

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SELÇUKLULAR ZAMANINDA NÎŞÂBÛR'DA İLMÎ FAALİYETLER
(1038-1157)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YASEMİN AKKOYUN

İSTANBUL 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SELÇUKLULAR ZAMANINDA NÎŞÂBÛR'DA İLMÎ FAALİYETLER
(1038-1157)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YASEMİN AKKOYUN

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

İSTANBUL 2019

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Yasemin AKKOYUN'un **Selçuklular Zamanında Nişâbûr'da İlmî Faaliyetler (1038-1157)** konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Gazi Osman ÖZGÜDENLİ
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

İmza

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Gülseren CECELİ DURSUN
Üniversitesi Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞÇI
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 23../09../2019 tarih ve 2019/21-4. sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR	VIII
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	IX
1. Vekāyināmeler.....	IX
2. Nîşâbûr Tarihleri	X
3. Ensâb Kitapları.....	XI
4. Coğrafya Kitapları ve Seyahatnâmeler	XI
5. Araştırmalar	XII

GİRİŞ

A. Nîşâbûr'un Tarihî Coğrafyası	1
B. Selçuklular Önce Nîşâbûr	2
C. Selçuklu Hâkimiyetinde Nîşâbûr	4

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU DÖNEMİNDE NÎŞÂBÛR'DA İLMÎ FAALİYETLERİN YAPILDIĞI MEKÂNLAR	7
1.1. Camiler ve Mescidler	7

1.2. Medreseler	13
1.2.1. Şahıslar Tarafından Kurulan Medreseler	14
1.2.2. Nîşâbûr Nizâmiye Medresesi	21
1.3. Hankâhlar	26
1.4. Âlimlerin Evleri	28

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE NÎŞÂBÛR'DA YETİŞEN ÂLİMLER	31
2.1. Kur'an ve Tefsir İlimleri	31
2.2. Hadis İlmi	35
2.3. Fıkıh İlmi	51
2.4. Kelam İlmi	60
2.5. Tasavvuf İlmi	64
2.6. Nîşâbûrlu Bayan Âlimler	69
2.5. Astronomi, Matematik, Tıp İlmi	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE NÎŞÂBÛR'DAKİ İLMÎ FAALİYETLERİN İSLÂM COĞRAFYASINA ETKİLERİ	74
3.1. Nîşâbûrlu Âlimlerin İlmî ve Dini Tesirleri	74
3.2. Nîşâbûr'da Ders Veren Âlimler	78
3.3. Farklı Bölgelere Seyahat Eden Nîşâbûrlu Âlimler	81
3.4. Hakkında Yeterli Bilgi Sahibi Olmadığımız Âlimler	82
3.4.1. Fakîhler	82
3.4.2. Muhaddisler	84

3.4.3. Edipler.....	85
3.4.4. Diğer İlim Dalları.....	85
3.4.5. Vefat Tarihi Bilinmeyen Âlimler	86
SONUÇ	90
BİBLİYOGRAFYA	92
EKLER.....	98

ÖNSÖZ

Nîşâbûr, Sâ mânîler döneminde idari ve askerî bir merkezdi. Selçukluların Horasan'a giriş kapısı olan Nîşâbûr, Selçuklular zamanında da önemini koruyarak bölgenin sosyal ve ekonomik cazibe merkezi olmuştur. Ticaret yolları üzerinde bulunması, ekonomik etkilerinin yanında ilmî olarak gelişimi desteklemiştir. Âlimlerin ilmî rihle yaptığı bir ilim havzası olan Nîşâbûr, hadis ve fıkıh ilmi başta olmak üzere birçok ilim dalında önde gelen âlimler yetiştirmiştir. Bu bölgede yetişen âlimlerin farklı coğrafyalara ilmî seyahatler yapmasıyla, var olan ilmî birikim Müslümanlar arasında yayılmıştır.

Nîşâbûr'un eğitim öğretim faaliyetlerini ele aldığımız çalışmamızda Nîşâbûr'daki ilmî canlılık üç ana başlık halinde incelenmiştir. Birinci bölümde ilmî müesseseler ele alınmış ve faaliyetlerinden, ders veren hocalardan bahsedilmiştir. Bu bölümde özellikle medreseler, cami ve mescidler ve hankâhlar incelenmiştir. İkinci bölümde eğitim verilen ilim dalları ve bu dallarda eğitim almış Nîşâbûrlu öğrenciler ve uzmanlaşmış âlimlerin biyografileri yer almıştır. Nîşâbûr şehri özellikle İslâmî ilim dalında eğitim veren bir merkez olmuştur. Hadis ve fıkıh eğitimi almak isteyen öğrencilerin Nîşâbûr şehrine seyahatler düzenlediği görülmektedir. Kütüb-i Sitte yazarlarından Müslim b. Haccâc'ın Nîşâbûrlu olması şehrin hadis ilmi açısından önemini gözler önüne sermektedir. Üçüncü bölümde ise oluşan bu ilmî iklimin İslâm coğrafyasına etkileri ve farklı ilim havzalarındaki bilimsel gelişmelerin Nîşâbûr'a yansımaları kaynakların verdiği bilgiler eşliğinde incelenmiştir. Âlimlerin gerek öğrencileri üzerinde bıraktığı gerekse yazmış oldukları eserlerle kendinden sonraki yüzyıllarda yaşamış ulema üzerinde bıraktığı etki ele alınmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında her zaman yanımda olan aileme, dostlarım Şeyma Tok, Ayşe Yanık, Hatice Çelik ve Merve Bozoğlu'na, bu süreçte bana destek olan Nabi Semizoğlu'na, sevgili kuzenlerim Fatmanur ve Busenur Akkoyun'a teşekkür ederim.

Bu süreçte sürekli yanımda olan, desteğini hisseddiğim Sedef Soylu'ya teşekkürü bir borç bilirim. Bizlere uygun çalışma ortamı sağlayan İSAM Kütüphanesi çalışanlarına şükranlarımı iletiyorum.

Çalışmamızda *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin transkripsiyon sistemi esas alınmış, şehis, eser ve yer isimleri bu sistem dikkate alınarak yazılmaya çalışılmıştır.

Konunun belirlenmesinden itibaren sürekli yanımda olup ilgi ve desteğini gördüğüm, çalışmayı baştan sona takip eden hocam Prof. Dr. Osman Gazi Özgüdenli'ye teşekkür ederim.

Yasemin Akkoyun

2019

ÖZET

Horasan bölgesinin en önemli dört şehrinden biri olan Nîşâbûr, birçok ilim dalında gelişim göstermiş ve bu gelişim, şahısların kurduğu medreselerle ilerleyişini sürdürmüştür. Nîşâbûr'un Selçukluların eline geçmesiyle birlikte Nîzâmiye Medresesi başta olmak üzere yapılan cami, mescid, hankâh ve kütüphanelerle ilmî hayat daha da gelişmiştir. Özellikle hadis, fıkıh ve tasavvuf alanlarında ön plana çıkan Nîşâbûr, yetiştirmiş olduğu âlimleriyle göz önünde olmaya devam etmiştir.

Nîşâbûr, Horasan başta olmak üzere İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinden hem ders vermek isteyen hocaların hem de eğitim almak isteyen öğrencilerin ilmî seyahatler düzenlediği en önemli ilim havzalarından biri olmuştur. Ortaçağ İslam dünyasında ilmî rihlelerle oluşan hareketlilik, ilmin bir bölgede hapsolmasını engellemiş ve var olan ilmî birikim İslâm coğrafyasında dolaşmıştır. Nîşâbûrlu âlimler böylece geniş bir coğrafyayı etkilemiş ve kendileri de bilimsel gelişmelerden etkilenmiştir. Selçuklu hükümdârları âlimleri desteklemiş ve kurmuş oldukları Nîzâmiye Medreseleri ile maddi ve manevi sıkıntı yaşamadan ilmî faaliyetlerini sürdürecekleri olanaklar sunmuşlardır.

Mezhebî tartışmalar ve siyasî gelişmeler eğitim öğretim faaliyetlerini kimi zaman sekteye uğratmıştır. Bunun en acı örneği, Oğuz istilası sırasında Nîşâbûr'da yaşanmış; şehir yerle bir olurken, ilmî müesseseler yakılıp yıkılmıştır. Âlimlerin bir kısmı şehri terk etmiş, bir kısmı da Oğuzlar tarafından öldürülmüştür. Selçuklu Devleti'nin yıkılma sürecine girmesi, şehrin saldırılara açık hale gelmesi ve akabinde gerçekleşen Oğuz istilası şehirdeki ilmî hayata zarar vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Nîşâbûr, ilim, âlim, eğitim, medrese

ABSTRACT

Niṣabur that was one of four most important cities in Horasan region progressed in the lots of science and knowledge. This progress continued its improvement with madrassas that were found by personalities. With the conquest of Seljuks, existing scientific experience in Niṣabur progressed more by constructing mosques, maṣjids, hankah, libraries, and especially Nezamiyeh. Niṣabur, that became prominent especially in the fields of hadith, Islamic law and Islamic sufism, continued to be in the limelight with educating scientists and intellectuals.

Niṣabur was one of the most significant science and knowledge environments which allowed immigrants for education from Horasan and several regions of Islamic world in order to not only teach but also take education. In Islamic world of medieval, mobility that was emerged by tradition of rihle (migration for knowledge) prevented keeping science and knowledge in a one region and in this way, existing accumulation of knowledge circulated in the Islamic geography. Therefore, Scientists and intellectuals from Niṣabur affected a large geography and they were affected by developments in science. Emperors of Seljuk supported scientists and intellectuals. By establishing Nezamiyeh, they provided scientists and intellectuals with an opportunity to continue their scientific activity without financial and moral difficulty.

Sectarian tensions and political developments interrupted education activities time to time. The most horrible example was invasion of Oghuz tribe in Niṣabur. The city was destroyed and institutes of education were burned. Some of scientists and intellectuals left from the city and others were killed by Oghuz. Collapse process of Seljuk, defenseless city and invasion of Oghuz damaged scientific and intellectual environment in the city.

Key Words: Seljuk, Niṣabur, science and knowledge, intellectuals, education, madrasa

KISALTMALAR

a.g.e	Adı geçen eser
b.	ibn/bin
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör
EI²	Encyclopedia of Islam New Editidon
haz.	Hazırlayan
hş.	Hicri-Şemsi
hz.	Hazreti
İA	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
nşr.	Neşreden
nr.	Numara
ö.	Ölüm tarihi
s.	Sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TAD	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi
TDVY	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	Tahkik eden
trc.	Tercüme eden
tsh.	Tashih eden
TTKY	Türk Tarih Kurumu Yayınları
t.y.	Baskı tarihi yok
Yay.	Yayınlayan

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

1. Vekāyināmeler

Selçuklular dönemin Nîşâbûr'da ilmî hayat araştırılırken Selçuklu tarihi konusunda vekāyināmelerden, Nîşâbûr şehrinin fiziki ve coğrafi yapısında, coğrafi kaynaklar ve seyahatnāmelerden, Nîşâbûr'da yaşamış, eğitim almış âlimlerin biyografilerinden bahsederken de tabakât türü eserlerden yararlanılmıştır. Olayları kronolojik olarak ele alan vekāyināmeler, hicri takvime göre tarihlendirilmiştir. Siyâsî hayata ışık tutan bu eserler, her yılın sonunda vefât eden âlimlerin terâcimlerini de içermektedir.

İbnü'l-Esîr (Ebü'l-Hasan İzzeddîn, ö. 630/1233)'in *el-Kâmil fi't-Târih* isimli eseri toplam 12 ciltten oluşmaktadır. Kâinatın yaratılışından 628 (1231) yılı sonuna kadar gerçekleşen olayları hicrî yıl esasına dayanarak kronolojik olarak ele almaktadır. Güvenilir kaynakları karşılaştırıp, kendi değerlendirmelerini de ekleyerek metne dâhil etmiş ve bu özelliği ile *el-Kâmil*, Ortaçağ'ın en güvenilir eserlerinden biri olma özelliği kazanmıştır. Doğu İslâm dünyası ve Batı İslâm dünyasında gerçekleşen olayları tek bir eserde bizlere sunmuştur.¹ Çalışmamızda *el-Kâmil fi't-Târih* isimli eserden Selçuklu Tarihine dair önemli noktaların tespit edilmesi noktasında ve Nîşâbûrlu âlimlerin hal tercemelerinin belirlenmesinde faydalanılmıştır.

el-Cüzcânî (Ebû Amr Minhâcüddîn Osman b. Sirâciddî Muhammed, ö. 664/1266'dan sonra)'nin *Tabakât-ı Nâsirî* isimli eseri XII. yüzyılda kalem alınmış tarih kitaplarından üslûbu ve kullanılan zengin kaynakları ile ayrılmaktadır. el-Cüzcânî, Hz. Adem'den kendi dönemine kadar gerçekleşen olayları kronolojik olarak ele almıştır. Eserinde günümüze ulaşmamış kaynakları kullanmıştır.²

İbn Kesîr (İsmail b. Ömer, ö. 774/1373)'in *el-Bidâye ve'n-nihâye* eseri, kâinatın yaratışı ile başlayarak 1357 yılına kadar gerçekleşmiş olayları kronolojik olarak ele almıştır. Hicri yıl esasına göre, gerçekleşen olaylar zikredildikten sonra o yıl vefat eden

¹ Abdülkerim Özeydin, "el-Kâmil", *DİA*, XXIV, s. 281-283.

² A. S. Bazmee Ansari, "Cüzcânî, Minhâc-ı Sirâc", *DİA*, VIII, s. 98-99.

meşhur kişilerin biyografilerine yer verilmektedir. Bu çalışmada Nîşâbûr'da yaşamış, eğitim görmüş, ders vermiş kişiler belirlenirken *el-Bidâye*'den yararlanılmıştır.³

el-Bündârî (Kıvâmüddîn Ebû İbrahim, ö. 643/1245)'nin *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-'usra* isimli eseri Selçuklu tarihi için önemli bir kaynaktır. Enûşîrvân b. Hâlid el-Kâşânî'nin *Fütûru zamâni's-sudûr ve sudûru zamâni'l-fütûr* adlı Farsça eseri, Kâtip el-İsfahânî tarafından genişletilerek *Nusratü'l-fetre ve 'usratü'l-fitra* adıyla dört cilt halinde Arapçaya çevirilmiştir. Bündârî bu eserin, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-'usra* adıyla muhtasarını yazmıştır.⁴ Selçukluların Horasân'a gelişi ve devletleşmesi sürece anlatılırken bu esere başvuru yapılmıştır.

2. Nîşâbûr Tarihleri

Hâkim en-Nîşâbûrî (ö. 405/1014)'nin *Târîh-i Nîşâbûr*⁵ adlı eseri Nîşâbûr tarihini konu alan eserlerin başında gelmektedir. İslâmiyetin başlangıcından kendi dönemine gelinceye kadar Nîşâbûr şehrinin genel yapısından bahsetmektedir. Eserde Nîşâbûr'da doğmuş, büyümüş eğitim almış âlimlerin isimlerine yer verilmiştir. Ayrıca Nîşâbûr'un mescidleri, medreseleri, mahalleleri hakkında bilgi edinilmektedir. Günümüze tamamı ulaşmayan eserin Ahmed b. Muhammed b. Hasan b. Ahmed el-Ma'rûf tarafından yayınlanmış Farsça özeti bulunmaktadır. Ayrıca Richard N. Frye de⁶ eserin tahkikli özetini yayınlamıştır.⁷

el-Fârîsî (Abdülgâfir, ö. 529/1134-35)'nin *Kitâbü's-siyâk li Târîhu Nîşâbûr* isimli eseri, Hâkim en-Nîşâbûrî'nin eserine zeyl olarak yazılmış ve 510 (1116) yılına kadar genişletilmiştir. Eser Mahmmed Kâzım el-Mahmûdî tarafından neşredilmiştir. Nîşâbûr'da yaşamış, eğitim almış, ziyaret etmiş âlimler isim ve biyografileri ile tek tek zikredilmiştir. Üç tabaka halinde verilen tercemeler öncelikli olarak Muhammed ve Ahmed isimli âlimlerin zikredilmesiyle başlar daha sonra alfabetik olarak devam etmektedir. Eserde Nîşâbûr'da faaliyet gösteren medreseler, cami ve mescidler ile hankâhlar zikredilmektedir. Eser bu özellikleri nedeniyle özel olarak incelenmekte ve

³ Abdülkerim Özeydın, "el-Bidâye ve'n-nihâye", *DİA*, VI, s. 131-132.

⁴ Abdülkerim Özeydın, "Bündârî", *DİA*, VI, s. 4889-490.

⁵ Hâkim en-Nîşâbûrî, *Târîh-i Nîşâbûr*, trc. Muhammed b. Hüseyin Halîfe-i Nîşâbûrî, nşr. M. Rızâ Şeffî Kedkenî, Tahran 1375.

⁶ Hâkim en-Nîşâbûrî, *Târîh-i Nîşâbûr: The Histories of Nishapur*, ed. Richard N. Frye, London-Paris 1965.

⁷ Mehmet Yaşar Kandemir, "Hâkim en-Nîşâbûrî", *DİA*, XV, s. 192.

çalışmada sıklıkla başvuru yapılmaktadır. Ayrıca Nîşâbûr'da eğitim veren hoca ve talebelerin belirlenmesi noktasında esere çokça başvuru yapılmaktadır.⁸

3. Ensâb Kitapları

Ensâb, kabilelerin soyunu araştıran ilim dalıdır. Neseb, nüsbe ve nisbe bir kabileye, beldeye ve şehire mensûbiyeti ifade etmektedir. Neseb yakınlığı ülke, meslek, mezhep ve tarikat gibi alanlarla da ilişkili olduğu için *en-Ensâb* türü eserlerde bu konulara dair de bilgiler bulunmaktadır.⁹

Sem'ânî (Ebû Sa'd Abdülkerîm, ö. 516/1166)'nin *el-Ensâb* isimli eseri 550/1150 senesinde Semerkant'ta yazılmaya başlanmıştır. Eserde Nisbeler alfabetik olarak sıralanmış ve kabile nesebi yanında ülke, şehir, belde ve meslekler de belirtilmiştir. İlk olarak D. S. Margoliouth tarafından tıpkıbasım olarak yayınlanmıştır.

İbnü'l-Esîr (Ebû'l-Hasan İzzeddîn, ö. 630/1233)'in *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb* isimli eseri, Sem'ânî'nin *el-Ensâb*'inin ihtisarıdır. Alfabetik olarak sıralanan eser, üç cilt halinde neşredilmiş, aile nisbeleriyle birlikte şehir, belde, köy ve mahalle mensûbiyetlerini de belirtmiştir. Âlimlerin künye ve nisbelerinin doğru şekilde tespiti için *el-Lübâb*'a başvuru yapılmıştır.¹⁰

4. Coğrafya Kitapları ve Seyahatnâmeler

Seyahatnâme, çeşitli amaçlarla yapılan seyahatler sonucunda yazılan eserlere verilen ortak isimdir.¹¹ Selçuklu döneminde Nîşâbûr şehrinin genel özelliklerini elde edebilmek için coğrafya eserlerinden ve seyahatnâmelerden yararlanılmıştır.

el-Ya'kûbî (Ebû'l-Abbas Ahmed, ö. 292/905'ten sonra)'nin *Kitâbü'l-Büldân* isimli eseri ilk coğrafya kitaplarından biridir. Ya'kûbî, uzun yıllar Horasan'da Tâhirî'lere hizmet etmiştir. Şii bir aileye mensup olan Ya'kûbî, İslâm tarihini ele alırken bu anlayışı yansıtan değerlendirmelerde bulunmuştur. Eser 278 (891) yılında tamamlanmıştır.

⁸ Mehmet Yaşar Kandemir, "Abdülgâfir el-Fârisî", *DİA*, I, s. 203-204.

⁹ Mustafa Fayda, "Ensâb", *DİA*, XI, s. 244.

¹⁰ Mehmet Efendioğlu, "Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed", *DİA*, XXXVI, s. 461-462.

¹¹ Hüseyin Yazıcı, "Seyahatnâme", *DİA*, XXXVII, s. 9.

Bağdat ve Sâmerrâ şehirleri ile başlayıp, İran ve Turan ile devam etmiştir. Bahsi geçen bölgelerdeki yerleşim birimleri, birbirlerine uzaklıkları, coğrafi özellikleri, halkları ve fetihleri hakkında bilgiler verilmiştir. İlk olarak Abraham W. T. Juynboll tarafından neşredilmiştir.¹²

Makdisî/Mukaddesî (Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed, ö. 390/1000)'in *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlim* isimli eseri ile meşhurdur. Kitabının önsözünde kullanmış olduğu terminolojik lafızların anlamlarını veren ilk müslüman coğrafyacısıdır. Makdisî, erken dönem coğrafyacılarını parçalı ve dar kapsamlı çalışmalar ortaya koymaları nedeniyle eleştirmiştir. İki versiyonu olan eserin ilki 375 (985) yılında Fars'ta tamamlanmış, Michael Jan de Goeje tarafından neşredilmiştir. İkinci nüsha ise 387 (997) yılında yazılmış, Yâkût el-Hamevî tarafından istihşah edilmiştir.¹³

İbn Havkal (Ebü'l-Kâsım Muhammed, ö. IV/X. yüzyıl)'ın *Siretü'l-arz* isimli eseri çalışmamızda kullandığımız bir diğer eserdir. İbn Havkal gençlik yıllarında Bağdat'ta ticaret yaparken, ülkelerden bahseden eserleri okumuştur. Ticaret yapmak için Bağdat'a gelen tüccar ve seyyahlardan dinlediği bilgilerin birbiriyle çelişmesi nedeniyle bu konuyu aydınlatmak için İslâm coğrafyasını dolaşmaya başlamıştır. Gezileri sırasında kendi elde ettiği verilerle seleflerinin kitaplarını karşılaştırarak müstakil bir eser olan *Siretü'l-arz*'ı yazmıştır. Eser, üç kere telif edilmiştir. 378 (988) yılında yazılan üçüncü telife İbn Havkal'ın vefâtından sonra bazı ilaveler yapılmıştır. İlk defa Michael Jan de Goeje tarafından neşredilmiştir. Daha sonra Fransızca ve Farsça tercümeleri yapılarak neşredilmiştir. Maverûnnehir ve Türkler bölümü Ramazan Şeşen tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır. Ayrıca eserin tamamı Ramazan Şeşen tarafından tercüme edilerek yayınlanmıştır.¹⁴ Bu çalışmada Nîşâbü'r şehrinin coğrafi ve tarihi özellikleri belirlenirken kullanılmıştır.¹⁵

5. Araştırmalar

George Makdisi (ö. 2002)'nin *The Rise of College* adlı eseri İslâm eğitim tarihinin en önemli kurumu olan medreseler hakkında yapılmış en ayrıntılı

¹² Murat Ağarı, "Ya'kûbî", *DİA*, XXXXIII, s. 287-288.

¹³ Marina Tolmacheva, "Makdisî, Muhammed b. Ahmed", *DİA*, XXVII, s. 431-432.

¹⁴ Ramazan Şeşen, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, Yeditepe Yay., İstanbul 2014.

¹⁵ Ramazan Şeşen, "İbn Havkal", *DİA*, XX, s. 34-35.

araştırmalardan biridir. Türkçeye *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı* ismiyle tercüme edilmiştir. Medrese ve medrese dışındaki kurumların farklı ve benzer yönlerini ortaya koymuştur. Medreselerin genel işleyişi, vakıf sistemi , mezhebî bağlantılarıyla ele alan eser bu alanda yapılmış öncü çalışmalardandır. Medreselerin genel yapısı, işleyişi, Nîşâbûr medreselerinde ders vermiş hocaların belirlenmesi gibi konularda esere atıf yapılmıştır.¹⁶

İsmail Pırlanta, *Fethinden Sâmânîlerin Sonuna Kadar Nîşâbûr* isimli çalışması ile Nîşâbûr şehrini incelemiştir. Eser İslâm fetihleriyle başlayıp Sâmânîler döneminin sonuna kadar şehrin sosyoekonomik, kültürel ve ilmî özelliklerini belirtmiştir.¹⁷ Selçuklular öncesi Nîşâbûr şehrinin genel özelliklerini belirleme noktasında esere başvuru yapılmıştır.

Cihan Piyadeoğlu tarafından kalem alınan *Güneş Ülkesi Horasan*, Selçuklu sosyal ve kültürel hayatını ele almıştır. Bir bütün olarak incelenen Horasan coğrafyasının sosyal, dinî, ilmî ve kültürel hayatını yansıtmıştır. Nîşâbûr şehri ve Nîşâbûrlu âlimler de eserde incelenmiştir.¹⁸ Nîşâbûr şehrinde var olan ilmî müesseseler belirlenirken *Güneş Ülkesi Horasan* eserinden faydalanılmıştır.

Ahmet Ocak'a ait olan *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri* isimli eser çalışmamızda başvurduğumuz önemli araştırmalardan biridir. Nizâmiye Medreseleri, Selçuklular'ın hâkimiyetlerini tesis etmelerine yardımcı olmuş aynı zamanda Ehl-i sünnet itikâdının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Nizâmiye Medreseleri'nin ilkinin Nîşâbûr şehrinde kurulmuş olması, Ahmet Ocak'ın çalışmasını bizim açımızdan son derece önemli kılmaktadır.¹⁹

Nadir Baştürk tarafından yapılan *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)* isimli doktora tezi Nîşâbûr ilmî hayatını ele alan önemli bir çalışmadır. Dört bölüm halinde ele alınan eser, şehrin ilmî ve kültürel yapısını ortaya koymaktadır. Şehirde varlık gösteren eğitim kurumlarını ve Nîşâbûrlu âlimlerin biyografileri incelemiştir.²⁰

¹⁶ George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı*, Klasik Yay., İstanbul 2012, s. 11.

¹⁷ İsmail Pırlanta, *Fethinden Sâmânîlerin Sonuna Kadar Nîşâbûr*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 2010.

¹⁸ Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2012.

¹⁹ Ahmet Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, Nizamiye Akademileri, İstanbul 2017.

²⁰ Nadir Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Doktora Tezi, Konya 2019.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi çalışmada kullanılan bir diğer araştırma eseridir. Dünyada Müslümanlar tarafından hazırlanarak tamamlanmış özgün ilk ansiklopedidir. Başlangıcından günümüze kadar İslâm dini, tarihi ve medeniyetine dair güvenilir çalışmaları kapsamaktadır. Hem matbu hemde elektronik olarak erişim sağlanabilen eser, kullanıcılara kolaylık sağlamaktadır. Nîşâbûr şehrinin genel özellikleri ve bu şehirde yaşamış âlimlerin biyografileri belirtilirken *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nden faydalanılmıştır.

GİRİŞ

A. Nîşâbûr'un Tarihî Coğrafyası

Horasan bölgesi, İslam coğrafyacılarının yapmış olduğu *ümme*hât taksimine göre kendi içinde dört önemli şehri barındırmaktadır. Merv, Herât, Belh ve Nîşâbûr'dan oluşan Horasan şehirlerinin en güzeli Nîşâbûr'dur. Horasan'da Nîşâbûr'dan daha ferah, havası temiz, mamur, büyük kervanlarıyla sürekli ticaret yapılan başka bir şehir bulunmamaktadır.²¹ Binâlûd dağının güneybatısında, 1210 rakımda bulunan şehir, Tahran ile Meşhed arasında bulunmaktadır.²² Nîşâbûr şehri, Google Earth Pro programının vermiş olduğu koordinat doğrultusunda 36°12'55.99" Kuzey enlemi, 58°47'47.12" Doğu meridyeninde bulunmaktadır.²³

Nîşâbûr kırk yedi mahalle ve 1680 hektarlık yüzölçümüyle Ortaçağ İslâm âleminin en büyük şehirlerinden biridir.²⁴ Şehir; kûhendiz (kale), şehristan ve rabaz olmak üzere üç bölgeden oluşmaktadır. Cuma Camii rabazda, askerî karargâhın olduğu Muaskerde bulunmaktadır. Meydan el-Hüseyin'de bulunan Darelimâre (Hükümet Sarayı) Amr b. el-Leys tarafından yaptırılmıştır. Şehrin hapishanesi de Darelimârenin yanındadır. Hükümet Sarayı, Cuma Camii ve hapishane bir fersah genişliğindeki bir alanı kaplamaktadır. Şehir planında merkezde şehristan, çevresinde kale (kûhendiz) ve onun etrafında da rabaz bulunmaktadır. Kûhendizin iki, şehristanın dört kapısı vardır. Ayrıca rabaz bölümünde de çeşitli kapılar bulunmaktadır.²⁵ En zengin çarşılar Büyük Murabbaa ve Küçük Murabbaa'dadır. Çarşılar, Murabba ile Makabir el-Hüseyin arasındadır. Çarşıların olduğu bölgede hanlar ve ticaret mallarının saklandığı ambarlar bulunmaktadır. Şûahrûd ve Dizbâd nehirleri Nîşâbûr'u besleyen iki ana kaynaktır. Bölgede bakır, gümüş, demir ve firûze taşının çıkarıldığı maden ocakları vardır.

²¹ İbni Havkâl, *Siretü'l-arz:10. Asırda İslâm Coğrafyası*, trc. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay., İstanbul 2014, s. 326-328; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî tehzîbü'l-Ensâb*, III, s. 341; Osman Gazi Özgüdenli, "Nîşâbur", *DİA*, XXXIII, s.149; Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, İstanbul 2012, s. 15; Nadir Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Doktora Tezi, Konya 2019, s. 1.

²² Özgüdenli, "Nîşâbur", *DİA*, XXXIII, s. 149.

²³ Merkeze alınan bölgeye bağlı olarak kordinat sisteminde birkaç dakikalık farklılık oluşmaktadır. Âzâd Üniversitesi mescidi merkez olarak alındığında 36°14'11.92" Kuzey enlemi, 58°48'17.80" Doğu meridyeni sonucu elde edilmektedir.

²⁴ Özgüdenli, "Nîşâbur", *DİA*, XXXIII, s. 149-150.

²⁵ İbni Havkâl, s. 326-328; Özgüdenli, "Nîşâbur", *DİA*, XXXIII, s. 149-150; Ayrıntılı bilgi için bkz. Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 16-18.

Nîşâbûr, dört nâhiye ve bunlara bağlı birçok köy ve mahalleden meydana gelen Horasan'ın en büyük şehridir.²⁶

B. Selçuklular Öncesi Nîşâbûr

İlk İslâmî dönemlerde Ebreşehr²⁷ ve İranşehir olarak anılan Nîşâbûr, Arapça eserlerde Nîsâbûr ve Neysâbûr olarak geçmektedir. Kaynaklardan gelen rivâyetler doğrultusunda Nîşâbûr isminin Pehlevîce “yeni ve güzel Şâpûr” anlamına geldiği ve kurucusunun I. Şâpûr (241-272) veya II. Şâpûr (309-379) olduğu ön görülmektedir.²⁸ Tarihî önemine baktığımızda şehir, doğu-batı ve güney-kuzey ticaret yolları üzerinde bulunmaktadır. Bu durum şehrin önemini arttırmış ve insanları kendisine çekmiştir. Ekonomik öneminden dolayı bazı devletler tarafından askerî ve idârî merkez olarak kullanılmıştır.

İslâm fetihlerinin İran coğrafyasında başlamasının ardından bu bölge, Sâsânîlerin hâkimiyet alanından çıkmaya başlamıştır. Hz. Ömer döneminde başlayan fetih hareketleri, Hz. Osman zamanında devam etmiştir. Sâsânî hükümdarı III. Yezdicerd'in yenilgisinin akabinde 30 veya 31 yılında (651-652) Nîşâbûr, Basra Valisi Abdullah b. Âmir'in eline geçmiştir.²⁹ Emevîler döneminde ve Abbasîlerin ilk yıllarında eski önemini kaybeden şehir, Merv'in gerisinde kalmıştır. Tâhirîler'den Abdullah Tâhir (830-844) döneminde idârî merkez olmasıyla birlikte hızlı bir gelişim göstererek büyümüş ve zenginleşmiştir. Daha sonraki zamanlarda Saffarîlerin, ardından da Sâsânîlerin hâkimiyetine geçmiştir. Sâsânîlerin idârî ve askerî merkezi olması, diğer alanlardaki gelişimi de hızlandırmıştır. Böylece Nîşâbûr, Horasan bölgesinin en önemli ilim, sanat ve ticaret merkezi olmuştur. Fâkih, kâtip, edip ve sûfiler Nîşâbûr şehrine gelmeye başlamıştır. Bölgedeki ilmî hareketliliğin artması, eğitim kalitesine de yansımış ve Nîşâbûrlu pek çok âlim yetişmiştir.³⁰ Sâsânîlerin merkez şehri olmasının yanında Hindistan ve Orta Asya'yı batıya, İran körfezini Hârezm üzerinden Volga'ya bağlayan

²⁶ İbni Havkâl, *Siretü'l-arz*, s. 326-328; Özgüdenli, “Nîşâbûr”, *DİA*, XXXIII, s. 149-150; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 16-18; Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 2-7.

²⁷ Ebr-i şehri: Bulut şehri anlamına gelmektedir. Bkz. Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 16.

²⁸ Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî, *Ahsenü't-takâsim: İslam Coğrafyası*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2015, s. 309; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, s. 341; Özgüdenli, “Nîşâbûr”, *DİA*, XXXIII, s. 149.

²⁹ Ahmed b. Ebî Ya'kûb el-Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, nşr. Muhammed Emîn Dinnâvî, Dare'l-Kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 2002, s. 96.

³⁰ İbn Havkal, *Siretü'l-arz*, s. 329; Özgüdenli, “Nîşâbûr”, *DİA*, XXXIII, s. 149; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 26.

tarihî doğu-batı, güney-kuzey ticaret yolu üzerinde bulunması ilim, sanat ve ticarete Ortaçağın en gözde şehirlerinden biri olmasını kolaylaştırmıştır. Gazneliler döneminde de idarî ve askerî merkez olarak Horasan bölgesindeki önemi korunmuştur. Pamuk ve ipek üretimine bağlı olarak dokumacılık, bölgenin önemli meslekleri arasındadır.³¹

Selçuklular İslamiyet'i kabul edip 349 (960) Cend bölgesine yerleşerek kendi beyliklerini kurmuşlardır. Daha sonra devam eden süreçte Sâmânî hükümdarı, Karahanlılar karşısında kendilerinden askerî yardım istemiş, onları resmen tanıyarak Buhara ve Semerkant arasındaki Nûr kasabasını Selçukluların yerleşmesi için vermiştir. Sâmânîlerle yapılan ittifak, Mâverâünnehir bölgesine geçmek için bir fırsat oluşturmuştur.³² Karahanlı hakanı Harun Buğra Han'ın 389 (999) yılında Buhara'ya gelerek Sâmânîlere son vermesi, Selçukluların bölgedeki mütteliklerini kaybetmesine neden olmuş ve onları yeni arayışlara itmiştir.³³ Karahanlı Ali Tekin'in Arslan Yabgu'yu desteklemesi, Tuğrul ve Çağrı Beyler üzerine sefer düzenlemesi sonucu Tuğrul Bey çöllere çekilmiş, Çağrı Bey de Doğu Anadolu seferini düzenleyerek kendilerine uygun bir yurt arayışına girmiştir.³⁴ Ali Tekin'in bölgede güçlenmesini engellemek isteyen Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han ve Gazneli Mahmud 416 (1025) yılında bir görüşme düzenleyerek Ali Tekin'in faaliyetlerine son vermeye, Arslan Yabgu yönetimi altındaki Türkmenler'in Horasan'a yerleştirilmesine karar vermişlerdir. Böylece Kızıl, Yağmur, Göktaş, Boğa, Mansur ve Anasioğlu beylerinin idaresi altındaki Türkmenler Horasan bölgesine yerleşmişlerdir. Ancak bölgeye yerleştirilen Türkmenler yağmaya başlamıştır.³⁵

Türkmenlerin neden olduğu kargaşalar Nîşâbûr, Tûs ve Ebîverd halkına zarar vermiştir. Nîşâbûr şehri yağmalanmak istenmiş, bölgede bulunan Kirman Emîri Ahmed b. Ali Nûşteğîn'in yardımıyla bu girişim engellenmiştir (425/1034)³⁶.

Gazneliler tarafından düzenlenen suikast sonucu Hârizm hâkimi Hârûn'un 426 (1035) yılında öldürülmesi, ardından da Buhârâ hâkimi Ali Tekin'in vefâtı

³¹ Özgüdenli, "Nîşâbûr", *DİA*, XXXIII, s. 149; Özgüdenli, *Selçuklular Cilt I Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-117)*, İsam Yay., Ankara 2015, s. 75.

³² Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 356; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 34.

³³ Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 357.

³⁴ Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 34.

³⁵ el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî, *Zübdet'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTKY, Ankara 1999, s. 2; Minhâc-i Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, trc. Erhan Göksu, TTKY, Ankara 2015, s. 58-64; Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 357-358; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 35.

³⁶ Sergey Grigoreviç Agacanov, *Oğuzlar*, çev. Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, Selenge Yay., İstanbul 2002, s. 290; Mürsel Öztürk, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan (Moğol İstilasına kadar)*, Ankara 2001, s. 188; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 36.

Selçuklular'ın Hârezim veya Maverâünnehir'de barınmasına engel olmuştur. İki önemli müttefikini kaybeden Selçuklular, Ali Tekin'in isteği üzerine gönüllü olmayarak geldikleri Hârezim'den 426 yılının Recep ayında (Mayıs 1035) ayrılarak Gaznelilerin idaresindeki Horasan'a gelmişlerdir.³⁷ Gaznelilerin divan başkanı Sûrî'ye Merv, Serahs ve Feâve'nin kendilerine verilmesi karşılığında, Hârezim bölgesinden gelebilecek Türkmen saldırılarını engelleyeceklerini bildirmişler. Ancak bu istek kabul edilmeyerek Beydoğdu komutanlığında bir ordu gönderilmiştir. Nesâ civarında 426 (1035) yılında yapılan savaşta Selçuklular gâlip gelmiştir. Sonrasında yapılan anlaşmayla Nesâ, Tuğrul Bey'e; Dihistan, Çağrı Bey'e ve Ferâve, Musa Yabgu'ya verilmiştir. *Dihkân* unvanı verilen Selçuklu Beyleri bölgede yarı bağımsız idarî yönetime sahip olmuşlardır. Yapılan anlaşmaya rağmen Selçuklular bölgeye akınlar yapmaya devam etmiş ve Gazneliler'e elçi göndererek Merv, Serahs ve Bâverd'in de kendilerine verilmesini istemişlerdir. Çağrı Bey, âni bir baskınla Merv'i ele geçirerek 428 yılı Recep ayının ilk Cuma günü (22 Nisan 1037) kendi adına hutbe okutmuştur.³⁸

Sultan Mes'ud, Horasan'a göndermiş olduğu subaşına savaş emri vermiş ve yardımcı kuvvet olarak da Herât şehrine bir ordu göndermiştir. Selçuklu ve Gazneliler arasında Serahs yakınlarında gerçekleşen savaşın kazanan tarafı olan Selçuklular 429 (1038) yılında Nîşâbûr'u ele geçirmişlerdir.³⁹

C. Nîşâbûr'da Selçuklu Hâkimiyeti

429 (1038) yılında gerçekleşen savaşla birlikte Selçuklular Nîşâbûr şehrini ele geçirmiştir. Şehri Tuğrul Bey adına teslim almaya gelen İbrahim Yinal, uzun görüşmeler sonucunda bu görevde muvaffak olmuş ve şehirde Tuğrul Bey adına hutbe okutmuştur (429/1038). Tuğrul Bey şehre gelip Sultan Mes'ud'un tahtına oturmuş ve Mezâlîm Divanını kurdurarak halkın sorunlarını dinlemiştir. Çağrı Bey şehrin yağma edilmesini istemiş ancak Tuğrul Bey Ramazan ayında olduklarını söyleyerek bayramdan sonraya ertelemiştir. Kaynakların verdiği bilgiye göre bayram sonrası konu tekrar gündeme gelmiş ancak Halifenin elçilerinin şehirde bulunduğunu söyleyen Tuğrul Bey, Çağrı Bey'in isteğini geri çevirmiştir. Çağrı Bey'in ısrarı ve yağma için

³⁷ el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 65-69; Barthold, *Türkistan*, s. 319; Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 359-361; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 37-39; Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 60-62, 69-73.

³⁸ el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 65-69; Barthold, *Türkistan*, s. 319; Kafesoğlu, "Selçuklular", *DİA*, XXXIII, s. 359-361; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 37-39; Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 60-62, 69-73.

³⁹ el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 69-71; Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, s. 361; Özgüdenli, "Nîşâbûr", *DİA*, XXXIII, s. 150; Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 73.

harekete geçmesi üzerine, şehri yağmalatmak istemeyen Tuğrul Bey eline bir bıçak alarak “Allah'a yemin ederim ki eğer en ufak bir şey yağma edersen kendimi öldürürüm.” demiştir.⁴⁰ Kaynaklarda bu olayın gerçekleşmesiyle ilgili bazı farklılıklar bulunmaktadır ancak Tuğrul Bey'in göstermiş olduğu hassasiyet, merkezî devlet anlayışının tesisine yönelik bir çabadır.⁴¹

Gazneli Sultanı Mes'ud Horasan'ı kurtarmak üzere sefere çıkmıştır. Bu sefer neticesinde geçici bir anlaşma yaparak Nîşâbûr, Serahs ve Merv'in kendilerinde; Nesâ, Bâved ve Ferâve'nin Selçuklular'da kalmasına karar verilmiştir. 27 Rebîulâhîr 431(16 Ocak 1040) senesi Nîşâbûr'a giren Sultan Mes'ud, kışı burada geçirmişti. Ancak Selçukluları bölgeden uzaklaştırmak üzere düzenlenen Dandanakan Savaşı'nda (8 Ramazan 431/23 Mayıs 1040) yenilmesi sonucu şehir yeniden Selçukluların hâkimiyetine geçmiştir.⁴² Bölgede yaşanan savaşlar ve kıtlık şehirde tahribata neden oldu. Selçuklularla birlikte şehirde yeniden toparlanma başlamışlardır. Kazanılan zafer sonrası Tuğrul Bey “*Horasan Emîri*” olarak Selçuklu sultanı olmuştur. İdarî ve askerî merkez olarak Nîşâbûr'u seçmiştir. Selçuklular için ilklerin başkenti diyebileceğimiz özelliklere sahip olan Nîşâbûr'da Tuğrul Bey adına ilk sikke basılmıştır.⁴³ Tuğrul Bey döneminde bir medrese yapıldığı da kaynaklarda zikredilen bir husustur.⁴⁴ Ayrıca ilk Nîzâmîye Medresesi'nin de burada yapılmış olması tesadüf değildir. Hem ekonomik özellikler hem de var olan eğitim potansiyeli ve öncesinde şehirde varlık gösteren şahsi medreseler, Nîşâbûr'un seçilmesinde etkili olmuştur. Selçuklular dönemindeki ilk hastane ve tıp medresesi yine Nîşâbûr'da yapılmıştır.⁴⁵

Eğitim-öğretim tarihi açısından önemli bir merkez olan Nîşâbûr, İslâm dünyasında ilk medreselerin kurulduğu yerlerin başında gelmektedir. IV/X. yüzyılların ortalarından itibaren medrese kültürünün bölgede yerleşmiş olduğu görülmektedir. Ebû Bekir Ahmed b. İshak es-Sıbgî tarafından kurulan Dârüssünne, İbn Fûrek ve Ebû İshak İsferyânî için yaptırılan medreseler, Sa'îdiyye ve Beyhâkıyye Medreseleri şahsi medreseler arasında ön plana çıkmış olanlardır. Bu eğitim kurumları dışında Selçukluların İslâm dünyasına kazandırdığı en önemli müesseselerden biri, İmamü'l-

⁴⁰ Kafesoğlu, “Selçuklu”, *İA*, X, s. 361; Agacanov, *Oğuzlar*, s. 300; Erdoğan Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, TTKY, Ankara 2007, s. 45; Özgüdenli, “Nîşâbûr”, *DİA*, XXXIII, s. 150; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 39-40; Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 73-79.

⁴¹ Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 79-80.

⁴² el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 73; Kafesoğlu, “Selçuklular”, *İA*, X, s. 362; Özgüdenli, “Nîşâbûr”, *DİA*, XXXIII, s. 150; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 41-43.

⁴³ Kafesoğlu, “Selçuklular”, *İA*, X, s. 361; Özgüdenli, “Nîşâbûr”, *DİA*, XXXIII, s. 149-150.

⁴⁴ Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 218-219.

⁴⁵ Özgüdenli, “Nîşâbûr”, *DİA*, XXXIII, s. 150.

Haremeyn el-Cüveynî için yaptırılan ve Nîzâmiye Medreseleri'nin ilki olma özelliğine sahip Nîşâbûr Nîzâmiye Medresesi'dir.⁴⁶

Melikşah döneminde Horasan bölgesi, Emir Togan Şah'ın yönetimi altındadır. Melikşah döneminde ülke gelirleri artmış, halk refah ve bolluk içinde yaşam sürmüştür. Bu atmosferde Nîşâbûr başta olmak üzere Selçuklu şehirlerinde ilmî bir atılım gerçekleşmiştir. Medreseler, kütüphaneler, hankâhlar ve hastaneler açılmıştır. Kuşeyrî, Cüveynî ve Gazzâlî gibi geniş kitlelerine hitap eden âlimler eğitim faaliyetlerini müreffeh bir ortamda gerçekleştirmiştir.⁴⁷

488 Zilhicce (Aralık 1095) tarihinde Horasan emirlerinden biri Nîşâbûr'u ele geçirmek üzere şehri kuşatmış ancak Sünnî-Şîî bütün halkın direnişi ile karşılaşmış ve sonunda şehri alamayarak geri çekilmiştir. Bu olayın hemen akabinde Şafîî ve Hanefîler ile Kerrâmîler arasında mezhebî farklılıklara bağlı olarak gelişen karışıklıklar ortaya çıkmıştır.⁴⁸ Şafîîlerin reisi Ebü'l-Kâsım İbn İmamü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî el-Cüveynî ile Hanefî lider Kādî Muhammed b. Ahmed b. Sa'îd, Kerrâmîler karşısında ittifak yapmıştır. Mahmeşâz soyundan gelen Kerrâmî lider Muhammed Şâd ve birçok müntesibi öldürülmüş, medreseleri de yakılmıştır. Bölgede var olan Kerrâmî gücü zayıflamıştır.⁴⁹ Sultan Melikşâh'ın vefâtından sonra Nîşâbûr, Berkıyaruk ile Muhammed Tapar arasındaki mücadeleden faydalanan Arslan Argun'un eline geçmiştir. Arslan Argun'un Sultan Berkıyaruk'tan dedesi Çağrı Bey'in hâkim olduğu toprakları istemesi nedeniyle, kardeşi Börîpars komutanlığında bir ordu üzerine sevk edilmiştir. Kardeşini öldüren Arslan Argun, bir adamı tarafından öldürülmüştür (490/1097).

Save Savaşı sonrasında Sultan Sencer devletin merkezini Merv'e taşımış ve bu durum da Nîşâbûr'un önemini azaltmıştır. Sultan Sencer'in Katvan Savaşı'nda (536 Şevval/Mayıs 1142) Karahıtaylar'a yenilmesinin ardından şehir, Harzemşah Atsız b. Muhammed'in idaresine geçmiştir. Sultan Sencer'in 548'de (1153) Oğuzlar tarafından esir edilmesi sonucunda bölge tamamen korumasız kalmış ve yağmalanarak talan edilmiştir. 557 (1162) yılında da büyük ölçüde terk edilmiştir.⁵⁰

⁴⁶ Özgüdenli, "Nîşâbûr", *DİA*, XXXIII, s. 150.

⁴⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul 1953, s. 166.

⁴⁸ Abdülkerim Özeydin, *Sultan Berkıyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İ.Ü. Yay., İstanbul 2001, s. 168.

⁴⁹ Özgüdenli, "Nîşâbûr", *DİA*, XXXIII, s. 150; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 67-68; Sönmez Kutlu, "Kerrâmîye", *DİA*, XXV, s. 294.

⁵⁰ Özgüdenli, "Nîşâbûr", *DİA*, XXXIII, s. 150.

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE NİŞÂBÛR'DA İLMÎ FAALİYETLERİN YAPILDIĞI MEKÂNLAR

İslâm dini ilk dönemlerden itibaren eğitim ve öğretime son derece önem vermiştir. Ayet ve hadislerle bilginin ve ilmin övülmesi, öğrenilmesi ve öğretilmesine teşvik edilmesi İslâm dünyasını topyekün bir ilim havzasına dönüştürmüştür. Hz. Peygamberin öncülüğünde Ashâb-ı Suffe ile Mescid-i Nebevi'de başlayan düzenli eğitim, sonraki yıllarda mescidlerde devam etmiştir. Selçuklular zamanında Nîşâbûr'daki medreselerin ardından eğitim faaliyetlerinin son derece yoğun bir şekilde gerçekleştirildiği mekânların başında mescid ve camiler gelmiştir. Medreselerde de eğitim faaliyetleri en üst derecede, üniversite seviyesinde gerçekleştirilmiştir. Nîşâbûrlu âlimler dışında, İslâm coğrafyasının birçok bölgesinden âlimler gelerek buradaki medreselerde dersler vermiştir. Eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü diğer bir mekân ise kütüphanelerdir. Kütüphaneler, ilmî çalışmaların yapıldığı ve eserlerin yazılıp istinsâh edildiği eğitim kurumları arasındadır. Selçuklular döneminde evlerinde eğitim veren âlimlerin varlığı da dikkat çekmektedir. Ders almak isteyen talebeler, âlimlerin evlerine ve yaşadıkları köylere gitmişlerdir. Hastaneler de pratik eğitimin ön planda olduğu eğitim kurumları olup, hasta ile doğrudan temas sağlayarak kalıcı öğrenmeyi sağlamak amaçlanmıştır.

1.1. Camiler ve Mescidler

Cami ve mescidler, ibâdet başta olmak üzere eğitim, kaza (yargı) ve şura toplantılarının yapıldığı, birçok fonksiyona sahip dinî müesseselerdir.⁵¹ Hz. Peygamber Medine'ye hicretinden sonra hemen bir mescidin yapılmasına karar vermiş ve toplam üç bölümden oluşan Mescid-i Nebî inşa edilmiştir. İçerisinde namaz kılınan ibadet salonu, eğitim alınan suffe, Hz. Peygamber ve ailesinin yaşadığı küçük odaların bulunduğu

⁵¹ Arapça cem' fiil kökünden türeyen "toplayan, bir araya getiren" anlamına gelen cami kelimesi, ilk dönemlerde İslâm ümmetinin toplayan mescidler anlamında "el-mescidü'l-cami" şeklinde ifade edilmiştir. Mescid ise Arapça'da sücûd kökünden gelen ve "secde edilen yer" anlamında bir ismi mekândır. IV. (X.) yüzyıldan itibaren iki kavram ayrılarak içinde cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuduğu minberi bulunan mekânlara cami, cuma namazı kılınmayan küçük ibâdethânelere ise mescid denilmiştir. Ahmet Önkâl- Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA*, VII, s. 46.

yapılardan oluşmaktadır. Camiler, ilk dönemlerden itibaren dinî eğitimin verildiği eğitim kurumları olmalarının yanı sıra Kur'an ve hadisleri anlamaya yardımcı ilimler olan edebiyat ve Arap şiirine dair derslerin de yapıldığı müesseselerdir. Devam eden süreçte camilerde nazari tıp dersleri de verilmiştir.⁵²

Camiler; isteyen herkesin eğitime dâhil olduğu, yaygın eğitimin yapıldığı kurumlarıdır. Zamanla eğitim daha sistematik hale getirilerek öğrenci grupları oluşturulmuş ve derslere düzenli bir şekilde devam edilmiştir.⁵³ Selçuklular öncesinde Nîşâbûr'da var olan cami ve mescidlerin yanı sıra, Selçukluların bölgeye gelişiyle birlikte yeni mâbedler de yapılmıştır. Nîşâbûr Nizâmiye Medresesi'nde bir mescid bulunmaktadır ve içerisinde Kur'an eğitimi verilmiştir.⁵⁴ Mescidler eğitim kurumu olarak geçmişteki önemlerini her zaman korumuşlardır. Nîşâbûr şehrinde bulunan mescid ve camiler şunlardır:

Eski Nîşâbûr Mescidi: Nîşâbûr'un Abdullah b. Âmir tarafından fethi sonrasında Kûhendizde bulunan âteşkedeyi yıkarak yapılan mescid, Nîşâbûr'da yapılan ilk mescid olma özelliğini taşımaktadır. Sahâbeler bu camide vaaz ve hutbe vermişlerdir. Ayrıca Şahenber bölgesinde de sahâbelerin yaptırdığı bir mescidden daha söz edilmektedir.⁵⁵

Eski Cuma Camii: 131 (748-49) yılında Nîşâbûr'da valilik yapmış olan Ebû Müslîm-i Horasânî tarafından yaptırılmıştır. 60 bin kişiye hizmet veren cami, 100 sütun üzerine inşa edilmiştir. Süslemeleri ve altın işlemeleriyle dikkat çeker ve son derece göz alıcıdır. Horasânî zamanında yapılan minare küçük olduğu gerekçesiyle beğenilmemiştir. Abdullah b. Tâhir'in yeğeni Mansûr b. Talha bu camiye daha büyük bir minare yaptırmıştır. Amr b. Leys zamanında tadilat yapılan minareye Humartekin bir tane daha eklemiş ve “iki minareli cami” olarak tanınmıştır.⁵⁶ Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Beyhakî kıraat ve lugat âlimidir. Sülemî: Ebû Ca'fer Ahmed'in imam, müfessir, nahiv ve lugat âlimi olduğunu, tasârif türünde eser yazdığını belirken yalnızca namaz vakitleri evinden ayrıldığını, bunun dışındaki tüm vakitlerini evinde

⁵² Kazıcı, s. 293-295, 331; Önkâl- Bozkurt, “Cami”, *DİA*, VII, s. 50; Gülseren Ceceli Dursun, *Hârizmşâhlar Devleti'nde İlmî Hayat (1097-1231)*, Mimar Sinan Üniversitesi, SBE, Doktora tezi, İstanbul 2015, s. 15-16.

⁵³ Gülseren Ceceli Dursun, a.g.e., s. 17.

⁵⁴ Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, s. 60.

⁵⁵ Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 151.

⁵⁶ Bilal Saklan, “Ebû Müslîm-i Horasânî”, *DİA*, X, s. 199; Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 152.

geçirdiğini söylemektedir. Kendisinden ders almak isteyen talebelere evinde ders vermiştir. 544 (1150) senesinde vefat etmiştir.⁵⁷

Menî Camii: Nîşâbürlü meşhûr tüccar ve fâkih Ebû Ali Hasan b. Saîd el-Menîî, Nizâmülmülk tarafından Nîşâbürlü reisi olarak görevlendirilmiştir. Hasan b. Said b. Hassan b. Ahmed b. Abdullah b. Muhammed b. Menîî b. Halid b. Abdurrahman b. Halid b. Velid el-Mahzumî el-Menîî (ö. 463/1070-71), gençlik yıllarında hem ticaret yapmış hem de ibadetine dikkat etmiştir. Hayatının ilerleyen aşamasında ticareti bırakarak ibadet, zühd ve hayır işleri ile meşgul olmuş, mescit, hankâh, köprü ve hamam gibi Müslümanların yararına bir çok eser yaptırmıştır. Alparslan ve Nizâmülmülk'ten izin alarak V./X. yüzyılda Menîî Camii'ni yaptırılmıştır. İmamü'l-Haremeyn bu camide hatiplik yapmış, mesciddin şöhreti gün geçtikçe artmıştır. Hasan b. Said yoksul, dul, kimsesiz insanlara yardım etmiş, fakir kızların çeyizlerini hazırlamalarına yardım etmiştir. Nîşâbürlü'deki birçok vergiyi kaldırmıştır. Dünya nimetlerine tamâh etmemiş, eski kıyafetlerle dolaşmış arzu ve isteklerine boyun eğmemiştir. 463/1070-1071 senesinde Mervurruz şehrinde vefat etmiştir.⁵⁸

Ebü'l-Kasım el-Kuşeyrî ve Ebû Osman İsmâil b. Abdurrahman en-Nîşâbürlü Menîî Cami'î'de ders vermiştir. Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Abdurrezzak el-Menîî caminin yapımına başlandığı dönemde babası ve dedesiyle birlikte Nîşâbürlü'ye gelmiştir. Zengin ve soylu bir aileye mensuptur. Zeynülsîlâm'ın derslerine katılmış ve tasâniplerini dinlemiştir. Babasının nâibi olarak cuma günleri hutbe vermiştir. Babasından önce vefât etmiştir.⁵⁹ Ayrıca Ebû Bekir Muhammed b. Abdülcebbâr b. Ali el-İşkâf el-Mütekellim (ö. 480/1087-88), el-İsferâyînî, İmâm Ebû'l-Kâsım'ın oğludur. Bir süre el-Câmî'l-Menîî'de imâmlık yapmıştır. Ebû İshâk el-İsferânî ve Ashâbu'l-Esam'dan dersler almıştır. Vefât yılı belirtilmeyen Ebû Bekir Muhammed Makber-i Şâhenber'e defnedilmiştir. Abdülgâfir el-Fârisî kendisinden ders aldığını hocalarından biri olduğunu belirtmiştir.⁶⁰

⁵⁷ Yâkût b. Abdillâh Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdeba*, thk. İhsan Abbas, Dârü'l-Mağribü'l-İslâmî, Beyrut 1993, I, s. 398-399.

⁵⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbürlü*, s. 328; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 223; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 74.

⁵⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbürlü*, s. 540; Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbürlü'de Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 152.

⁶⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbürlü*, s. 66-67; Ebû's-Safâ Selâhuddîn Hâilî b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî, *el-Vafl bi'l-vefeyat*, thk. Ahmed Arnavud-Türki Mustafa, Beyrut 2000, Darü'l-ihya, III, s. 178.

Reis Sâki-Harap Mescidi: Saîd b. Muhammed el-İsferâyînî bu mescidde eğitim ile meşgul oluş, münâzaralar düzenlemiştir.⁶¹

Hâkim en-Nîsâbûrî Mescidi: Ebû Abdillâh Hâkim en-Nîsâbûrî'nin ders verdiği mescittir. el-Cüveynî Mescidi'nin yanında bulunur. Hâkim Nîsâbûrî bu mescidde birçok öğrenci yetiştirmiştir. Ebû Bekir el-Hafız bu talebelerinden biridir.⁶²

Merbâh Mescidi: Ebû Muhammed Abdullah el-Hâkim (ö. 450/1058-59) bu mescidde halka vaaz vermiştir. Dönemin önemli âlimlerinden Mânsur b. Hüseyin imlâ mevlisleri düzenleyerek, birçok öğrenci yetiştirmiştir.⁶³

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî Mescidi: Cüveynîye Medresesi'nin dâhilinde bulunan mescidde İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî Kur'an dersleri vermiştir. Öğrencilerinden Ebû Hasan el-Medenî uzun yıllar bu camide ikâmet etmiştir.⁶⁴

Kādî Nâsîhî Mescidi: Kādî Muhammed Nâsîhî'nin oğlu Ebû'l-Kâsım burada öğrenci yetiştirmiş, çeşitli dersler vermiştir.⁶⁵

Akîl Mescidi: Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Fâmî el-Şâzyâhî Nîşâbûrlu meşhur âlimlerdendir. Dönemin önde gelen hocalarından dersler almıştır. Kendisi de Mescid-i Akîl'de yaklaşık yirmi yıl imlâ dersi vermiş ve 440 (1048-1049) yılında vefât etmiştir.⁶⁶ Ebû İshâk İbrâhîm el-Esferâyînî kelâm, fıkıh, usûl ve Arap dili alanlarında kendini geliştirmiştir. Ebû Tâhir ez-Ziyadî'den sonra 410/1019-1020 senesinde Mescid-i Akîl'de imlâ dersi vermiştir.⁶⁷ Ebû Abdullah İsmâîl el-Fârisî de Pazartesi günleri öğleden sonra Mescid-i Akîl'de imla dersi vermiştir.⁶⁸ Ebû Tâhir İsmail b. Abdullah Akil Mescidi'ne hizmet etmiştir. Ayrıca yaklaşık otuz yıl Ebû Nasr el-Ergiyânî'ye hizmet etmiştir. 549 (1154-1155) yılında öldürülmüştür.⁶⁹ Akîl Mescidi Nîşâbûr'un en gözde ilim meclislerinden biri olmuştur. Dönemin önde gelen isimleri bu

⁶¹ Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 152-153.

⁶² Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 152.

⁶³ Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 154.

⁶⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 586-587; Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 152.

⁶⁵ Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 154.

⁶⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 34-35.

⁶⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 151-152.

⁶⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 198; Ebû'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân*, thk. İhsan Abbâs, Beyrut 1900, III, s. 225.

⁶⁹ Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr*, thk. Beşşâr Avvâd, Darü'l-Garbi'l-İslâmî, XI, s. 961.

mescidde ders vermiştir. 557 (1161-62) yılında Şâfiîler ile Alevîler arasında çıkan çatışmada mescid ve kütüphanesi zarar görmüştür.⁷⁰

Sülemî Mescidi: Meşhur sûfî Ebû Abdurrahman es-Sülemî tarafından yaptırılmıştır. Kıraât ilminde meşhur âlim Ebû Sa'd Ahmed b. İbrahîm b. Musa eş-Şâmâtî 441/1049-1050 senesinde Cuma günleri namaz sonrasında imlâ dersleri vermiştir. Uzun yıllar devam ettiği bu derslere Muştî Medresesi'nde devam etmiştir.⁷¹

Nevgânî Mescidi: Ebü'l-Kâsım İsmâîl el-Nevgânî (ö. 479/1066-67) kendisi için, Ramcar Mahallesi'nde yapılan bu mescidde ders vermiştir. Daha sonra Ebû Muhammed Cüveynî, Zeynü'l-İslâm el-Kuşeyrî ve Ahmed Beyhakî ile birlikte hac görevini yerine getirmek için yola çıkmışlardır. Nîşâbûr'a döndükten sonra Nizâmiye Medresesi'nde imlâ dersleri vermiştir.⁷²

Hânî Mescidi: Abdullah b. Muhammed b. Hânî, kendisi adına yaptırılan bu mescidde uzun yıllar talebe yetiştirmiştir.⁷³

Mutarrız Mescidi: Ebü'l-Kasım el-Kuşeyrî bu mescidi sufilerin merkezi haline getirmiş ve dersler düzenlemiştir. Büyüklüğü ile dikkat çeken mescidde ikibin kişi aynı anda namaz kılmaktaydı.⁷⁴ Ebû İbrâhîm es-Saffâr babası Ebû Bekir es-Saffâr'dan Mutarrız Mescidi'nde imlâ dersi almıştır.⁷⁵ Ebû Mes'ud Ahmed b. Muhammed er-Râzî ve babası Muhammed b. Abdullah, Ebû Ali ed-Dekkâk öncesinde Mutarrız Mescidi'nde her cuma günü vaaz düzenlemiştir.⁷⁶ Ebû İshâk İbrâhîm, Mutarrız Mescidi'nde hâdim olarak görev yapmıştır ve bu görev, kendisinden sonra mirasçılara devretmiştir.⁷⁷ Kaynaklarda hadim olarak görev alan diğer bir ismin Ebü'l-Kâsım Sehl b. İbrahîm b. Ebi'l-Kâsım olduğu belirtilmiştir.⁷⁸

⁷⁰ Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 153-154.

⁷¹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 117; Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 153.

⁷² el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 187; Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 153.

⁷³ Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 155.

⁷⁴ Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 154.

⁷⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 201.

⁷⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 112.

⁷⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 160.

⁷⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VIII, s. 130.

Tûsî Mescidi: Ramcâr Mahallesinde IV/X. yüzyıllarında inşa edilmiştir. Ebû Bekir et-Tûsî uzun yıllar bu mescidde ders vermiş, talebe yetiştirmiştir. Ebû Bekir et-Tûsî'den sonra öğrencisi İsmail en-Nevgânî ders vermiştir.⁷⁹

Ebû Abdullah el-Mukrî Mescidi: Ramcar Mahallesinde Şafî mezhebine muntasıp olan insanlar için inşaa edilmiştir. Kırâât âlimi olan Ebû Abdullah el-Mukrî, bu mescidde dersler vermiş, Kur'an-ı Kerim tilâvet etmiştir.⁸⁰

Murabba' Mescidi: Târîhi Beyhak isimli eseri ile tanınan Beyhakî, Fundukîler diye bilenen Nîşâbûrlu Kādî ailesine mensup olması nedeniyle İbn Funduk adıyla meşhur olmuştur. Çeşitli zaman dilimlerinde Nîşâbûr'da bulunmuştur, devrin önde gelen âlimlerinden dersler almıştır. Daha sonra Nîşâbûr'da bulunan cami ve mescidlerde çeşitli dersler vermiştir. Cuma günleri Cuma Camii'nde, Çarşamba günü Mescidü'l-Murabba', Pazartesi günü ise Mescidül-Hac'da dersler düzenlemiş, halka vaaz etmiştir. İslamî ilimlerin yanı sıra astronomi, mantık, cebir ve matematik eğitimi de almıştır. 565/1169 Beyhak'ta vefat etmiştir.⁸¹

Dîz Mescidi: Sahâbeler tarafından Mulkabaz Mahallesinde kurulmuştur. Oğuz istilas sırasında tahrip edilmiştir.⁸²

Mulkâbâzî Mescidi: Nîşâbûrlu hadis âlimi Saîd b. Muhammed el-Mulkâbâzî tarafındaan Hankâh'ı ile birlikte ismini taşıdıkları Mulkâbâz Mahallesine inşa edilmiştir.⁸³

Sâbûnî Mescidi: Ebû'l-Kâsım eş-Şücâ' bu mescidde imlâ dersi vermiştir.⁸⁴

Habbâzî Mescidi: Ebu Abdullah Muhammed b. Ali el-Habbâzî (ö. 449/1057) Muaz b. Muâviye sokakğında bulunan kendi adı ile meşhur olmuş bu medresede uzun yıllar Kur'a-ı Kerim okumuş, imamlık yapmıştır. Meclise saygın insanlar katılmıştır.⁸⁵

⁷⁹ Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 153.

⁸⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 79.

⁸¹ Yâkût b. Abdillâh Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdeba*, I, s. 1759-1768; Abdülkerim Özeydin, "Beyhakî, Ali b. Zeyd", *DİA*, XI, s. 62-63.

⁸² Dîz Mescidi kaynaklarda Akîk Mescidi ile karıştırılmaktadır. ancak Akîk Mescidi Selçuklular döneminde Ebû Bekir Akîk b. Muhammed en-Nîşâbûrî adına yapıldığı öngörülmektedir. Bkz. Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 155.

⁸³ Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 155.

⁸⁴ Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 156.

⁸⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 40. Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 155.

Hane'l-Faras Mescidi: Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Abdülmelik (ö. 448/1056-57) Hane'l-Faraslıdır, uzun yıllar bu mescidde imam ve müezzin olarak görev almıştır.⁸⁶

Halâyî Nîşâbûrî Mescidi: Ali b. Hasan el-Halâyî adına yaptırılmış, Nîşâbûr'da hadis eğitimi veren önemli kurumlardan bir olmuştur.⁸⁷

Sarrâfîn/İsfâhânî Mescidi: Ebü'l-Kâsım eş-Şücâ', İsfâhânî ismi ile meşhur olan Sarrâfîn Mescidi'ne gidemeyecek duruma gelinceye kadar, uzun bir süre imla meclisi olmuştur.⁸⁸

Metbârek Mescidi: Sahabeler tarafından Şâhenber Mahallesine yaptırılan mesciddir.⁸⁹

Bâb-ı Ma'kil Mescidi: Abdullah b. İbrahim el-Büveyhî tarafından Şadyâh Mahallesine inşa ettirilmiştir. Oğuz istilasını Nîşâbûr şehrine büyük zarar vermiş, şehirde bulunan ilimî kurumlar tahrip edilmiş, kütüphaneler yakılmıştır. Bâb-ı Ma'kil Mescidi de Oğuz istilasından zarar görmüş, kütüphaneindeki eserler yakılmıştır.⁹⁰

1.2. Medreseler

İslam dünyasında eğitim öğretim faaliyetlerinin yapıldığı kurumların başında medreseler gelmektedir. Medrese, “okumak, öğrenmek, ezberlemek” anlamlarına gelen ders (dirâse) kökünden türeyen ismi mekândır.⁹¹ Eğitim öğretim tarihinde çok önemli bir yere sahip olan medreseler, vakıf sistemiyle idâre edilmektedir. Bânîsinin maddi imkânları dâhilinde medrese binasına imâret, kütüphane, hamam gibi diğer müesseseler eklenmektedir. Medresenin işleyişi, müderris ve memurların maaşları medrese vakfiyesinde belirtilmektedir. Medreseler, devlet adamları veya bölgede yaşayan zengin insanlar tarafından bir âlimin ders vermesi için inşa ediliyordu.⁹² İlk medresenin ne zaman ve kim tarafından kurulduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak kaynaklarda ilk medrese olarak bahsi geçen eser, Ebû Bekir Ahmed b. İshak es-Sıbgî (ö. 342/954) tarafından Nîşâbûr'da inşâ edilen dârüssünnedir.⁹³

⁸⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 35-36.

⁸⁷ Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 155.

⁸⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 223-224.

⁸⁹ Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 155.

⁹⁰ Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 155.

⁹¹ Nebi Bozkurt, “Medrese”, *DİA*, XXVIII, s. 323.

⁹² Bozkurt, “Medrese”, *DİA*, XXVIII, s. 324.

⁹³ Bozkurt, “Medrese”, *DİA*, XXVIII, s. 324.

Medreseler, fıkıh eğitiminin verildiği ana merkezlerdir. Bu nedenle bânisinin isteği ve vakfiyede belirtilen mezhebin esaslarını göre bir eğitim veriyordu. Diğer İslamî ilimler ise fıkıh eğitimini destekleyen yardımcı ilimlerdir. Kur'an derslerinde kırâat-i seb'a, hadis derslerinde hadis rivayeti dışında cerh ve ta'dil bilgisi, ilm-i ricâl gibi dersler verilmektedir.⁹⁴ İslamî ilimler dışında kalan matematik, tıp, astronomi, dil ve edeb bilimleri ise genelde kütüphane, hastahane ve âlimlerin evlerinde okutulmaktadır.⁹⁵ Selçuklu döneminde eğitim öğretim faaliyetleri yaygın olarak gerçekleştirilmiş ve birçok âlim yetişerek eserler telîf etmişlerdir.

1.2.1. Şahısların Tarafından Kurulan Medreseler

Medreselerin ilk olarak Doğu İslâm dünyasında ortaya çıktığı görülmektedir. Nizâmiye Medreseleri önesinde Horasan ve Maverâünnehir'de otuzdan fazla medresenin kurulduğu görülmektedir.⁹⁶

Beyhakî Medresesi: Nîşâbûr'un Seyyâr Mahallesi'nde bulunan Beyhâki Medresesi'nin kurucusunun kim olduğuyla ilgili iki ayrı görüş vardır. İbn Furek kurucusunun Şâfiî lider Ebû'l-Hasan Muhammed b. Şu'ayyib Beyhakî olduğunu ve Seyyâr Mahallesi'nde kurulduğunu belirtmektedir. İkinci görüş ise Fârisî'ye ait olup Ebû'l-Hasan Ali Hüseyin Beyhakî tarafından kurulduğu yönündedir.⁹⁷

Medresede dönemin önde gelen hocaları dersler vermiştir. Ebû Nasr Mansûr b. Muhammed el-Hilâlî el-Bâherzî, Nîşâbûr'a yerleşerek 540 (1145-1146) yılında vefat edinceye kadar Beyhakî Medresesi'nde ikâmet etmiştir.⁹⁸ Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Beşşâr el-Harcirdî, Herat'a bağlı Harcird beldesinden olması nedeniyle el-Harcirdî nisbesine sahiptir. Beyhakî Medresesi'nde ders veren âlimlerden olan el-Harcirdî, medresede bulunan evinden çıkmayarak ilimle meşgul olmuştur. 543 (1148-1149) senesinde vefat etmiştir.⁹⁹ Ebû Sâlih Ahmed b. Abdûlmelik el-Müezzîn, Beyhakî Medresesi'ne gelmiş ve bakımını yaparak medreseyi korumaya gayret göstermiştir.

⁹⁴ Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, s. 43.

⁹⁵ Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, s. 43.

⁹⁶ Bozkurt, "Medrese", *DİA*, XXVIII, s. 324.

⁹⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 107; Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, s. 251; Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 117-118.

⁹⁸ İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, s. 104; es-Sem'anî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî, nşr. Muhammed Emîndemc, Beyrut Lübnan, XII, s. 444.

⁹⁹ İbnü'l-Esir *el-Lübâb*, I, s. 431; es-Sem'anî, *el-Ensâb*, s. 78.

Muhaddislerin kağıt ve mürekkep gibi ihtiyaçlarını temin edip adil bir şekilde paylaşmıştır.¹⁰⁰ Ebû Bekir Muhammed b. Me'mûn el-Ebîverdî Beyhakî Medresesi'nin mütevellisidir. 494/1100-1101 senesinde vefat etmiştir.¹⁰¹

Ahmed es-Sa'âlebî Medresesi: Devrin önde gelen müfessir ve edebiyatçılarından olan Ebû İshak İbrahim es-Sa'lebî (ö. 427/1035-36) için inşa edilmiştir. Bu medresede uzun yıllar talebe yetiştirmiştir. Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî, Ebû Bekir Mehran kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed eş-Şâmâtî el-Edîp 474/1081-1082 senesinde bu medreseye defnedilmiştir.¹⁰²

İsmail es-Sâbûnî Medresesi: Şeyhülisâm olarak görev yapmış dönemin önde gelen müfessir, hatip ve muhadislerinden olan Ebû Osman İsmail b. Abdurrahman b. Ahmed b. İsmail es-Sâbûnî Herat, Serahs, Şam, Mekke ve Medine gibi ilim havzalarını dolaşmış ve çeşitli hocalardan eğitim almıştır. Daha sonra Nîşâbûr'a gelerek kendi adıyla tanına bu medresede talebe yetiştirmeye başlamıştır. Kendinin ardından oğlu Ebû Bekir Abdurrahman İsmail b. Abdurrahman es-Sâbûnî medresede hocalık yapmıştır.¹⁰³ Ebû'l-Hüseyn Abdullah b. Tâhir b. Ahmed 405 (1014-1015) senesinde Nîşâbûr'a gelmiş ve kendisi için imlâ meclisi kurulmuştur.¹⁰⁴

Ebû Bekir Muhammed b. Hassân el-Mülgâbâzî, Ebû Na'îm el-Esferayin ve es-Seyyid Ebû'l-Hasan'dan hadis dinlemiştir. İsmail e-Sâbûnî Medresesi'nde kendisine Ebû Avâne'nin *Müsned*'i okunmuştur. 470 yılı civarında vefat etmiştir.¹⁰⁵ Ebû Bekir Muhammed b. Hassân b. Kâsım el-İmâm el-Mülgâbâzî (ö. 470/1077-78) hadis ilminde güvenilirliği fazıl, sika ve adl lafızlarıyla belirtilmiştir. Dönemin önde gelen fakihlerinden biridir. Seyyid Ebû'l-Hasan, Ebû Nuaym el-Esferâyînî, Ebû Tâhir ez-Ziyâdî gibi isimlerden hadis dersi almıştır. Ebû Avâne el-Vâsitî'nin *el-Müsnedü'l-muhrec*'ini İsmail es-Sâbûnî Medresesi'nde okutmuştur. 470 (1077-78) yılı civarında vefat etmiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁰ el-Fârisî, *Târihu Nisâbûr*, s. 133.

¹⁰¹ el-Fârisî, *Târihu Nisâbûr*, s. 73.

¹⁰² el-Fârisî, *Târihu Nisâbûr*, s. 69; Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 100-101.

¹⁰³ Ebû'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf b. Tagriberdî, *en-Nucûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire*, Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, Kahire 1929, III, s. 192; Ebû'l-Kâsım Kemaleddin Ömer b. Ahmed İbnü'l-Adim, *Bugyetü't-taleb fî tarihü'l-Haleb*, Darü'l-Fikr, Beyrut (t.y.), II, s. 114.

¹⁰⁴ el-Fârisî, *Târihu Nisâbûr*, s. 432; Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, s. 251.

¹⁰⁵ el-Fârisî, *Târihu Nisâbûr*, s. 63-64.

¹⁰⁶ el-Fârisî, *Târihu Nisâbûr*, s. 63-64.

Büstî Medresesi: Şâfiî fakih Ebû Bekir Muhammed el-Büstî (ö. 429/1037-38) ilim talebeleri için Müseyyib sokağının başındaki evinin kapısında medrese bina etmiştir. Servet sahibi, iyi bir zattır. Muhamed b. Eyyub er-Râzî, Muhammed b. İbrahim el-Buşencî, Ebû'l-Hasan ed-Dârekudnî gibi hocalardan eğitim almıştır. Nîşâbûr'un ileri gelenleri âlimleri arasındadır. Reislik yapmıştır.¹⁰⁷

Haddâd Medresesi: Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed es-Sûfî yıllarca el-Haddad Medresesi'nde sûfilere ve fakirlere hizmet etmiştir. 478 (1085-1086) senesinde vefat etmiştir.¹⁰⁸

Darü's-Sünne Medresesi (el-Mukaddeme): Nîşâbûr'un en eski ve köklü medreselerinden biridir. Ebû Muhammed Abdullah es-Sûfî el-İsbehanî Nîşâbûr'un önde gelen hocaları arasındadır. Kırk sene hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ders almak isteyen meşâyih, Ebû Muhammed'in ders düzenlediği meclislere katılmıştır. Darü's-sünne'de hadis yazdırmıştır. 409 (1018-1019) senesinde Nîşâbûr'da vefat etmiş ve Bab-ü Mamer'e defnedilmiştir.¹⁰⁹

es-Sıbgî Medresesi Darü's-sünne: Sıbgî ailesi Nîşâbûr'un soylu ailelerinden biridir.¹¹⁰ Kaynaklarda ismi geçen ilk medresedir. Fakih ve muhaddis Ebû Bekir Ahmed b. İshak es-Sıbgî için yaptırılmıştır. Kendisinden sonra medresenin ilerleyişini öğrencisi Hakim en-Nîşâbûrî üstlenmiştir. Muhammed b. Hüseyin el-Hasanî ve Hasan b. Ahmed el-Mahledî gibi muhaddisler imlâ meclisleri düzenlemiştir. Dârüssünne'de aynı anda toplam 1000 öğrencinin ders yapabildiği belirtilmiştir.¹¹¹ Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Bestî, Şâfiî fakihî, Nîşâbûrlu müderris ve münâzırdır. Uzun bir süre Sıbgî Medresesi'nde Darüssünne'de imlâ dersleri vermiştir.¹¹²

Dekkâk Ebû Ali Hasan b. Ali Medresesi: Ebû Ali Hasan b. Ali ed-Dekkâk Kur'an-ı Kerim, hadis, tefsir âlimi ve mutasavvıftır. Hocası İbrahim b. Muhammed Nasrâbâdî'nin 366 (976-77) vefatının ardından medresesinin başına geçmiştir. Kızı Fatıma binti Üstaz Ebû Ali Hasan b. Ali ed-Dekkâk el-Hurre, babasının terbiyesi ve

¹⁰⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 111-112; Zehebî, *Tarihü'l-İslam*, XXXVIII, s. 283; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiîyeti'l-kübra*, IV, s. 80; Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 101.

¹⁰⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 146; Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, s. 253. Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 108.

¹⁰⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 428-429.

¹¹⁰ Ayrıca bkz. İbnü'l-Kesir, *el-Lübâb*, II, s. 234-235.

¹¹¹ Bozkurt, "Medrese", *DİA*, XXVIII, s. 324.

¹¹² el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 111-112. Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 105.

gözetimi altında hayırlı bir ömür sürmüştür. Kur'an hafızı olup gece gündüz Allah'ı zikreden bir mümindir. Dekkâk Medresesi, Ebû Ali Hasan b. Ali'nin kızının doğduğu 391 (1000-1001) senesinde yapılmıştır.¹¹³ İkbâli olan kızı Fatıma'yı en iyi şekilde yetiştirmiş ve kızı için özel dersler vermiştir. Fatıma daha sonra Zeynülsîlâm ile evlenmiştir.

Ebû Muhammed Abdülganî fakih olup hadis ilminde güvenilir kabul edilen sika ravilerdendir. Nîşâbûr'a gelerek ikinci tabakanın sonundaki âlimlerden ders almış, bu süre zarfında Medresetü'l-Dekkâk'ta kalmıştır. Zeynülsîlâm'ın derslerine katılmış vemezhep görüşünü korumuştur. Nîşâbûr'da uzun süre kalıp ders aldıktan sonra Bağdat'a gitmiş ve 486/1093-1094 senesinde vefat edinceye kadar orada ikâmet etmiştir.¹¹⁴

Ebû Sa'd ez-Zâhid Medresesi: Ebu Bekir Ahmed b. Ali el-Esbehânî ibn Fencûye olarak bilinir. Nîşâbûr'a ilk olarak tâcir olarak gelmiş ve bazı hadisleri yazmıştır. Ancak maksadı ilim talep etmek değil, Esbehan halkı için hadisleri imlâ etmektir. Daha sonra ilme yönelerek Esbehân, Nîşâbûr, Nesâ, Herat ve Maverâünnehir gibi şehirlerde eğitim almış; sonra Nîşâbûr'a gelmiş ve burayı yurt edinmiştir. Tahric ve tasnif çalışmaları yapmıştır. Ebu Hâzım el-Abdevî'nin vefatından sonra Medresetü Ebi Sa'd ez-Zâhid'de müderrislik yapmış, imlâ meclisleri oluşturmuş, kendisine hadis okunmuş ve çok sayıda öğrenci mezun etmiştir. Bu medrese Sikket-i Herguş¹¹⁵ veya Hurmus'de bulunmaktadır. 428/1037-1038 senesinde vefat etmiştir.¹¹⁶

Sa'îdiyye Medresesi: 390/999-1000 yılları arasında Ebû Muzaffer Nasır tarafından Nîşâbûr'da inşa ettirilmiştir. Ebû Muzaffer Nasır b. Nasriddîn Ebi Mansur Sebüktekîn el-Emir, Sultan Ebû'l-Kasım Mahmud b. Sebüktekin'in büyük oğludur. İlim sahibi, âlim bir zâttır. Nîşâbûr'a vali olarak gelmiş, ilim meclislerinde bulunmuş ve âlimlerle sohbet etmiştir. İyi bir vali olması hasebiyle halk ve ulema tarafından sevilmiştir. Sa'îdiyye Medresesi'ni yaptırmış ve birçok mal vakfetmiştir. Gazne'ye dönmüş ve burada 412 (1021-1022) senesinde vefat etmiştir. Bu medrese Nîşâbûr'un

¹¹³ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 636; *el-Vâfi fi'l-vefeyât*, I, s. 1679, Recep Uslu, "Dekkâk Ebû Ali", *DİA*, IX, s. 112; Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 98-99.

¹¹⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 549.

¹¹⁵ Nîşâbûr'a bağlı bir sokak ismidir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, s. 436.

¹¹⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 105-106.

eğitim hayatında önemli bir teşkil etmiştir. Öyleki Nizâmiye Medreselerine örnek olduğu düşünülmektedir.¹¹⁷

Said b. Muhammed el-Üstüvâî, Gazneli Mahmud ve oğullarının Horasan'da hüküm sürdüğü dönemde Nîşâbûr'da Kadılık ve müftülük görevlerini üstlenmiştir. 432 (1040-1041) yılında vefa edinceye kadar kendi medresesinde ders vermiştir.¹¹⁸

Sehl es-Su'lûkî¹¹⁹ Medresesi: Bu medresenin kurucusu Ebû Sehl Muhammed İbn Süleymân b. Muhammed b. Süleymân b. Hârûn b. Mûsâ b. İsa el-'Aclî es-Su'lûkî el-Hanefî en-Nîsâbûrî'dir. 369/979-980 senesinde vefat etmiştir.¹²⁰

Ebû Bekir Muhammed b. Yahya el-Müzekkî muhaddistir. Babası ve dedesi âlimdir, onların gözetiminde kendi evinde yetişmiştir. Medinetü's-Selâm'da kendisi için imlâ meclisi kurulmuştur. 474 (1081-1082) senesinde Nîşâbûr'da vefât etmiş ve es-Sa'lûkî Medresesi'nde Ebû Said Kuşeyrî tarafından cenaze namazı kılınarak medresenin arkasına, babasının yanına defnedilmiştir.¹²¹

Suyûrî Medresesi: Suyûrî Medresesi, Azre nahiyesinde bulunmaktadır. Ebû Ca'fer Muhammed b. İshak Kādî ez-Zevzenî el-Bahâsî bu medresede oturuyordu. 463 (1070-1071) senesinde Gazne'de vefat etmiştir.¹²²

Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, 441 (1049-1050) senesinde Nîşâbûr'a gelmiştir. Kendisinde bulunan eserleri dinlemek için özellikle davet edilmiş ve özel bir meclis oluşturulmuştur. Yapılan bu derslere katılım çok yüksek olmuş ve dönemin önde gelen âlimleri de katılmıştır. Bu medresede misafir olarak ikâmet etmiştir. Ömrünün sonlarına doğru beldeğine dönmüş ve 458 (1065-1066) senesinde vefat etmiştir.¹²³

Ebû Sâdık el-Haffâf el-Feryâbâdî Medresesi: Ebû Sâdık ilim ve hadis geleneğine sahip bir aileden gelmektedir. Amcası Ebû Sa'd el-Haffâftan hadis dersi almıştır. Ebû'l-Kâsım el-Hasgânî, Ebû Sâdık'ın medresesinde bizzat kendisinden hadis

¹¹⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 707; Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, s. 251; Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 98.

¹¹⁸ Seyit Bahcivan, "Sâidî Ailesi", *DİA*, XXXV, s. 581-583.

¹¹⁹ Ebû Sehl Muhammed İbn Süleymân b. Muhammed b. Harun b. Musa b. İsa el-Aclî es-Sulûkî el-Hanefî en-Nîsâbûrî, Ebu Ali es-Sekaffî'den fıkıh dersi almıştır. 369 (979-980) senesinde vefat etmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, II, s. 241-242.

¹²⁰ Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, II, s. 242; Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 97.

¹²¹ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 60-61; Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, s. 253.

¹²² el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 51-52.

¹²³ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 127-128; Ayrıca bkz. Sûrî Medresesi, Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 104-105.

dersi almıştır. Ebû Sâdık 429 senesi Cemaziyelahir ayında (Mart/Nisan 1038) vefat etmiştir.¹²⁴

Saidiyye Medresesi: Kādî Ebü'l-Ala Said, 343 (954-955) senesinde dünyaya gelmiştir. Başta Ebû et-Taberî olmak üzere önemli âlimlerden fıkıh eğitimi almıştır. Ramcar Mahllesinde bulunan medresesinde eğitim vermiştir. Ebü'l-Kasım Abdullah b. Muhammed ez-Ziyâdî Nîşâbûr'un önde gelen Hanefî ulemâ ve fukahâsındandır. Hocası Kādî Ebü'l-Ala Said tedris faaliyetinde onu halef olarak seçmiş ve ikinci kez hacca gittiği zaman medresesinde kendi yerine görevlendirmiştir. Ebü'l-Kasım ez-Zîyâdî, 430 (1038-1039) senesinde vefat etmiştir.¹²⁵

Ebû Hasan Ahmed b. Abdürrahman el-İsmailî es-Serrâc 469 (1076-1077) senesinde vefât etmiş, Ebü'l-Kasım Mansur b. Sa'd tarafından dedesinin medresesinde cenaze namazı kılınmış ve buradaki kabristana defnedilmiştir. Saidiyye Medresesi'nde 469'lu yıllarda (1076-1077) eğitim öğretim faaliyetleri devam etmiştir.¹²⁶

Sandalî Medresesi: Ebü'l-Hasan Ali b. Hasan es-Sandalî Hanefî fakihidir. 484 (1091-1092) senesinde Nîşâbûr'da vefât etmiş ve medresesine defnedilmiştir. Oğuz istilası sonrasında medrese tahrip edilmiştir.¹²⁷

Ammâdî/İmâdiyye Medresesi: Ebû Said İsmail b. Amr el-Buhayrî, ilmî geleneğe sahip bir aileye mensuptur. İlk eğitimini baba ve amcasından almıştır. İmam Nâsır el-Amrî'den fıkıh dersi almıştır. Kuşeyrî'nin evinde ihtisas yapmış, imamlarla gece gündüz sohbet meclislerinde bulunmuştur. Hac farızasını yerine getirdikten sonra Nîşâbûr'a geri dönmüş ve güzel bir şöhrete kavuşmuştur. Ammâdî Medresesi'nde Ebû Said için imlâ meclisleri kurulmuştur. Daha sonra Menî'î Camisi'nde imlâ dersleri vermiştir. 501 (1107-1108) senesinde vefat etmiştir.¹²⁸

Kuşeyrî Medresesi: Zeynülsîlâm el-Kuşeyrî tarafından kurulmuştur. 465 (1072-73) yılında vefat edinceye kadar sayısız öğrenci yetiştirmiştir. Kendisinden sonra da aile bireylerinden Ebû Saîd Abdülvahid b. Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî ders vermiştir. Aile medresesi olarak varlığını devam ettirmiştir. Ebû Salih Ahmed b. Süleyman es-Sûfî

¹²⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 528.

¹²⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 438; Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 102.

¹²⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 130-131.

¹²⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 591; Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, s. 252; Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 109.

¹²⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 197-198.

en-Nîsâbü'rî Zeynülislâm'ın sohbetlerinde bulunmuş ve medresesinde ihtisas yapmıştır. Kuşeyrî Medresesi'ne komşudur. Mekke'ye giderken 30 farklı durakta konaklamış ve birçok âlimle görüşme fırsatı bulmuştur. 450 (1058-1059) senesinde vefat etmiştir. Zeynülislâm'ın ihtisas öğrencileri arasında Ebû Hafs Amr b. Ebû Abbas et-Tabbâhî'nin babası Ebû Abbas da bulunmaktadır. Evleri medreseye çok yakındır.¹²⁹

Ebû Ali Fazl b. Muhammed el-Farmezî et-Tusî dönemin önde gelen şeyhlerinden biridir. Küçük yaşta ilim öğrenmeye başlamış, daha sonra Nîşâbü'r'a gelerek Kuşeyrî Medresesi'nde eğitim almıştır. Medresede farklı görevler üstlenmiş ve sûfilere hizmet etmiştir. Tûs şehrine döndükten sonra arîf Ebû'l-Kasım el-Kerkânî'ye intisap etmiştir. Daha sonra Nîşâbü'r'a gelerek ilim meclisi oluşturmuştur. 477 senesi Rebiülahir ayında (Ağustos-Eylül 1084) vefat etmiştir.¹³⁰

Medresetü'l-Mürebbiati el-Kirmaniyye: Ebû Hâtem Muhammed b. İshâk b. Ömer el-Hattabî, el-İmâm (ö. 488/1095) 420 (1029-1030) yılında dünyaya gelmiştir. Âbid ve Zâhid olan Ebû Hâtem, Ebû Abdillâh'ın Ashâbındandır. Usul ilmi alanında eğitim almış ve fevâid yazmıştır. İlim hayatı boyunca çeşitli şehirlerde bulunmuş daha sonra Nîşâbü'r'a dönmüş ve kalıcı olarak buraya yerleşmiştir. Nîşâbü'r'da Mürebbatü'l-Kirmaniyye Medresesini yaptırmış ve eğitim vermeye başlamıştır. 488 yılı Rebiülevvel ayında (Mart-Nisan 1095) vefat edinceye kadar medrese de hocalık yapmaya devam etmiştir.¹³¹

Medresetü'l-Meşfî/Muşfî: Ebû'l-Hasan Ebû'l-Meâlî el-Hüseynî el-Bağdadî Nîşâbü'r'a elçi olarak gelmiş ve Meşfî Medresesi'nde kalmıştır. Nîşâbü'r'da bulunan iki camide eseri okunmuş ve imlâ ettirilmiştir. Ayrıca Ebû Sa'd Ahmed b. İbrahim el-Mukrî eş-Şâmâtî 441 (1049-1050) senesinden itibaren Ebû Abdurrahman es-Sülemî Mescidi'nde uzun yıllar imlâ dersleri vermiş ve daha sonra Meşfî Medresesi'nde de ders vermeye devam etmiştir. 454 (1062-1063) senesinde vefat etmiştir.¹³²

Medresetü'l-Mutarrız: Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Eşnânî es-Saydalânî, Ebû Bekir el-Mutarrız Mescidi'ne komşudur.¹³³

¹²⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbü'r*, s. 197-98, 559.

¹³⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbü'r*, s. 628-629.

¹³¹ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbü'r*, s. 86.

¹³² el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbü'r*, s. 117. Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbü'r'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 106.

¹³³ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbü'r*, s. 197-198.

¹³³ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbü'r*, s. 95.

İbn Fûrek Medresesi: Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan İbn Fûrek (ö. 406/1015-16) islâmî ilimler sahasında iyi bir eğitim almış, tefsir ve kelam ilmine dair görüşleri ile dikkat çekmiştir. Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin görüşlerini sistemleştirmiştir. Şâfiî lider Nâsirüddeve Ebû'l-Hasan Muhammed tarafından Nîşâbûr'a davet edilmiş ve burada kendisi için medrese inşa edilmiştir. Ebû Bekir Beyhakî, Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî gibi önemli âlimler yetiştirmiştir. Hastalanması sonucu vefat etmiş ve Nîşâbûr'a defnedilmiştir.¹³⁴

Semerkindî/İbn Rıdvan Medresesi: Ebû Ali Hasan es-Semerkindî (ö. 395/1004-1005) Horasan ve Irak başta olmak üzere çeşitli bölgelerde hadis ve fıkıh alanlarında eğitim almıştır. Daha sonra Nîşâbûr'a gelerek kendi medresesini kurmuş ve talebe yetiştirmeye başlamıştır.¹³⁵

Hergûşî Medresesi: Ebû Sa'd Abdülmelik en-Nîşâbûrî el-Hergûşî (ö. 407/1016-1017) Irak bölgesine hadis öğrenmek için gitmiş daha sonra Nîşâbûr'a dönerek medresesini kurmuştur. Hocalarının kalitesi ile kendinden söz ettiren medrese, birçok talebenin Nîşâbûr'a gelmesine öncülük etmiştir. Ebû Sa'd Abdülmelik medresesini yanına hastane ve hankâh da inşa ederek öğrencilerin kalacak yer sorununa çözüm getirmiştir. Medresenin tercih edilmesinde bu özelliğininde ciddi etkisi olmuştur.¹³⁶

1.2.2. Nîşâbûr Nizâmiye Medresesi

Nîşâbûr şehri ilmî geleneğe sahip bir şehir olarak, Selçukluların Horâsân'a gelişinden önce de bir çok eğitim kurumuna sahip olmuş, meşhur âlimler yetiştirmiştir. Subkî Nîşâbûr'da Nizâmülmülk'den önce Beyhakiyye ve Saîdiyye Medreselerini bulunduğunu ayrıca Gazneli Mahmud'un kardeşi tarafından da burada bir medrese yapıldığını aktarmaktadır.¹³⁷ Selçuklular bu ilmî alt yapının farkında olmuş ve desteklemiştir. Nâsır-Husrev, Tuğrul Bey'in Saraçlar Pazarı civarında bir medrese

¹³⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Fûrek", *DİA*, XIX, s. 495; Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 97.

¹³⁵ *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 99.

¹³⁶ *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 99.

¹³⁷ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 328; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 171.

yapılmasını emrettiğini belirtilmektedir. Tuğrul Bey döneminde inşa edilen bu medrese Sultâniye olarak bilinmektedir.¹³⁸

Selçuklu Devleti, Şîî Fâtımîler'in yaydığı batınî anlayışı ortadan kaldırmak, Ehl-i sünnet inancını yaygınlaştırmak ve devletin ihtiyaç duyduğu bürokrat ve görevlileri yetiştirmek amacıyla Nizâmiye medreselerini kurmuştur. Nizâmülmülk tarafından ilk olarak Nîşâbûr'da kurulan bu medreseler, İslâm dünyasında yeni bir eğitim anlayışının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Nizâmülmülk yaptırmış olduğu medreselerin ihtiyaç duyduğu her türlü gereksinimin karşılanabilmesi için vakıflar kurmuştur. Bu vakfın gelirleri hoca ve talebelerin ihtiyaçları için harcanmaktaydı. Nizâmiye medreseleri Şâfiîlere hizmet vermektedir ve bu durum medresenin vakfiyesinde belirtilmiştir. Vakfın idâresi Nizâmülmülk ve çocuklarına aitti.¹³⁹

Nizâmiye medresesi öğrencilerin eğitim gördüğü sınıflar, toplu derslerin yapıldığı geniş toplanma salonları, kiler, depo, hamam ve kütüphaneden oluşan kompleks bir yapıdır. Ayrıca içerisinde bir mescid bulunmaktadır.¹⁴⁰ Nîşâbûr dışında, Bağdat, Merv, Belh, İsfahan, Taberistan, Herat, Rey gibi Selçuklu şehirlerinde de Nizâmiye medreseleri kurulmuştur.

Kuruluşun ilk dönemlerinde müderrisler bizzat Nizâmülmülk tarafından görevlendirilmişti. Nîşâbûr'a davet edilen âlimler ikramla karşılanır, medresede meclis oluşturularak ilminden istifade edilmiştir.¹⁴¹ Nîşâbûr Nizâmiye medresesinde görev alan müderrislerden bazıları şunlardır:

İmamü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdullâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîşâbûrî (ö. 478/1085): Mütakellim ve fakih olan Cüveynî özellikle fıkıh ve hadis usûlü başta olmak üzere birçok ilim dalında şöhrete sahiptir. 419 (1028) senesinde Nîşâbûr'a bağlı Ezâzvâr köyünde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini babası ve Şeyhü'l-Hicâz olarak bilinen amcası Alî b. Yûsuf'tan almıştır. Babasının vefâtının ardından, eğitimini tamamlamadığı halde babasının yerine medresede ders vermiştir. Nîşâbûr'da hadis meclislerine katılmış ve hadis dinlemiştir. Ebü'l-Muhammed el-Cevherî, Abdurrahman b. Hasan b. Aliyyek ve Ebû Nuaym el-İsfahânî'den hadis tahsil etmiştir. Ebû Abdullah el-Habbâzî'den kırâat, Ali b. Faddâl el-

¹³⁸ Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 218-219.

¹³⁹ Abdülkerim Özeydin, "Nizâmiye Medresesi", *DİA*, XXXIII, s. 188-189.

¹⁴⁰ Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s. 218-219.

¹⁴¹ Özeydin, "Nizâmiye Medresesi", *DİA*, XXXIII, s. 189.

Mücâşîf'den Arap Edebiyatı dersi almıştır. Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin fıkıh derslerine katılmıştır.¹⁴²

Cüveynî, katılmış olduğu münazaralarda ehl-i sünnet itikâdını savunmuş ve Nîşâbûr'da güçlenmesini sağlamıştır. Ancak Mutezilî görüşlere sahip Selçuklu veziri Amidülmülk el-Kündürî, Eşârî âlimlerin faaliyetlerini kısıtlayıp vaaz ve ders vermelerini engelleyince “Mihnetü'l-Eşâriyye” diye bilinen olaylar yaşanmıştır. Bu baskılar nedeniyle Beyhakî ve Abdülkerim Kuşeyrî gibi bir grup Eşârî âlimle birlikte Bağdat'a gitmiştir. Daha sonra Mekke'ye giderek dört yıl boyunca harameyne mücâvir olmuş ve kendisine “el-Haremeyn” lakabı verilmiştir. Sultan Alparslan'ın tahta geçmesi ve vezir olarak Nizâmülmülk'ün görevlendirilmesi üzerine Nîşâbûr'a dönerek müderrislik, hatiplik ve vaizlik yapmıştır. 455 (1063) yılında kendisi için yaptırılan Nizâmiye Medresesi'nde hem müderrislik hem de vakıf idareciliği yapmıştır. 30 yıl bu derslere devam etmiştir.¹⁴³ Farklı bölgelerden öğrenciler gelir ve meclisinde 300'den fazla öğrenci bulunurdu.

Şeyh Ebû İshak eş-Şirazî, Cüveynî'ye “Ey maşrik ve mağrip'te yaşayan insanlara fayda veren kişi! Sen bugün İmamların İmamısın” demiştir.¹⁴⁴ Gazzâlî ve Abdülgâfir el-Fârisî gibi âlimler yetiştirmiştir. *eş-Şâmil fî usûlid-dîn, el-İrşâd ilâ kavâtı 'i'l-esilleti fî usûli 'l-i'tikâd, el-'Akıdetü'n-nizâmiyye, Lüma 'u'ledille fî kavâ'id-i ehli's-sünne, Şifâ 'ü'l-galîl, Mesâ'ilü'l-'abdilhak es-sıkullî, Risâle fî zikri hâli's-şeyh ebî 'alî ibn Sînâ, Nihâyetü'l-maṭlab fî dirâyeti'l-mezheb, Muḡîsü'l-halk fî ihtiyâri'l-ehak, el-Burhan fî usuli'l-fıkḥ, en-Nihaye, Telhisü't-takrîb, el-İnşâd, Gıyasü'l-ümem fî iltiyâsi'z-zulem, el-Varakât fî usûli'l-fıkḥ el-Kâie fî'l-Cedel* gibi eserleri mevcuttur. 478 senesi Rebiülahir ayında (20 Ağustos 1085) Nîşâbûr'a bağlı Büştenikân köyünde vefat etmiştir. Onun vefatı üzerine çarşı esnafı dükkan kapatmış, öğrencileri kalemlerini kırmış ve bir yıl boyunca yas tutmuşlardır.¹⁴⁵

Ebü'l-Kasım el-Hüzeli (ö. 465/1072-1073): Yusuf b. Ali el-Mağribî el-Hüzeli kırâat, sarf ve nahiv alanlarında dönemin önde gelen isimlerinden biri olması nedeniyle Nizâmülmülk tarafından Nîşâbûr Nizâmiye Medresesi'nde görevlendirilmiş ve uzun

¹⁴² Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-tarih: İslam Tarihi*, çev. Abdülkerim Özeydin, X, Bahar Yay. İstanbul 1989, s. 134; el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 507-508; İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye fî't-târih: Büyük İslam Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, XII, İstanbul 2000, s. 260-261; Abdülazîm Mahmud ed-Dib, “Cüveynî İmâmül-Haremeyn”, *DİA*, VIII, s. 141-142.

¹⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 134; el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 507-508; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 260-261; ed-Dib, “Cüveynî, İmâmül-Haremeyn”, *DİA*, VIII, s. 141-142.

¹⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 134; el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 507-508; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 260-261.

¹⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 134; el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 507-508; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 260-261.

yıllar burada kırâat eğitimi vermiştir. Zeynülislam Ebü'l-Kasım'dan usûl dersleri almış, Zeynülislâm da kendisine sarf ve nahiv konularında danışmıştır. 458 (1065-66) senesinde katıldığı bu derslere 465 (1072-1073) yılında vefat edinceye kadar devam etmiştir.¹⁴⁶

Ebû Sehl Muhammed b. Ahmed el-Mervezî (ö. 464-465/1072): Keşmîkenî'den *Sahîh-i Buhârî*'yi rivayet etmektedir. Nîşâbûr'da Nizâmülmülk'ün ikramı ve teveccühüyle karşılanmış, kendisine Nizâmiye Medresesi'nde ders düzenlenmiştir. Bu derse bizzat Nizâmülmülk ve Nîşâbûrlu âlimler katılmıştır. Daha sonra Merv'e geri dönmüştür.¹⁴⁷

Ebü'l-Kasım el Muzaffer b. İmamü'l-Haremeyn Ebü'l-Mealî el- Cüveynî (ö. 492/1098-1099)¹⁴⁸: Rey'de doğmuş, daha sonra Nîşâbûr'a getirilmiştir. Babasının gözetimi altında İslamî ilimlerde dönemin önde gelen hocalarından ders almıştır. İmamü'l-Haremeyn'in vefâtının ardından onun makamında ders vermeye başlamış ve daha önce ders verdiği el-Mutarrız Medresesi'nden de ayrılmıştır. Nizâmülmülk'ün yanına Irak'a gitmiş, kendisinden güzel muamele ve ikram görmüştür. Nîşâbûr'a dönerek Nizâmiye Medresesi'nde ders vermiştir. Nîşâbûr Hatibi olan Ebü'l-Kasım, batınîler tarafından 492 (1098-1099) yılında Nîşâbûr'da öldürülmüştür.¹⁴⁹

Ebü Sa'd Abdurrahman b. Mansûr er-Rameşî (ö. 473-474/1081): 404 (1013-1014) senesinde dünyaya gelmiştir. Sûfî olan Ebü Sa'd'ın hadis ilminde sika ravîlerden olduğu belirtilmiştir. Çok hadis dinlemiş ve istinsâh etmiştir. Çocuk denecek yaşlarında Ebû Tâhir, İbn Yûsuf, Ebü'l-Kasım es-Serrâc ve İbn Fethûye'den hadis dersi almıştır. Şeyhülislâm Ebû Osman es-Sâbûnî'nin sohbetlerine katılmıştır. Makam mevki ve servet sahibi olan Ebü Sa'd tüm bunları geride bırakarak tasavvufa yönelmiştir. Ebü Sa'd-i Ebü'l-Hayr'ın sohbetlerine iştirak etmiştir. Bağdat'a giderek muhaddislerden hadis dinlemiştir. Nizâmiye Medresesi'nde ikinci vakti hadis yazdırmak için imlâ meclisi kurmuştur. Bazen Cuma namazından sonra mesmuâtından hadis nakletmiştir.

¹⁴⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 751; Ahmet Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, Nizamiye Akademi, İstanbul 2017, s. 222.

¹⁴⁷ Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 222-223.

¹⁴⁸ el-Fârisî, eserinde vefât yılının 493 yılı olduğunu belirtir. Bkz. el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 686-687; vefât yılı Ahmet Ocak'ta ise 473-473/1081 olarak belirtilmiştir. Bkz. Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 223.

¹⁴⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 686-687; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 307; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, s. 240; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 223.

Ebû Ubeyd'in *Garîbü'l-hadis*'i, Ebû Abdurrahmanen-Nesâî'nin *Sünen*'i bunlardan bazılarıdır. 473-474/ 1081 yılında vefat etmiştir.¹⁵⁰

Ebü'l-Kasım İsmail b. Mes'ade b. İsmail b. Ahmed b. İbrahim b. İsmil b. Abbas b. Mirdâs el-Cürcânî el-İsmailî (ö. 476-477/1084) 406/1015-1016 yılında dünyaya gelmiştir. Ebû Bekir İsmail'in torunu olduğu için İsmailî olarak tanınmıştır. Hadis alanında uzmanlaşmıştır ve Nizâmiye Medresesi'nde hadis imlâ ettirmiştir. Derslerin ardından vaazlarvermiş, halktan da bu vaazlara katılanlar olmuştur. 476-477 (1084) yılında vefat etmiştir.¹⁵¹

Ebü Cafer Muhammd b. Ahmed et-Tabesî (ö. 481-482/1089) : Zâhid ve sâfîdir. Kâdî Ebû Bekir es-Sıddîkî'den hadis dersi almıştır. Nizâmiye Medresesi'nde hadis yazdırmış, Tabes'e döndükten sonra 481-482/1089 senesinde vefat etmiştir.¹⁵²

Ebü'l- Kasım İsmail b. Zahir b. Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Ali el-Fakih el-İmam en-Nevkanî en-Nisâbûrî (ö. 479/1086) Şâfiî ulemadandır. Ebû Bekir et-Tusî'den fıkıh dersi almış, kendisi ders aldığı bu dönemde aynı zamanda er-Remcar mahallesindeki mescidinde ders vermiştir. İmam Ebu Muhammed el-Cüveynî, Zeynülislâm el-Kuşeyrî ve Ahmed el-Beyhakî ile birlikte hac yolculuğu yapmıştır. Mekke ve Bağdat'ta dönemin ulemasından dersler almıştır. Uzun yıllar hadis rivayet etmiş, Nizâmiye Medresesi'nde de kendisi için imlâmeclisi kurulmuştur. Bu meclise Nîşâbûrlu âlimler de katılmıştır. 479 (1086) senesinde vefat etmiştir.¹⁵³

Ebü Bekir b. Ali b. Abdullah b. Ömer b. Half eş-Şirazî (ö. 487 /1094): Edîp, sâfî ve devrinin önde gelen âlimlerindendir. Hakim Ebû Abdullah ez-Zîyâdî, Kâdî Ebû Bekir er-Cürcânî, Kâdî Ebû'l-Heysem gibi devrin önemli âlimlerinden hadis dersi almış ve bu alanda otorite olmuştur. Zeynülislâm el-Kuşeyrî'den tarikat almıştır. Nizâmiye Medresesi'nde uzun yıllar devam eden imlâ meclisi kurmuş ve hadis yazdırmıştır. Dönemin meşhur âlimleri de bu derslere katılarak kendisinden faydalanmıştır.¹⁵⁴

Ebü Nasır Muhammed b. Muhammed b. Ahmed er-Rameşî (ö. 489/1096): 404 (1013-1014) yılında dünyaya gelmiştir. Kur'an ve nahiv ilminde kendini çok iyi yetiştirmiştir. Nîşâbûr, Irak ve Mekke'de hadis dersleri almıştır. Nizâmülmülk'ün daveti

¹⁵⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 486-487; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 223.

¹⁵¹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 189-190; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 224.

¹⁵² Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 224.

¹⁵³ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 187; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 224.

¹⁵⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 135-136; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 225.

üzerine geldiği Nîşâbûr'da vefat edinceye kadar kalmış ve Nizâmiye Medresesi'nde ders vermiştir.¹⁵⁵

Ebû Hasan Ali b. Sehl b. Abbâs (ö. 491 /1098): Müfessir, âlim ve zâhid biridir. Arapça dil bilgisi, sarf ve nahivde ilmî derinliğe sahiptir. el-Vâhidî'nin öğrencilerindendir. Abdülgâfir el-Fârisî, 465 (1072-1073) yılında Ebû Hasan Ali b. Sehl ile Ebû Saîd el-Hîrî'nin Nizâmiye Medresesi'nde dönüşümlü olarak *Sahîh-i Buhârî* dersi yaptığını söylemiştir. 491 (1098) yılında vefat etmiştir.¹⁵⁶

Ebû Saîd Abdülvahid b. Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî (ö. 494/1101) Zeynülislâm el-Kuşeyrî'nin ikinci erkek çocuğudur. Lakabı “Rüknül-İslâm”dır. Yaklaşık onbeş yıl hatiplik eğitimi almıştır. Kur'an-ı Kerim'i hıfz etmiştir. Nizâmiye Medresesi'nde düzenlediği derslerde okunan metin üzerinde değerlendirme yapar, meşkilatı tahrir edip belirler, manayı verir, konuyu hikaye ve beyitlerle süslerdi. 494 senesi Cemaziyelevvel ayında (Mart - Nisan / 1101) vefat etmiştir.¹⁵⁷

Abdürrezzak b. Abdullah et-Tusi el-Vezîr (ö. 515/1121): Nizâmülmülk'ün yeğenidir, Nîşâbûr'un önde gelen âlimlerindendir. Münazara ilminde maharet sahibidir. Zeynülislâm, Ebû Bekir es-Sayrafi gibi dönemin değerli âlimlerinden ders almıştır. Bir süre Nizâmiye Medresesi'nde ders vermiş, daha sonra Sencer'e vezirlik yapmıştır. İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî'den fıkıh dersi almıştır. 515 (1121) senesinde Serahs'ta vefat etmiştir.¹⁵⁸

Ebû Saîd Muhammed b. Yahya en-Nîsâbûrî (ö. 547-548/1153) “Muhyiddîn” lakabına sahiptir. İmâm el-Gazzâlî ve Ebû'l-Muzaffer el-Havâfiden fıkıh eğitimi almıştır. Nîşâbûr reisi olduktan sonra kendisinden ilim tahsil etmek isteyen talebeler meclisini doldurmuştur. Sultan Sencer'in emriyle Nîşâbûr Nizâmiye Medresesi'nde müderrisliğin yanında vakıf işlerini de yapmaktadır. Herat Nizâmiyesi'nde de müderris olarak görev almıştır. 1153 yılında gerçekleşen Oğuz istilâsında öldürülmüştür.¹⁵⁹

1.3. Selçuklular Döneminde Hankâhlar

¹⁵⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 71; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 225.

¹⁵⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 595-596; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 225.

¹⁵⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 519-520; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 226.

¹⁵⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 542-543; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 226.

¹⁵⁹ Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 226-227.

Selçuklu döneminde eğitim öğretim faaliyeti yürütülen diğer bir kurum da hankâhlardır. Özellikle sûfîlerin ikâmet ettiği bu mekanlar birer ilim meclisiydi. Nîşâbûr'da bulunan hankâhların bazıları aşağıda belirtilmiştir.

Haşşâb Hankâhı: Nizâmülmülk'ün hizmetinde Amîd olarak görev alan Ebü'l-Fazl Muhammed b. Abdirrahman tarafından yapılan hankâh, Menî Camisi'nin yanındadır. Güzel itikâd sahibi Ebü'l-Fazl, dönemin âlimlerinden hadis dersi almıştır. 493 yılı Şaban ayının son günlerinde (Temmuz 1100) vefat etmiştir.¹⁶⁰

Sülemî Hankâhı: Sûfîlerin ikâmet ettiği hankâhlardandır. Sülemî Hankâhı'nda oturan mutasavvıflardan biri Ebû Hâmid Ahmed b. Abdullah b. Bâkûye eş-Şîrâzî'dir. 433 yılı Safer ayında (Eylül-Ekim 1041) vefat etmiştir.¹⁶¹ Sülemî Hankâhı'nın sakinlerinden bir diğeri ise Ebû Ca'fer Muhammed b. Ebî Ali Hasan'dır. Gençlik yıllarında Hemedân şehrinden Nîşâbûr'a gelmiş ve mutasavvıflarla birlikte Sülemî Hankâhı'nda kalmıştır. Ebû Bekir b. Ebî Zekerîyyâ, İbni Râmiş b. Haleften hadis dersi almıştır. Daha sonra Tûs ve Herât şehirlerine gitmiştir. 531 yılı Zilkâde ayında (Temmuz-Ağustos 1137) vefat etmiştir.¹⁶²

Tarsûsî Hankâhı: 413 yılında Nîşâbûr'a gelen Ebû Abdillâh Hüseyin b. Muhammed ed-Diyneverî¹⁶³ es-Sekafî Tarsûsî Hankâhı'nda ikamet etmiştir. Çok değerli Tasânîfî vardır. Bu nedenle başta Ebû Abdirrahman es-Sülemî olmak üzere dönemin âlimleri kendisinden naklettikleri hadisleri yazmışlardır. Kırk yıl hadis rivâyet etmiştir. 414 yılı Rebiülahir ayında (Temmuz-Haziran 1023) vefat etmiştir.¹⁶⁴

Mahmud Hankâhı: Müseyyib sokağının başında bulunmaktadır. Fakir bir sûfî olan Sad b. Mes'ûd es-Sâ'igî Mahmud Hankâhı'nda oturmuştur. Övülen güzel bir hayatı olan Sad b. Mes'ûd sufîlere hizmet etmiştir. 515 (1121-1122) senesinde vefat etmiştir.¹⁶⁵

Mülkâbâzî Hankâhı: 342 (953-954) yılında dünyaya gelen Ebû Hâmid Ahmed b. Abdilazîz el-Mülkâbâzî sika hadis ravîlerindendir. Ebü'l-Abbâs es-Sebgî ve Ebü'l-Fazıl Ahmed b. İsmâîl el-Ezdî'den hadis dersi almıştır. Evi hadis derslerinin yapıldığı bir merkezdir. Oturduğu Mülkâbâz mahallesinde, mahallenin adıyla bilinen bir hankâh

¹⁶⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 81.

¹⁶¹ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 112.

¹⁶² el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 79.

¹⁶³ Cebel şehrinde bulunan bir belde ismidir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, s. 526.

¹⁶⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 291-292.

¹⁶⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 376.

bulunmaktadır. Ebû Hâmid 414 senesi Rebiülahira ayında (Haziran-Temmuz 1023) ölmüştür.¹⁶⁶

Ebû Sa'd Ahmed b. Muhammed b. Dubest en-Nîsâbûrî (ö. 477/1084-1085)

Nîşâbûr'da fakih sufilerin kaldığı bir tekkesi bulunmaktaydı. Tekke kapısından deve ve binicisi birlikte geçebilmekteydi. Bu da bize yapısının büyüklüğü hakkında bilgi vermektedir. 477/1084-1085 senesinde vefatının ardından tekkenin başına oğlu İsmail geçmiştir.¹⁶⁷

Şeyhü'-Şüyuh Ebû Sa'd (ö. 479/1086-1087) Nîşâbûrlu sûfilerdendir. Nehru'l-Mualla'da bir ribat ve ona bağlı vakıflar yaptırmıştır. Nizâmiye Medresesi için de vakıflar yaptırmıştır. Çalışkan bir insandı sultan katında değeri yüksekti.¹⁶⁸

1.4. Âlimlerin Evleri

Selçuklular döneminde eğitim öğretim faaliyetleri genel olarak cami, mescid, medrese, kütüphane ve hankâh gibi mekânlarda yapılmaktadır. Eğitim almak isteyen öğrenciler ders halkalarına dâhil olur ve meclislere katılırlardı. Bu kurumlara dâhil olmayan bazı âlimler, ilmî birikimlerinden faydalanmak isteyen talebelere kendi evlerinde dersler verirdi.

Selçuklular döneminde evinde ders veren âlimlerden biri Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed b. Hamdûn es-Sülemî el-'Alemîdir. (ö. 455/1063) Hadis ilmindeki yeri *meşhûr*, *sika* lafızlarıyla belirtilmiştir. Âlî isnâd'a ulaşan Ebû Bekir Muhammed bu hadisleri ölünceye kadar rivâyet etmiştir. Kendisinden ders almak isteyen herkes Nîşâbûr'a bir fersah uzaklıktaki Büştenikân köyüne gitmiş ve Ebû Bekir Muhammed için rihle yapmıştır. 455 senesi 12 Muharrem ayında (15 Ocak 1063) vefat etmiştir.¹⁶⁹

Ebû Sa'îd Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Habîb es-Saffâr¹⁷⁰ (ö. 456/1064) 381 (991-992) yılında doğmuştur. Ebû Sa'îd el-Haşşâb¹⁷¹ olarak tanınır. Ebû

¹⁶⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 97.

¹⁶⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 258.

¹⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 144.

¹⁶⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 52-53.

¹⁷⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 54.

¹⁷¹ Haşşâb, kereste tüccarı anlamına gelmektedir. Ayrıca Nîşâbûr'da Haşşâbîn isminde bir bölgede bulunmaktadır. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, s. 443-444.

Sehl el-Haşşâb el-Lihyâmî'nin yeğenidir. Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'nin yanında yetişmiş ve hizmetinde bulunmuştur. Hocası kendinde bulunan bütün kitaplarını en değer verdiği öğrencilerinden biri olan Ebû Sa'îd Muhammed el-Haşşâb'a bırakmıştır. Artık kendisi Nîşâbûr'da "Bündâr-ü kütübü'l-hadis"¹⁷² olarak bilinir. Âlî isnâdlara ulaşmış, *Ebvâb*'ları toplamıştır. Evinde hadis dersleri yaparak elde ettiği bilgileri kendisinden sonraki nesillere ulaştırmıştır. 456 senesi Zilkade ayında (Ekim-Kasım 1064) vefat etmiştir. Öğrencileri arasında meşhûr kıraât âlimi el-Enderâbî¹⁷³, fakih ve muhaddis Ebû Abdullâh Muhammed b. Fazl b. Ahmed el-Furâvî¹⁷⁴ ve Zâhir b. Tâhir en-Nîsâbûrî¹⁷⁵ gibi isimler bulunmaktadır. Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'nin müridlerinden olan el-Haşşâb şeyhini konu alan bir menâkıbnâme kaleme almıştır.¹⁷⁶

Ebû Sa'îd Muhammed b. Abdulazîz b. Abdurrahmân el-Kerâbîsîes-Saffâr (ö. 473/1081) Hadis ilminde güvenilirliğini belirtmek için "*sika* ve *mestûr*" lafızları kullanılmıştır. Evlerinde hadis dersleri yapılmaktaydı ve ilk eğitimini böyle bir ortamda almıştır. Babası Abdülazîz, Ebû'l-Kâsım Zeynülislâm'ın özel talebeleri arasındadır. Ebû Sa'îd babasının özel ilgisi ve ilmî bağlantıları sayesinde dönemin önde gelen âlimlerinden ders alma fırsatını elde etmiştir. Abdullah b. Yûsuf ve ez-Ziyâdî hocaları arasında gösterilebilir. Hân-ı Abdülkerîm'de uzun yıllar müezzinlik yapmıştır. 473 senesi Zilhicce ayında (Mayıs-Haziran 1081) vefat etmiştir.¹⁷⁷

Ebû'l-Kasım İsmail b. Mes'ade b. İsmail b. Ahmed b. İbrahim el-İsmailî el-Cürcânî (ö. 477/1084-1085) 404/1013-1014 senesinde dünyaya gelmiştir. Üstâd, Şafîî fakihi, muhaddis ve ediptir. Evi âlimlerin toplandığı bir ilim meclisiydi.¹⁷⁸

Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Beyhakî imam, müfessir, nahiv ve lugat âlimidir. Tasânif türünde eser yazmıştır. Evinden yalnızca namaz görevli olduğu Eski Nîşâbûr Camii'ndeki imamlık görevini yerine getirmek için çıkar onun dışında

¹⁷² Değerli hadis kitaplarını saklayan, onları muhafaza eden anlamına gelmektedir. Bkz. Mücteba Uğur, "Bündâr, Muhammed b. Beşşâr", *DİA*, VI, s. 488.

¹⁷³ Ali Rıza Temel, "Enderâbî", *DİA*, XI, s. 185.

¹⁷⁴ Eğitim aldığı Nîşâbûr'a daha sonra gelerek Nâsihiyye Medresesi'nde ders vermiş, İmâm olarak görev yaptığı Mutarrız Mescid'inde Pazar günleri imlâ meclisleri düzenlemiştir. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Furâvî", *DİA*, XIII, s. 218.

¹⁷⁵ Halit Özkan, "Zâhir b. Tâhir", *DİA*, XXXIV, s. 91.

¹⁷⁶ Bkz. Süleyman Uludağ, "Sülemî, Muhammed b. Hüseyin", *DİA*, XXXVIII, s. 53.

¹⁷⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 66.

¹⁷⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 189-190; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 130.

kimseyi ziyaret etmemiştir. Keendisinden ders almak isteyen öğrencilere evine gitmiştir.
544 (1150) senesinde vefat etmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Yâkût b. Abdillâh Hamevî er-Rûmî, *Mu‘cemü'l-üdeba*, I, s. 398-399.

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE NÎŞÂBÛR'DA YETİŞEN ÂLİMLER

Ortaçağ, İslâm dünyası için ilmî hareketliliğin yaşandığı, rıhlelerin düzenlediği bir dönemdir. Nîşâbûr şehri var olan eğitim öğretim müesseseleri ve yetiştirmiş olduğu âlimleri ile ilmî seyahatler düzenlenen şehirlerin başında gelmektedir. Nizâmiye medresesinin ününün İslâm dünyasına yayılması, Nizâmülmülk tarafından dönemin önde gelen âlimlerinin Nizâmiye Medresesi'nde ders vermek için davet edilmeleri, Nîşâbûr şehrini bir çekim merkezine dönüştürmüştür. İslâmî ilimlerin her dalında eğitim verilmektedir. Bunlardan bazı aşağıda belirtilmiştir.

2.1. Dil Bilimleri ve Kur'an İlimleri

Müslümanlar her zaman Kur'an'ın öğrenimine ve öğretimine özen göstermişlerdi. Gerek lafzen okunması gerekse manasına vakıf olunması İslâmî ilimlerin diğer alanları için de zorunluydu. Fıkıh yapabilmek, hadisi doğru anlayabilmenin anahtarı Kur'an-ı Kerim'e vukufiyette saklıydı. Nîşâbûr şehrinde yaşamış kırâat ve tefsîr alanında kendini yetiştirmiş âlimlerden bazıları şunlardır:

Ebû Abdurrahman İsmail b. Ahmed b. Abdullah ed-Darir el-Hîrî (ö. 431/1039-1040) 361 (942-943) yılında dünyaya gelmiştir. Fazilet sahibi, zeki, güvenilir, sika ravi olup Nîşâbûrludur. Müfessir, mukrî, vâ'iz, fakîh, muhaddis ve zâhiddir. Hayatını ilme adanmış bir âlimdir. Her alanla ilgili eser kaleme almaya çalışmıştır. Ulûmü'l-Kur'an, kırâat, hadis, tezkiye ve vaaz alanlarında tasânîfi vardır. İlim merkezlerine çokça yolculuk yapmış, Hac yolculuğu için uğradığı Bağdat şehrinde 3 oturum düzenleyerek *Sahih-i Buharî*'yi Ebû'l-Heysem el-Keşmeyhenî ve Ferberî tarikleri ile okumuştur. 431 (1039-1040) yılında vefat etmiştir.¹⁸⁰

¹⁸⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 173; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 137.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Hasan el-Mukrî el-Îmâm el-Habbâzî en-Nîsâbûrî (ö. 449/1057) Nîşâbûr'un en eski ve soylu ailelerindendir. Ekmek yapıp satan kişiler için kullanılan el-Habbâzî nisbesi ile meşhur olmuştur.¹⁸¹ Uzun yıllar Mu'âz b. Mu'âviye sokağındaki kendi adı ile meşhur olmuş mescidde Kur'an-ı Kerim okumuştur. Meclisine büyük küçük birçok kişi katılmıştır. *Kitabü'l-Ebsâr'ı* yeniden tasnif ederek rivâyet usûlleri ve garâib konusunu eklemiştir. Öğrencileri arasında Ebû Abdullâh Muhammed el-Furâvî gibi önemli fakîh ve muhaddisler yer alır.¹⁸² Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Nâsiri'd-dîn tarafından Gazne şehrine davet edilmiş, Gazneli Mahmûd tarafından kıraâtı dinlenmiş, kendisine ikrâmda bulunularak Nîşâbûr'a gönderilmiştir. 449 senesi Ramazan ayında (Kasım 1057) vefat etmiştir. Cenaze namazı Ebû Bekir es-Sâbûnî tarafından kılınmış ve cenazesi genellikle âlimlerin kabirlerinin bulunduğu el-Hîre kabristanına defnedilmiştir.¹⁸³

Ebû Sa'd Ahmed b. İbrâhîm b. Mûsâ b. Ahmed b. Mansûr b. el-Mukrî eş-Şâmâtî (ö. 454/1062) Kıraat âlimi ve rivayeti kabul edilen sika bir ravîdir. Nîşâbûrlu meşayih tarafından Nîşâbûr Reisi olarak görevlendirilmiştir. Kendisinin seçilmesinde, toplum yararını gözetme ve işleri yoluna koyma konusunda meziyet sahibi olmasının yanınada husumet sahiplerini orta yolda buluşturması da etkili olmuştur. Ebû Tâhir b. Hüzeyme, Ebû Bekir el-Cevzekî, Ebû Muhammed el-Mahledî'den çokça hadis dinlemiştir. *Kitabü'l-Gaye*'yi kıraat yöntemi ile Ebu Bekir b. Mehran'dan dinlemiştir. Ebû Abdurrahmân es-Sülemî Mescidi'nde İmlâ' meclisi kurmuştur. 441 (1049-1050) yılında Cuma günleri namazda sonra İmlâ' meclisinde ders vermiştir ve bu dersler uzun yıllar devam etmiştir. Daha sonra bu derslere Medresetü'l-Meşdî'de devam edilmiştir. 454 yılı şaban ayında (Ağustos-Eylül 1062) vefat etmiş ve el-Hüseyn mezarlığına defnedilmiştir.¹⁸⁴

Ebû Bekir Muhammed b. Hasan b. Ali b. Muhammed el-Mukrî el-Îmâm et-Taberî en-Nîsâbûrî (ö. 457/1064-1065) Kur'an-ı Kerim tilâveti ile dikkat çeken Ebû Bekir Muhammed Nîsâbûr'un Hubbâz bölgesindendir. Üç ayrı mescitte sabah namazını kılan Ebû Bekir Muhammed ile birlikte cemaatte de bir mescitten diğerine kıraatini dinlemek için gitmiştir. Ebû Tâhir b. Hüzeyme, el-Cevzekî, el-Mahledî, el-Haffâf ve

¹⁸¹ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, s. 417.

¹⁸² M. Yaşar Kandemir, "Furâvî", *DİA*, XIII, s. 218.

¹⁸³ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 40.

¹⁸⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 118.

Ashâbu'l-Esam'dan hadis yazmıştır. 457/1064-1065 yılında vefat etmesi üzerine el-Hüseyn mezarlığına defnedilmiştir.¹⁸⁵

Ebü'l-Kasım el-Hüzelî (ö. 465/1065-1066): Yusuf b. Ali el-Mağribî el-Hüzelî, Kıraat, sarf ve nahiv alanlarında dönemin önde gelen isimlerinden biri olması nedeniyle Nizâmülmülk tarafından Nîşâbü'r Nizâmiye medresesinde görevlendirilmiş, uzun yıllar burada kırâat eğitimi vermiştir. Zeynülslâm Ebü'l-Kasım'dan usûl dersleri almış, Zeynülslâm da kendisine sarf ve nahiv konularında danışmıştır. 458 (1065-1066) senesinde katıldığı bu derslere 465 (1072-1073) yılında vefat edinceye kadar devam etmiştir.¹⁸⁶

Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî en-Nîşâbü'rî (ö. 468/1076) Nîşâbü'r'a dünyaya gelmiştir. Benî Kudâa kabilesine mensuptur. Müfessir ve Arap dili âlimi olan el-Vâhidî, Ebû Ömer Saîd el-Bistâmî'den hüsn-î hat öğrendi. es-Salebî'den tefsir dersleri almış, hocasının görüşlerinden etkilenmiştir. Eş'arî mezhebine mensuptur. Yazmış olduğu eserlerde mezhebini savunmuş, Kaderiyye, Müşebbihe, Mücessime'ye karşı çıkmıştır. *el-Basîf*, *el-Vasîf* ve *el-Vecîz* adlarında üç tefsiri vardır. Gazzâlî bu isimleri eserlerinde kullanmıştır. Ayrıca *Esbâbü'n-nüzûl*, *et-Tahbir fî şerhi'l-esmâ'il-hüsnâ* isimli eserleri bulunmaktadır. Mütennebbî'nin divanına yapmış olduğu şerh çok beğenilmiştir. Yazmış olduğu eserler insanlar tarafından takdir etmiş medreselerde ders olarak okutulmuştur. Cemâziyelâhir 468 senesi (Ocak-Şubat 1076) Nîşâbü'r'da vefat etmiştir.¹⁸⁷

Ebü Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. Ahmed b. Hüsneviyye el-Mukrî (ö. 486/1093) 413/1022-1023 yılında doğmuştur. el-Kâdî Ebû Bekir el-Hîrî'den ders almıştır. Ebû Osmân el-Nehdî'nin meclisinde bulunanlar arasında kırâa'ti ile dikkat çekmiştir. Ramcâr mahallesinde Şafîiler için Ebû Abdullâh el-Mukrî ile bilinen bir mescid inşa edildi ve orada insanlara Kur'an-ı Kerim okuyordu. 486 yılı Recep ayında (Temmuz-Ağustos 1093) vefat etmiştir. Cenaze namazı Mescidi el-Menî' de kılınmış daha sonra Ramcâr mahallesinde bulunan evine defnedilmiştir.¹⁸⁸

Ebü Nasır Muhammed b. Muhammed b. Ahmed er-Rameşî (ö. 489/1096) Kur'an ve nahiv ilminde kendini çok iyi yetiştirmiştir. Nîşâbü'r, Irak ve Mekke'de hadis

¹⁸⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbü'r*, s. 53-54.

¹⁸⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbü'r*, s. 751; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 222.

¹⁸⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 238-239; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 100; Abdurrahmn Çetin, "Vâhidî", *DİA*, XXXXII, s. 438-439.

¹⁸⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbü'r*, s. 79.

dersleri almıştır. Nizâmülmülk'ün daveti üzerine geldiği Nîşâbûr'da vefat edinceye kadar kalmış ve Nizâmiye medresesinde ders vermiştir.¹⁸⁹

Ebû Hasan Ali b. Sehl b. Abbas (ö. 491 /1098) Müfessir, âlim, zâhid biridir. Arapça dil bilgisi, sarf ve nahivde ilmî derinliğe sahipti. el-Vâhidî'nin öğrencilerinden bir kimsedir. Abdülgâfir el-Fârisî, 465 (1072-1073) yılında Ebû Hasan Ali b. Sehl ile Ebû Saîd el-Hîrî'nin Nizâmiye medresesinde dönüşümlü olarak *Sahîh-i Buhârî* dersi yaptığını söylemiştir. 491 (1098) yılında vefat etmiştir.¹⁹⁰

Ebü'l-Fazl Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed es-Sarrâm¹⁹¹ ez-Zâhid el-Hîrî (ö. 499/1106) Babası meşâyih'in ileri gelenlerindendir. Ebü'l-Fazl Muhammed, zâhid olmasının yanında çok iyi Kurrâ' hafızdır. Ezberinin kuvvetli olduğu sürekli Kur'an-ı Kerim okuduğu belirtilir. Kâdî Ebû Ömer el-Bestâmî, Hâkim Ebû Abdullâh, es-Seyyid Ebû Hasan el-Alevî ve Ashâbü'l-Esam'dan hadis dersleri almıştır. 499 yılı Şabân ayında (Nisan-Mayıs 1106) vefat etmiştir.¹⁹²

Muhammed b. Alî Ebü'l-Fetihel-Haddâd el-Kûfî (ö. 511/1118) Ebü'l-Fetih el-Kûfî ileri yaşlarına kadar nahv, edebiyat, fıkıh ve fıkıh usulü alanlarında eserleri toplamıştır. Vaaz meclisinde tüm bu alanları harmanlayarak dolu dolu vaazlar vermiştir. Kendi döneminin önemli alimlerinden ders almıştır. *Müsned-ü Ebî Avâne*'yi Saîd el-Kureyşî'den dinlemiştir. Ayrıca *Sahih-i Buhari* ve *Müslim*'i de inlemiştir. el-Herevî ve Ebû Kurre Hâtem b. Mensûr b. İsmâîl el-Herevî'den hadis dinlemiştir. 23 Ramazan 511 yılında (18 Ocak 1118) ölüm haberi gelmiş.¹⁹³

Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Beyhakî (ö. 544/1150) İmam, müfessir, nahiv ve lugat âlimidir. Tasâni' türünde eser yazmıştır. Eski Nîşâbûr Camii'ndeki imamlık yapmıştır. Evinden çıkmayan Ebû Ca'fer Ahmed, talebelerine evinde eğitim vermiştir. 544 (1150) senesinde vefat etmiştir.¹⁹⁴

Ebü'l-Hasen Zahîrüddîn Alî b. Zeyd b. Muhammed el-Beyhakî (ö. 565/1169) 493 (1100) yılında Beyhak'ın Sebzevâr kasabasında dünyaya gelmiştir.¹⁹⁵

¹⁸⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 71; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 225.

¹⁹⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 595-596; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 225.

¹⁹¹ Ayakkabıcı. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, II, s. 238-239.

¹⁹² el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 60.

¹⁹³ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 85.

¹⁹⁴ Yâkût b. Abdillâh Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdeba*, I, s. 398-399.

¹⁹⁵ Doğum tarihi *Mu'cemü'l-üdeba*'da Beyhakî'nin Meşâribü't-tecârib isimli eserinden yapılan alıntıda 499/1105-06 olarak belirtilmiş bu durumun müstensih hatasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Yâkût b. Abdillâh Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdeba*, I, s. 1759-1768; Abdülkerim Özyayın, "Beyhakî, Ali b. Zeyd", *DİA*, XI, s. 62-63.

Tarihçi ve ediptir. Fundukîler diye bilenen Nîşâbürlü Kādî ailesine mensup olması nedeniyle İbn Funduk adıyla meşhur olmuştur. Eğitime ailesinin yanınada Beyhak'ta başlamış daha sonra ailelisiyle birlikte Şeştemed'e gitmiştir. Devrin önde gelen hocalarından Kur'an, tefsir, hadis, kelam gibi İslâmî ilimlerin yanı sıra alet ilimlerinden lugat ve mantık ilmini tahsil etmiştir. Bunlara ek olarak aklî ilimlere de yönelmiş felsefe, astronomi, matematik ve cebir eğitimi almıştır. Nîşâbûr'a gerek devrin önde gelen âlimlerinden ders almış 1125 yılında Merv şehrine gitmiştir. Çeşitli zaman dilimlerinde tekrar Nîşâbûr'a gelen Beyhakî 1143-1154 yılları arasında Nîşâbûr'da bulunmuştur. Cuma günleri Cuma Camii'nde, Çarşamba günü Mescidü'l-Murabba', Pazartesi günü ise Mescidül-Hac'da dersler düzenlemiş, halka vaaz etmiştir. 1153 yılında gerçekleşen Oğuz istilasında Nîşâbûr'a bulunan Beyhakî'nin şehri Oğuzlar tarafından yağma edilirken nasıl kurtuldu bilinmemektedir. 565 (1169) Beyhak'ta vefat etmiştir. Eserleri: *Tetimetü Sivânü'l-hikme*, *Târîh-i Beyhak*, *Meşâribü't-tecârib fi't-târîh*, *Cevâmiu'l-ahkâm*, *Dümyetü'l-kasr* ve *'usretü ehli'l-'asr*, *Dürretü'l-Vişâh*, *Gurretü'l-emsâl ve dererü'l-akvâl*, *Ezâhîrû'r-riyâzi'l-merî'a* ve *tefsîru elfâzi'l-muhâvere ve's-şerî'a*'dır.¹⁹⁶ Bu eserleri dışında yazmış olduğu şiirleri de bulunmaktadır.¹⁹⁷

2.2. Hadis İlmî

Hadis ilmi Hz. Peygamberin söz, fiil ve takrirlerinin, tesbit etmek, nakletmek ve en güzel şekilde anlamaya çalışır. İslâmın ilk yıllarında sözlü olarak nakledilen hadisler daha sonra yazıya geçirilmiştir. Hadis öğrenebilmek için âlimler ve talebeler İslâm coğrafyasına dağılmıştır.¹⁹⁸ Nîşâbûr şehri meşhur hadis âlimlere yetiştirmiş, bu âlimlerden rivâyette bulunmak isteyenler şehri ziyaret etmiştir.

Ahmed b. Muhammed b.. Abdillâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Ahmed b. Mûsâ Ebû Bekir el-Bestî el-Fakîh (ö. 429/1038) Şafîî fakihleri arasında ileri gelenlerden biridir. Nîşâbûr'un münazalara katılan müderristir. Nîşâbûr ve Irâk bölgesindeki hadisleri sema etmiş. Medresetü's-Sabgî, Camiül'-Kadim ve Darü

¹⁹⁶ Yâkût b. Abdillâh Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdeba*, I, s. 1759-1768; Abdülkerim Özeydin, "Beyhakî, Ali b. Zeyd", *DİA*, XI, s. 62-63.

¹⁹⁷ Şiirleri için ayrıca bkz. Yâkût b. Abdillâh Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdeba*, I, s. 1759-1768.

¹⁹⁸ M. Yaşar, Kandemir, "Hadis", *DİA*, XV, s. 27.

Kudnî'de İmla meclisi kurmuş ve bir süre hadis yazdırmıştır. 429 senesi Recep ayında (21 Nisan 1038) vefat etmiştir.¹⁹⁹

Ebü'l-Hâris Muhammed b. Abdirrahîm b. Hasan b. Süleymânel-Hâfız el-Eserî, el-Hubûşânî²⁰⁰ el-Ustevâyî²⁰¹ (ö. 430/1038-139) Hadis hâfızı olan Ebü'l-Hâris Muhammed “sîkâ” terimi ile ifade edilen güvenilir râvîlerdendir. Hadis toplamak için ilmî yolculuklar yapmış ve duyduğu hadisleri yazmaya özen göstermiştir. Ebü'l-Heysem Muhammed b. Mekkî el-Keşmîhenî'den *Sahîh-i Buharî* dersleri , Ebû Zâhir b. Ahmed es-Serahsî, el-Haddâdî ve Ebû Na'îm el-Esferâyenî'den hadis dersleri almıştır. Ebû Sad İsmâil ibn Abdilkâhir el-Cürcânî, kendisinden hadis rivayet etmiştir. 430 (1038-1039)'lu yıllarda vefat etmiştir.²⁰²

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mehrân el-İsfahânî (ö. 430/1038) 334/1041-1043 İsfahan'da doğmuştur. İbn Hallikan kendisinin 336/1043-1044 senesinde doğduğunu söylemektedir.²⁰³ Büyük hadis hafızı aynı zamanda kelâm, tasavvuf âlimi ve tarihçi olan Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ* isimli eseri ile büyük şöhret elde etmiştir. İbnü'l-Cevzi kendisi için çok hadis dinleyen ve çok eser yazan bir âlim olduğunu, itikadî mezhebinin ise Eş'arî olduğunu belirtir. Hocaları arasında İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî, Assâl, Ebüş'ş-Şeyh, İbnü'l-Ciâbî, İbn Hafîf, Mâsercîsî, Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, Hasan b. Abdullah el-Askerî ve Nîşâbûr'lu âlim Ebü'l-Abbâs el-Esam bulunmaktadır. Mu'cemü'l-şüyûh isimli eserinde ders aldığı hocalarından bahsetmektedir. Uzun hayatına çok sayıda eser sığdıran Ebû Nuaym el-İsfahânî, 20 Muharrem 430 (22 Ekim 1038) senesi vefat etmiştir.²⁰⁴ *Hilyetü'l-evliyâ* ve *tabakâtü'l-asfiyâ* isimli eserinde kronolojik olarak Aşere-i mübeşşeri ile başlayarak kendi dönemine kadar yaşamış olan sûfî ve zahidlerin hal tercemelerini vermiştir. *Delâ'ilü'n-nübüvve*: Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat etmek için yazılmıştır. *Zikru ahbâri İsbahân* diğer bir adı *Târîhu İsbahân* olan eseri İsfahân'ın kuruluşunu, özelliklerini belirtmesinin yanında, İsbahânlı âlimlerin hayatından da bahsedilmektedir. Kendisine ait çok sayıda eseri bulunmaktadır.²⁰⁵

¹⁹⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 111-112.

²⁰⁰ Hubûşân (Habûşân) Nîşâbûr'a bağlı mahallelerden biridir, Ustuvâ olarak da bilinir. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, s. 420.

²⁰¹ Nîşâbûr'a bağlı bir nâhiye ismidir. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, s. 51-52.

²⁰² el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 46; Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, s. 420.

²⁰³ Doğum yılı ile ilgili faklı bilgiler vardır. Ayrıntı için bkz. Osman Türer, “Ebu Nuaym el-İsfahânî”, *DİA*, X, s. 2001.

²⁰⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 133-134; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 356, el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 110.

²⁰⁵ Ayrıntı için bkz. Osman Türer, “Ebu Nuaym el-İsfahânî”, *DİA*, X, s. 2001-2004.

Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullâh b. el-Hâris el-İmâm et-Temîmî, el-İsfahânî (ö. 430/1038) 349/960-961 yılında İsbahân'da dünyaya gelmiştir. Mükrî, edîb, fakih, muhaddis, sika, dindar ve zahid bir âlim olarak nitelendirilmiştir. hem ilmiyle hem de yaşayışıyla döneminin en önde gelen ilim insanlarından biridir. 407 (1016-1017) yılında Meclisü'l-Nazar kurmuş; hüsnü beyanı, sakinliği ve ilimlere olan hakimiyeti ile yapmış olduğu açıklamalarla insanları hayran bırakmıştır. Hadis ilminde kendini geliştirmiş ve arif olarak nitelendirilmiştir. Ömrünü sonlarına doğru Nîşâbûr'a yerleşerek hadis rivayet etmiştir. Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer'den hadis dinlemiş ve Musannefât'ını da dinlemiştir. Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed el-Garâb'dan ders almıştır. 18 Rebiulevvel 430 yılında (ö. 18 Aralık 1038) Nîşâbûr şehrinde, Seyyar mahallesinde bulunan Beyhakî Medresesi'nde vefat etmiş, Şâhenber kabristanına defnedilmiştir.²⁰⁶

Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Mûlkâbâzî²⁰⁷ es-Sûrînî (ö. 430/1039) Ebû Hassân el-Müzekkî'nin²⁰⁸ amcasının oğludur. Ebû Amr en-Necîd, Ebû Amr el-Matar, Ebû Bekir el-Fâmî²⁰⁹ el-Mûlkâbâzî, Ebû Hüseyin Hasan b. Ahmed b. Hâmid el-Kattân gibi dönemin önde gelen âlimlerinden hadis dersi almıştır. 430 yılı Recep ayında (Mart-Nisan 1039) vefat etmiştir.²¹⁰

Ebû Alî Muhammed b. Abdîrrahmân b. Abdillâh b. Muhammed b. Alî b. Ziyâd b. Îsâ es-Simmizî²¹¹, el-Kâtib, en-Nîsâbûrî (ö. 430/1038) Dedesi Ebû Muhammed es-Simmizî ve Muhammed b. Abdullah b. Ziyâd'dan hadis dersleri almıştır. 430 yılında Safer ayının son Perşembe günü (Kasım 1038) vefat etmiştir.²¹²

Ebû Hassân Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer el-Müzekkî el-Fakîh el-Mûlkâbâzî (ö. 432/1041) Nîşâbûr'un Mûlkâbâz mahallesinde yaşayan Ebû Hassân Muhammedsoylu bir aileye mensuptur. Hocaları arasında babası Ebû Hasan, Ebû Abbâs Muhammed b. İshâk es-Sıbgî²¹³, Ebû Hasan es-Serrâc, Ca'fer el-Merâgî, Ebva Amr b.

²⁰⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 108.

²⁰⁷ Mûlkâbâz: Nîşâbûr'da bulunan büyük bir mahallenin ismidir. Burada çok sayıda âlim ve muhaddis yetişmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, s. 271.

²⁰⁸ el-Müzekkî nisbesi ile Nîşâbûrlu bir aile meşhur olmuş ve bu aileye mensup çok sayıda âlim yetişmiştir. Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Yahyâ el-Müzekkî bunlardan biridir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, s. 204.

²⁰⁹ Kuru meyve satıcıları için kullanılan bir isimdir. Bu kişilere bakkal da denilmektedir. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, II, s. 410.

²¹⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 29.

²¹¹ Bir tür beyaz ekmek çeşididir. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, II, s. 137.

²¹² el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 47.

²¹³ Boya satıcısı demektir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, II, s. 234.

Nüceyd, ibn Matar, Ebû Sehl el-İstirâbâzî²¹⁴, Ebû Bekir el-Gaffâl eş-Şâşî²¹⁵, Ebû Fazl ez-Zührî yer alır. Bu isimler dışında Bağdât ve Horasan ulemâsından da ders almıştır. Fevâid türünde eser kaleme almış ve uzun yıllar bu kitaptan dersler vermiştir. 432 senesi Recep ayında (Mart-Nisan 1041) vefat etmiştir.²¹⁶

Ebû Nasr Muhammed b. Ahmed b. Alî b. ‘Abdeş en-Nîsâbûrî (ö. 432/1040-1041) Ebû Amr en-Necîd, Ebü’l-Fazl ez-Zührî, Ebû İshâk el-Büzârî²¹⁷’den hadis dersi almıştır. 432 (1040-1041) senesinde vefat etmiştir.²¹⁸

Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İshâk el-‘Abdânî eş-Şâfiî Emîrik en-Nîsâbûrî (ö. 435/1044 yılı sonrası) Ebû Hassân el-Muzekkî’nin damadıdır. Nîşâbûrlu âlimlerden ders almış daha sonra Cürcân’a giderek burada hadis dersleri vermiştir. 435/1044 senesinde Nîşâbûr’a dönmüş ve tadrîs faaliyetlerine burada devam etmiştir. Aynı yılın Ramazan ayında (Nisan-Mayıs 1044) vefat etmiştir.²¹⁹

Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Abdülazîz b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm b. Abdülmü’min el-İmâm en-Nîlî (ö. 436/1044-1045) 357 (967-968) senesinde dünyaya gelmiştir. Fakîh, edîp ve şâir olan Ebû Abdurrahmân Muhammed, şâfiîlerin önde gelen imâmlarındandır. İlim, zühd ve takva yönünden insanların takdirini kazanmıştır. Ebû Amr b. Hamdân, Ahmed el-Hâfız ve Ebü’l-Hüseyin el-Hirî gibi âlimlerden ders almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra camide uzun yıllar imlâ dersi vermiştir. 436 (1044-1045) senesinde vefat etmiştir.²²⁰

Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ca‘fer el-Hâkim el-Adl el-Müzekkî el-Fâmî eş-Şâzyâhî²²¹ (ö. 440/1048-1049) Hadis ilminde güvenilirliği “celîl, adl ve sîkâ” terimleri ile ifadedilmiştir. Nîşâbûr’un önde gelen meşâyihindandır. Horasan ve Mekke’de dönemin önde gelen âlimlerinden hadis dersleri

²¹⁴ Cürcân ile Sâriye arasında bulunan bir yer adıdır. Bkz. İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb*, I, s. 51.

²¹⁵ Ebû Bekir el-Gaffâl eş-Şâşî muhaddis, fakîh, şâir ve usûl âlimidir. 291 (903-904) yılında dünyaya gelmiş, 365 (975-976) yılında Şâş’ta vefât etmiştir. Gaffâl nisbesi, kilit yapmasından dolayı kendisine verilmiştir. Bkz. İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb*, III, s. 50.

²¹⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 28-29.

²¹⁷ Nîşâbûr’a iki fersah uzaklıktaki bir köydür. Bkz. İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb*, I, s. 146.

²¹⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 29-30.

²¹⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 32.

²²⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 25.

²²¹ Şâzyâhî (Şâdyâhî) nisbesi iki yer için kullanılmıştır. İlk olarak Nîşâbûr’a bağlı bir yer ismidir. Abdullah Tahîr’in konağı bu mahallede bulunmaktadır. Ayrıca Belh şehrine bağlı bir bölge için aynı nisbe kullanılır. Ayrıca bkz. İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb*, II, s. 173.

almıştır.²²² Mescid-i ‘Akîl’de yirmi yıla yakın bir süre imlâ dersi vermiştir. 440 (1048-1049) senesinde Ergîyân²²³ nâhiyesinde vefat etmiştir.²²⁴

Ebü’l-Kâsım Abdülazîz b. Ömer b. Muhammed el-Câcermî (ö. 440/1048-49)

Nîşâbûr’da Ebû Sa‘îd Muhammed b. Fazl es-Seyrefî’den hadis dersi almıştır. Öğrencileri arasında Ebû Muhammed Abdülazîz İbn Ebû Bekir en-Nahşebî bulunmaktadır. 440 (1048-49) yılı sonrasında vefat ettiği bilinmektedir.²²⁵

Ebü Bekir Muhammed b. Muhammed. Ahmed b. Ebû Abdurrahmân

Muhammed b. Yûsuf eş-Şehhâm eş-Şurûti el-Mukrî (ö. 442/1050-1051) Sika, zâhid ve âbid olarak bilinir. Çok Kur’an-ı Kerim okuyan Ebû Bekir Muhammed cuma günleri bir veya ikinci rekâtta Kur’an-ı Kerimi hatim edermiş. Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Hâfız el-Hîrî gibi dönemin önde gelen âlimlerinden hadis dersi almıştır. Ebû Bekir Muhammed eş-Şehhâm 442 (1050-1051) yılında vefat etmiş, Hüseyin mezarlığına Yahya b. Yahya’nın yakınına defnedilmiştir.²²⁶

Ebü Bekir Muhammed b. Alî b. Ya’kûb et-Tâcir, el-Beyyî el-Muzekkî el-

Hanefî (ö. 442/1050-1051) Geçimini ticaretten elde eden Ebû Bekir Muhammed hanefî mezhebine bağlıdır. Hadis rivâyetinde güvenilirliği “sîkâ” olarak nitelendirilen, dönemin değerli hocalarından olan Ebû Bekir Muhammed et-Tâcir, Ebü’l Hasan el-Vefî el-Hemedânî ve el-Mahledî²²⁷ gibi dönemin önde gelen âlimlerinden hadis dersi almıştır. 442(1050-1051) senesinde vefat etmiştir.²²⁸

Ebü Sa‘d Muhammed b. Alî b. Amreviyye el-Vekîl eş-Şâfiî (ö.443/1051-

1052) Ebü’l-Kâsım el-Amrevî’nin kardeşidir. Huffâf ve el-Mahledî’den hadis dinlemiştir. 443 (1051-1052) yılında vefat etmiştir. Kendisi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.²²⁹

Ebü Bekir Muhammed b. Hasan b. el-Mü’emmil Şâh (ö. 445/1053-1054 yılı

sonrası) Bir ilim meclisi olan evlerinde hadis dersleri yapılmaktadır. ilk olarak babasından eğitim almış daha sonra Ebû Sa‘îd er-Râzî ve Ebû Ahmed el-Hâfız’dan ders almıştır. Türkmenler nedeniyle fetret günlerinde Beyhak’a taşınmış ve arazi edinerek

²²² Bkz. el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 34.

²²³ Nîşâbûr’a bağlı bir nâhiye ismidir. Bir grup âlim bu nisbe ile anılmıştır. Ayrıca bkz. İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb*, I, s. 43.

²²⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 34-35.

²²⁵ İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb*, I, s. 248.

²²⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 44-45.

²²⁷ İlmî geleneğe sahip Nîşâbûrlu bir aile ismidir. Ayrıca bkz. İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb*, III, s. 180.

²²⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 45-46.

²²⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 47.

Beyhak'ta yaşamaya başlamıştır. 445 (1053-1054) senesinde Nîşâbûr gelmiş, Beyhak'a geri döndükten kısa bir süre sonra vefat etmiştir.²³⁰

Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. İsa el-Hâkim el-Âlim er-Râfi' el-İsferâyîni²³¹ (ö. 445/1053-1054) Her şeyini hadis ilmi ve ehli için harcamış. Horasan ve Irak'daki hadislerin çoğunu yazmıştır. el-Kādî Ebû Ömer el-Hâşimî'den *Sünen-i ebû dâvud* dersleri almıştır. Abdulgâfir el-Fârisî, Ebül-Fazl Muhammed'in oğlundan babasının vefat yılının 445 (1053-10154) senesi olduğunu duymuştur.²³²

Ebü Bekir Muhammed b. Fazlb. Muhammed b. Muhammed b. İshâk b. Abdillâh b. Muhammed eş- Şâfiî en-Nîsâbûrî el-Lebbâd (ö. 446/1054-1055) Lebbâd, keçe imal edip ticaretini yapan tüccârlar için kullanılan bir nisbedir.²³³ İyi bir eğitim almış olan Ebû Bekir Muhammed el-Lebbâd şafiî mezhebine bağlıdır. Nîşâbûrlu âlimler dışında Irâk bölgesindeki hocalardan da hadis dersi almıştır. İbn 'Aleyk kendisi için *Fevâ'id* yazmış ve Ebû Bekir Muhammed el-Lebbâd'a okumuştur. Ebu Sâlih el-Hâfız vefat etmek üzere olduğu son anda yanına gitmiş ve kendisinin Allahü Teala'nın doksan dokuz ismini saydığını duymuştur. el-Lebbâd 446 (1054-1055) yılında vefat etmiştir.²³⁴

Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ebî b. Ahmed er-Reîs, Ebü'l-Fazl el-Furâtî (ö. 446/1054) Âlim bir aileden gelen el-Furâtî ilk hadis eğitimini dedesi ve babasından almıştır. Ebû Ya'le el-Mahellebî, Abdullâh b. Yûsuf el-Esbehânî ve Ashâbu'l-Esamm'den hadis dersleri almıştır. Yaşadığı bölgeden Esferâyen'e gitmiş memleketine dönmeden 446 yılı Şaban ayında (Kasım-Aralık 1054) vefat etmiştir.²³⁵

Ebü Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Mansûrî el-Hâkim en-Nevkânî²³⁶ el-Müzekkî²³⁷ (ö. 448/1056-1057) Nîşâbûr'un Tûs şehrine bağlı Nevkân beldesine nisbet edilir. Bağdat'ta dönemin önde gelen âlimlerinden dersler almıştır. Bunlardan biri olan ed-Dârakutnî'den *Sünen* isimli eseri dinlemiştir. Ebü'l-

²³⁰ el-Fârisî, *Târihu Nisâbûr*, s. 37.

²³¹ Cürcân ile Nîşâbûr arasında bulunan Nîşâbûr'a bağlı bir beldedir. Bu beldeden farklı ilim dallarında meşhûr olmuş birçok âlim yetişmiştir. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, s. 55.

²³² el-Fârisî, *Târihu Nisâbûr*, s. 49.

²³³ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, s. 126.

²³⁴ el-Fârisî, *Târihu Nisâbûr*, s. 31.

²³⁵ el-Fârisî, *Târihu Nisâbûr*, s. 119.

²³⁶ Tûs'a bağlı bir şehirdir. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, s. 332.

²³⁷ Müzekkî, bir davada şahitleri soruşturan, onların durumlarını araştıran, kadı tarafından tanınan görevliye verilen isimdir. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, s. 204.

Kāsim b. İshâk ve Ebû Hafs el-Kettânî'den hadis dersi almıştır. 448 (1056-1057) senesinde Nevkân'a döndükten sonra vefat etmiştir.²³⁸

Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Abdulmelik b. Muhammed b. Yûsuf et-Tâcir el-Fârisî (ö. 448/1057) Hâne'l-Faraslıdır. Hâne'l-Faras mescidinde uzun yıllar imâmlık ve müezzinlik yapmasının yanında ticaretle ilgilenmiştir. Abdülgâfir el Fârisî, dedesinin yakın arkadaşı olduğunu ve hiç ayrılmadıklarını belirtmiştir. Hâkim Ebû Ahmed'den hadis dersi almıştır. Ayrıca Bağdat'ta giderek orada da çeşitli dersler almıştır. 448 senesi Zilkade ayında (Ocak-Şubat 1057) vefat etmiştir.²³⁹

Ebü Mesud Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilazîz b. Şâzân er-Râzî, et-Taberî, en-Nîşâbûrî'l-Cebelî²⁴⁰ (ö. 449/1057) 362 (972-973) yılında Nîşâbûr'da doğmuştur. Sufî olan Ebû Mesud er-Râzî Hadis ilmini daha derinlikli öğrenmek için birçok bölgeye gitmiştir. Babası Cuma günleri Mescid'il-Mutarrız'da Ebû Alî ed-Dekkâk'tan önce vaaz etmiştir. Zâhir b. Ahmed, Ebü'l-Fâzl el-Haddâdî, Ebû Abdillâh el-Husrî, Ebû Alî eş-Şebbûyî²⁴¹ Şafîî b. Ebî Avvâne, Ebû Ahmed et-Temîmî'den hadis dersleri almıştır. *Sahîhü'l-Buhârî*'yi el-Keşmîhenî'den, el-Müttefik'i ise Ebû Bekir el-Cevzekî'den²⁴² dinlemiştir. Nîşâbûr, İsfahân, Taberistân, Horâsân ve Mâverâün-Nehir bölgesindeki âlimler, Ebû Mesud er-Râzî'nin ilmî birikiminden yararlanmış, sema ve kıraat ile kendisinden dersler almışlardır. 449 (1057) yılında Buhara'da vefat etmiştir.²⁴³

Ebü Osman İsmail b. Abdurrahman b. Ahmed b. İsmail b. İbrahim b. Amir b. Abid es-Sâbûnî en-Nîşâbûrî (ö. 449/1057) 373 (983) yılında Herat'a bağlı Bûşenc kasabasında dünyaya gelmiştir. Şeyhülislâm olarak görev yapmıştır. Hatip, müfessir, muhaddis ve vaizdir. Ebû Osman es-Sâbûnî, mezhep çatışmaları nedeniyle küçük yaşta babasını kaybetmiştir. kendisinin Ebü't-Tayyib Sehl b. Muhammed es-Su'lukî yetiştirmiştir. Hâkim en-Nîşâbûrî, Ebû Tâhir Muhammed b. İshak b. Huzeyme, Ebû Muhammed eş-Hasan b. Ahmed eş-Şeybânî gibi dönemin önde gelen hocalarından istifade etmiştir. Sem'ânî, Sâbûnî'nin Hint kıtası, Hicaz, Kudüs, Şam, Harran, Cürcân, Taberistan ve Azerbaycan bölgesinde çok sayıda öğrencisi bulunduğunu ve kendisinden

²³⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 37.

²³⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 35-36.

²⁴⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 112.

²⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, II, s. 183.

²⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, s. 309.

²⁴³ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 112.

hadis rivayet ettiklerini belirtir. Hac için yola çıkmış ve yolculuk sırasında Dımeşk şehrine de uğrayarak halka nasihatta bulunmuştur. Bu yolculuk sırasında Horasan, Azerbaycan ve Irak'ta çeşitli meclislerde vaazlar vermiştir. 3 Muharrem 449 (1 Mart 1057) senesinde Nîşâbûr'da vefat etmiştir. *Akîdetü's-selef ve ashâbi'l-hadîs, el-Vasıyye, el-Erba'ûn fî'l-hadîs, Kitâbü'l-mi'eteyn, Kitâbü'l-intisâr, Kitâbü'd-da'avât* gibi eserleri kaynaklarda zikredilmektedir.²⁴⁴

Ebû Alî Muhammed b. Fâzl b. Muhammed b. Muhammed b. Hasan el-Hâfız, el-Herevî (ö. 450/1058-1059) Ebû Alî Cuhhân (Cihân) olarak tanınır, hadis hafızı olmasının yanın değerli eserlerin nüshaları kendisinde bulunmaktadır. Birçok kez Nîşâbûr'a gelmiştir. Ebû Alî el-Hâlidî, Ebû'l-Abbâs el-Ma'merî, Ebû Bekir el-Garrâb ve el-Kâdî Ebû Mansûr el-Ezdî'den hadis rivâyet etmiştir. Ayrıca Nîşâbûr'da Ebû İsa et-Tirmizî'nin *Cami* eseri kendisine okunmuştur. 450 (1058-1059) yılında Herât şehrinde vefat etmiştir.²⁴⁵

Ebû Bekir Muhammed b. Abdilazîz b. Ahmed b. Muhammed b. Şâzân el-Hîrî el-Hâfız es-Süfyânî (ö. 451/1059) Nîşâbûr'un Hîre mahallesindendir. Zahîd ve abîd olan Ebû Bekir Muhammed, Hâkim Ebû Abdillâh el-Hâfız'ın öğrencilerinden biridir. Çok hadis dinlemiş, tasnif etmiş ve hadisleri rivayet etmiştir. *Musannefâtü'l-hâkim*'i bir araya getirmiş. 451 Recep ayında (Ağustos-Eylül 1059) vefat etmiştir.²⁴⁶

Ebû Bekir Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Hasan b. Muhammed el-Kerâbîsî, el-Hâfız es-Semsârî es-Suyûî (ö. 452/1060) Hadis hâfızı değildir, hadis rivayetindeki güvenilirliği “mestûr, sika, sâlih lafızları ile ifade edilmiştir. Ebû Tâhir ibn Huzeyme ve Ebû Fazl el-Attâr'dan hadis dersleri almıştır. Ticaret hayatından uzaklaşarak, münzevi bir hayat yaşamaya başlamıştır. 452 yılı Rebûlahir ayında (Mayıs-Haziran 1060) vefat etmiştir.²⁴⁷

Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Yahyâ b. Hasan b. Ahmed b. Alî b. Âsım el-Hürî²⁴⁸ (ö. 453/1061) Mestur ve sika ravilerdendir. Babası ve Ebû Zekerıyyâ el-Harbî'den hadis dersi almıştır. Hayatı hakkında yeterli bilgi

²⁴⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 181; el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 176-181; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 483; Muhammed Aruçî, “Sâbûnî, İsmail b. Abdurrahman”, *DİA*, XXXV, s. 359-360.

²⁴⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 48.

²⁴⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 42-43.

²⁴⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 45.

²⁴⁸ Belh şehrine bağlı bir köydür. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, s. 469.

bulunmamaktadır. 17 Zilkâde 453 senesi Pazartesi gecesı (3 Aralık 1061) âni bir şekilde vefat etmiştir.²⁴⁹

Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed b. Hamdûn es-Sülemî el-‘Alemî (ö. 455/1063) Hadis ilmindeki yeri *meşhûr*, *sika* lafızları ile belirtilmiştir. Âlî isnâd’a ulaşan Ebû Bekir Muhammed bu hadisleri ölünceye kadar rivâyet etmiştir. Vefâtıyla birlikte birçok isnâd kesintiye uğramıştır. Ebû Bekir Muhammed'den ders almak isteyen herkes Nîşâbûr’a bir fersah uzaklıkta ki Büštenikân köyüne gitmiştir. 455 senesi 12 Muharrem ayında (15 Ocak 1063) vefat etmiştir.²⁵⁰

Ebû Sehl Muhammed b. Hebetillâh b. Muhammed b. Hüseyin, Ebû Sehl İbn Ebî Muhammed el-Muvaffık b. Ebî Amr Muhammed b. Ebî Sa‘d el-Bestâmî (ö. 456/1063-1064) 423/1031-1032 yılında dünyaya gelmiştir. Soylu bir aileye mensuptur. Ashabül-hadis ve Devlet adamlarının gözbebeğidir. Babasının vefatından sonra Şafîî liderliği sona ermiştir. Horâsân ve Irâk bölgelerinde en-Nasrevî, Ebû Hassân el-Müzekkî ve Ebû Hafz ibn Mesrûr’dan hadis dersleri almıştır. 456 (1063-1064) yılında şehit olmuştur.²⁵¹

Ebû Sa‘îd Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Habîb es-Saffâr (ö. 456/1064) 381/991-992 yılında doğmuştur. Ebû Sa‘îd el-Haşşâb²⁵² olarak tanınır. Ebû Sehl el-Haşşâb el-Lihyâmî’nin yiğenidir. Ebû Abdurrahmân es-Sülemî’nin yanında yetişmiş ve hizmetinde bulunmuştur. Hocası kendinde bulunan bütün kitaplarını en değer verdiği öğrencilerinden biri olan Ebû Sa‘îd Muhammed el-Haşşâb’a bırakmıştır. Artık kendisi Nîşâbûr’da “Bündâr-ü kütübü’l-hadis”²⁵³ olarak bilinir. Âlî isnâdlara ulaşmış, *Ebvâb*’ları toplamıştır. Evinde hadis dersleri yaparak elde ettiği bilgileri kendisinden sonraki nesillere ulaştırmıştır. 456 senesi Zilkâde ayında (Ekim-Kasım 1064) vefat etmiştir. Öğrencileri arasında meşhûr kıraât âlimi el-Enderâbî bulunmaktadır.²⁵⁴ Ayrıca fakîh ve muhaddis Ebû Abdullâh Muhammed b. Fazl b. Ahmed el-Furâvî²⁵⁵, Zâhir b. Tâhir en-Nîsâbûrî²⁵⁶ gibi isimler kendisinden hadis

²⁴⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 39.

²⁵⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 52-53.

²⁵¹ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 81.

²⁵² Haşşâb, kereste tüccarı anlamına gelmektedir. Ayrıca Nîşâbûr’da Haşşâbîn isminde bir bölgede bulunmaktadır. İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb*, I, s. 443-444.

²⁵³ Değerli hadis kitaplarını saklayan, onları muhafaza eden anlamına gelmektedir. Bkz. Mücteba Uğur, “Bündâr, Muhammed b. Beşşâr”, *DİA*, VI, s. 488.

²⁵⁴ Ali Rıza Temel, “Enderâbî”, *DİA*, XI, s. 185.

²⁵⁵ Eğitim aldığı Nîşâbûr’a daha sonra gelerek Nâsihiyye Medresesi’nde ders vermiş, İmâm olarak görev yaptığı Mutarrız Mescid’inde Pazar günleri imlâ meclisleri düzenlemiştir. Bkz. Kandemir, “Furâvî”, *DİA*, XIII, s. 218.

²⁵⁶ Halit Özkan, “Zâhir b. Tâhir”, *DİA*, XXXIV, s. 91.

dersleri almıştır. Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî'nin müridlerinden olan el-Haşşâb şeyhini konu alan bir menâkıbnâme kaleme almıştır.²⁵⁷

Ebû Bekir Muhammed b. Abdullâh b. Ömer b. Muhammed b. Ca'fer el-Ömerî el-Herevî (ö. 459/1066-1067) Fakîh ve tüccâr olan Ebû Bekir Muhammed, adl ve sika sıfatlarına sahiptir. Ömer b. Hattâb'ın torunu olması nedeniyle el-Ömerî, Herâtî olması nedeniyle de Herevî nisbelerine sahiptir. Herat, Horasan ve Irak'a giderek dersler almıştır. Ebû Ahmed Humeyd'in *et-Tergîb ve't-terhîb* isimli eserini rivayet etmiştir.²⁵⁸ Daha sonra Herat'a geri dönmüş ve 459/1066-1067 senesinde vefat etmiştir.²⁵⁹

Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatib el-Bağdadî(ö. 463/1071) *Tarihu Bağdâd* müellifi, hadis âimi ve tarihçidir. 392 (1002) senesinde dünyaya gelmiştir. Ebû Tayyib et-Taberî ve Şeyh Ebû Hamid el-İsferâyînî'den fıkıh dersleri almıştır. Yirmi üç yaşında Nîşâbûr, Basra, İsfahan, Şam, Hicaz, Hemedan'a seyahat ederek hadis dinlemiştir. Birçok eser kaleme almıştır bunlardan bazıları: *Tarihu Bağdâd*, *Kitabü'l-kifâye*, *el-Câmi*, *Şerefu ashabi'l-hadis*, *el-Müttafak ve'l-müfterak*, *es-Sabit ve'l-lahid*, *Telhisü'l-müteşabih fi'r-resm*, *Fadlû'l-vasıl*, *Riayetü'l-abâ ani'l-ebnâ*, *Rivayetüs-sahabe ani't-tabiin*, *İktizâü'l-İlm li'l-Amel*, *el-Fakih ve'l-mütefakkih* gibi eserleri bunlar arasında gösterilebilir. Kendisine ait yüz tasnif eseri olduğu eserlerde geçmektedir. Sur şehrinde ikâmet ettiği dönemde Ebû Abdullah es-Sûrî'nin eserlerini eşinden emaneten alarak istinsah etmiştir. Bağdat'ta mansur Camii'nde tarih okutmak istemiştir. 463 (1071) senesi zilhicce ayında vefât etmiştir. Naaşını taşıyanlar arasında Şeyh Ebû İshak eş-Şirâzî'de vardır. Cenazesi Bişr-i Hafî'nin yanına defnedilmiştir.²⁶⁰

Kerime binti Ahmed b. Muhammed b. Ebî Hatim el-Merveziye (ö. 463/1070-1071) Âlim, salihâ bir kadın olan Kerime binti Ahmed Ümmü'l-Kirâm olarak bilinir. Keşmîhinî'den *Sahîh-i Buharî*'yi dinlemiş, Ebû'l-Vakt'e kadar *Sahîh-i Buharî*'yi senedleriyle birlikte en güzel şekilde bilip rivayet etmiştir. Hatib Bağdadî, Ebû Muzaffer es-Semanî, Ebû Ali Zâhir b. Ahmed es-Serahsî gibi âlimlere ders olarak okutmuştur. 463 (1070-1071) senesinde Mekke'de vefat etmiştir.²⁶¹

²⁵⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 54; Ayrıca Bkz. Süleyman Uludağ, "Sülemî, Muhammed b. Hüseyin", *DİA*, XXXVIII, s. 53.

²⁵⁸ Ahmet Yıldırım, "İbn Zencûye", *DİA*, XX, s. 181.

²⁵⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 31.

²⁶⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 131; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 220-223; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 74.

²⁶¹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 651; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 225; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 74.

Ebû Ca'fer Muhammed b. İshâk b. Alî b. Dâvud b. Hâmid el-Kādî ez-Zevzenî, el-Bahhâsî (ö. 463/1070-1071) Herat ve Nîşâbûr arasında bulunan Zevzen şehrinde dir. Ehl-i sünnet akidesine bağlı, fazilet sahibi, yetenekli bir şairdir. Nîşâbûr'un büyük mahallelerinden biri olan Bâbü'l-Azre'de²⁶² bulunan es-Süyyûrî medresesinde ikâmet etmiştir. Abdülgâfir el-Fârisî; Ebû Ca'fer Muhammed'in babasıyla arkadaş olduklarını belirtir. Ebû Süleymân el-Hattâbî'nin *Ġarîbü'l-ḥadîs* isimli eserini yazarak Ebû'l- Hüseyîn Abdülgâfir'e okumuştur. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*'da kendisinin tasânîflerinden biri olarak *Naḥvü'l-kulûb*'u zikreder.²⁶³ 463 yılında Gazne'de vefat etmiştir.²⁶⁴

Ebû Mansur Zekeriyya b. Muhammed b. Hayde (ö. 464/1071-1072) Nîşâbûrlu olan Ebû Mansur Zekeriyya kendisini Hz. Osman soyundan geldiğini iddia etmiştir. Ebû Bekir b. Zeheb'den hadis rivayet etmiş, sika bir ravidir. 464 senesi Muharrem ayında vefat etmiştir.²⁶⁵

Ebü'l-Hasan Muhammed b. Ubeydillah b. Muhammed b. Ubeydullah b. Ali b. Hasan b. Hüseyin b. Ca'fer b. Ubeydullâh b. Hüseyin b. Alî b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hüseyinî el-A'levî es-Seyyid el-Âlim el-Belhî (ö. 465/1072-1073) Hem ahlakî özellikleri hem de nesebi dolayısıyla saygı duyulan Ebü'l-Hasan yazı ve şiir sanatında üstün, arı bir dil kullanmıştır. Tüm bu vasıfları dolayısıyla yaşadığı dönemde devlet erkânı arasına girmeyi başarmış ve “nevdevlet” olarak tanınmıştır. Askeri birlikleri ile birlikte birçok defa Nîşâbûr ve Horasan'a gelmiştir. Devlet işleriyle ilgilenmesi hadis ve şiir rivâyet etmesine engel olmamış, ilme hayatına da yer ayırmıştır. 465/107-1073 senesinde Nîşâbûr'da vefat etmiş buraya defnedilmeyip tabutu Belh şehrine götürülmüştür.²⁶⁶

Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Mehdî el-Alevî (ö. 465/1073) Ârif ve Fâzıl olduğu belirtilen Ebû Kâsım el-Alevî Şia taraftarıdır. Ebû Abdürrahmân es-Sülemî ve Abdullâh b. Yûsuf'dan hadis dersleri alıp, kendilerinden rivayetlerde bulunmuştur. Zâhir ve Abdülgâfir el-Fârisî, Ebû Kâsım el-Alevî'den hadis rivâyet etmiştir. 465 senesi

²⁶² İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, II, s. 338.

²⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, s. 123.

²⁶⁴ el-Fârisî, *Târîḫü Nisâbûr*, s. 51-52.

²⁶⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 225-226.

²⁶⁶ el-Fârisî, *Târîḫü Nisâbûr*, s. 67.

Zilkâde ayında (Temmuz-Ağustos 1073) vefat etmiş ve el-Hîre kabristânına defnedilmiştir.²⁶⁷

Ebü'l-Muzaffer Muhammed b. İsmâ'îl b. Alî b. Hasan eş-Şucâ'î el-Emînî (ö. 465/) Nîşâbûr'un Hüküm meclisi üyesidir. Hat yazısı gibi ahlakı ve itikâdı güzel, mezhebe bağlılık noktasında taassup sahibi muhadis olan Ebü'l-Muzaffer Muhammed gençlik yıllarında Ebû Alî ed-Dekkâk'ın derslerine düzenli olarak katılmıştır. Yol arkadaşı Zeynüslâm gibi sürekli ilimle meşgul olmuştur. Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî'yle birlikte el-Haffâf, Ebû'l-Hasan el-Alevî ve Ashâbû'l-Esâm'dan hadis dersleri almıştır. Bolluk içinde müreffeh bir hayat süren Ebü'l-Muzaffer Muhammed, Zeynüslâm'dan yaklaşık iki ay önce 465 yılında vefat etmiştir.²⁶⁸

Ebü Sehl Muhammed b. Ahmed b. Ubeydullah el-Hafsâ el-Mervezî (465/1072-1073) Küşmîhenî'den Merv'de *Sahîhu'l-Buhârî* dinleyen son kişidir bu nedenle insanlar tarafından ikrâm görmüş. Alimler Sahîh'i dinlemek için Merv'e gitmişlerdir. Nîşâbûr'a gelen Ebû Sehl Muhammed, Nizâmülmülk tarafından ikram ve teveccüh görmüştür. Nizâmiye Medresesinde *Sahîhu'l-Buhârî* dersleri vermiştir. Daha sonra Merv'e geri dönmüştür. 465 (1072-1073) Yılı sonrası vefât ettiği belirtilmiştir. Zehebî *et-Tezkiye* isimli eserinde 466 (1073-1074) yılında vefat ettiğini söylemektedir.²⁶⁹

Ebü Sâlih Ahmed b. Abdülmelik b. Ali b. Ahmed (ö. 470/1078) 388 (998) yılında dünyaya gelmiştir. Nîşâbûr menşeiili âlimlerden olup Kur'an-ı Kerim hafzetmiştir. İlk eğitimini Ebû Nuaym el-İsferayini'den almış daha sonra Nîşâbûrlu hadis âlimlerinden faydalanmıştır. Hadis ilmi tafsil etmek için İsfahan, Cürcan, Bağdat, Mekke, Rey ve Dîmeşk gibi hadis ilminin yoğun faaliyet içinde olduğu merkezlere gitmiştir. Kitap derleyip, tasnif etmiş ve birçok eser yazmıştır. Bin ayrı hocadan hadis yazmıştır. Tahsilini tamamladıktan sonra Beyhakiyye Medresesi'nde hocalık yapmış, ücret talep etmeden yıllarca Beyhakiyye Camii'nde müezzin olarak görev yapmış, geceleri insanlara vaazlar vermiştir. Abdülgafîr el-Farisi'nin hocası olan Ebû Salih dönemin alimeri tarafından takdiri edilmiş, çalışmaları ve ilmi derinliği övgülmüştür. Abdülgafîr el-Farisi kendisini hadis ilmine yönlendirdiğini, karşılaştığı her problemde hocasına danıştığı belirir. Çalışmamızda sıklıkla müracaat ettiğimiz *Târîhu Nîşâbûr*

²⁶⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 68.

²⁶⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 55.

²⁶⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 65.

isimli eserinde hocasının yazmış olduğu tarihten faydalandığı belirtmektedir. 470/1078 yılında vefat etmiştir. *Târîhu Merv, Elf hadis 'an elf şeyh, el-Erba 'înât* isimli eserlere sahiptir.²⁷⁰

Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yahya b. Mende el-İsfahânî (ö. 470/1077) Nîşâbûr'a gelerek ders vermiştir. Pek çok eseri olmakla birlikte bunların en meşhuru Tarih-i İsfahân'dır. İtikadî olarak kendisine bağlı olan insanlar bulunmaktaydı bu gruba "el-Abdurrahmaniyye" denilmekteydi.²⁷¹

Ebü Bekir Muhammed b. Hassân b. Kâsım el-İmâm el-Mülgâbâzî (ö. 470/1077-78) Hadis ilminde güvenilirliği fazıl, sika ve adl lafızlarıyla belirtilmiştir. Dönemin önde gelen fakihlerinden biridir. Seyyid Ebü'l-Hasan, Ebü Nuaym el-Esferâyînî, Ebü Tâhir ez-Ziyâdî gibi isimlerden hadis dersi almıştır. Ebü Avâne el-Vâsitî'nin *el-Müsnedü'l-muhrec*'ini İsmail es-Sâbûnî medresesinde okutmuştur. 470 (1077-78) yılı civarında vefat etmiştir.²⁷² Babası Ebü'l-Velîd Hassân Nîşâbûr'un en büyük mahallelerinden biri olan Mülgâbâz'da yetişmiş değerli âlimlerden biridir. Babası ve Amcasından eğitim almış, ilim ve adalet yuvası olan evlerinde ilk bilgiye ulaşmıştır. 470 (1077-78) Yıllarında vefat etmiştir.²⁷³

Ebü'l-'Alâ' Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Hatîb el-Cürcânî (ö. 472/1079-1080) Soylu bir aile mensuptur. Sika diye ifade edilen güvenilir muhaddislerdendir. Cürcânî âlim Ebü'l-'Alâ' Muhammed Nîşâbûr'a gelerek ders vermiştir. 472 (1079-1080) senesi vefat etmiştir.²⁷⁴

Ebü Sa'îd Muhammed b. Abdilazîz b. Abdirrahmân el-Kerâbîsî es-Saffâr (ö. 473/1081) Hadis ilminde güvenilirliğini belirtmek için "sika ve mestûr" lafızları kullanılmıştır. Evlerinde hadis derslerinin yapılmaktaydı ve ilk eğitimi böyle bir ortamda almıştır. Babası, Ebü'l-Kasım Zeynülsîlâm'ın özel talebeleri arasında bulunmaktadır. Ebü Sa'îd babasının özel ilgisi ve ilmi bağlantıları sayesinde dönemin önde gelen âlimlerinden ders alma fırsatını elde etmiştir. Abdullah b. Yûsuf ve ez-

²⁷⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 132-134; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 245; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 104; İsmail L. Çakan, "Ebü Sâlih el-Müezzîn", *DİA*, X, s. 226.

²⁷¹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 480; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 105.

²⁷² el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 63-64.

²⁷³ Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, s. 271.

²⁷⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 66.

Ziyâdî hocaları arasında gösterilebilir. Hân-ı Abdülkerîm'de uzun yıllar Müezzinlik yapmıştır. 473 senesi Zilhicce ayında (Mayıs-Haziran 1081) vefat etmiştir.²⁷⁵

Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ b. İbrâhîm b. Muhammed b. Yahyâ b. Sahtûye el-Müzekkî (ö. 474/1081-1082) Babası gibi muhaddis olan Ebû Bekir el-Müzekkî alimlerin kucağında büyümüştür. Dedesi Ebû İshâk el-Müzekkî, Irak ve Horâsân bölgesi muhaddisidir. Babası Ebû Zekerîyya kendi döneminin önemli hadis alimlerinden biridir. Dedesi ve babası eğitimi sırasında hep yanında olmuşlardır, alimlerle birlikte olması onun ilmî gelişimini arttırmıştır. Ebû Bekir el-Müzekkî Horasan ve Iraklı muhaddislerden hadis dersleri almıştır. Ebû Bekir hem yaşantısına hem de kılık kıyafetine dikkat eden, zengin bir âlimdi. Abdullâh b. Yûsuf, el-Hâkim Ebû Abdullah, ez-Ziyâdî ve el-Kâdî Ebû Zeyd'den hadis dersleri almıştır. Medinetü's-Selâm'da imlâ meclisinde görev yapmıştır. Derslerine yoğun katılım olmuş, 500'den fazla hokka bulunduğu söylenir. Kendisi için yaklaşık beş yüz hocadan birer hadis rivâyet ederek oluşturduğu *Fevâ'id* adlı eserinde çoğunlukla Alevî hocalardan rivâyetler bulunmaktadır. 474 yılı Recep ayında (Aralık-Ocak 1081-1082) 80 yaşlarındayken hastalanarak vefat etmiştir. Cenaze namazını İmam Ebû Saî'd el-Kuşeyrî, Sehlü's-Su'lûkî²⁷⁶ medresesinde kıldırılmıştır. Medresenin arkasındaki kabristâna babasının yanına defnedilmiştir.²⁷⁷

Ebû Sa'd Muhammed b. Talha b. Muhammed et-Tâcir (ö. 476/1083-1084) 402/1011-1012 yılında dünyaya gelmiştir. Nîşâbûr'da Ashâbü'l-Esam'dan hadis dersleri alan Ebû Sa'd et-Tâcir, Bağdâd ve Dimeşk'e ilmî yolculuklar yaparak o bölgelerin alimlerinden de istifâde etmiştir. 476 (1083-1084) yılında vefat etmiştir.²⁷⁸

Ebü'l-Kasım İsmail b. Mes'ade b. İsmail b. Ahmed b. İbrahim b. İsmil b. Abbas b. Mirdâs el-Cürcânî el-İsmailî (ö. 476-477/1084) 406 (1015-1016) yılında dünyaya gelmiştir. Ebû Bekir İsmail'in torunu olduğu için İsmailî olarak tanınmıştır. Hadis alanında uzmanlaşması nedeniyle Nizâmiye Medresesi'nde hadis imlâ ettirmiştir.

²⁷⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 66.

²⁷⁶ Bu medresenin kurucusu Ebû Sehl Muhammed İbn Süleymân b. Muhammed b. Süleymân b. Hârûn b. Mûsâ b. Âsâ el-'Aclî es-Su'lûkî el-Hanefî en-Nîsâbûrî'dir. 369 (979-980) senesinde vefât etmiştir. Bkz. İbnü'l-Esrî, *el-Lübâb*, II, s. 242.

²⁷⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 60-61.

²⁷⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 69.

Derslerin ardından vaaz eder ve halktan bu vaazlara katılanlar da olurdu. 476-477 (1084) yılında vefat etmiştir.²⁷⁹

Ebû Saî'd Mesud b. Nasr b. Ebî Zeyd Abdullah b. Ahmed b. İsmail es-Siczî (ö. 477/1084) hadis hafızı olan Ebû Said birçok bölgeye giderek hadis dinlemiş ve değerli eserler kaleme almıştır. Hadis ilmi ile ilgil *Musannefî* bulunmaktadır. Abdulgafir el-Farisi *Tarih* ve *Tabakat*'ı olduğunu belirtir. Yazısı güzel, nakli sahih, hafızasının kuvvetli olduğu belirtilmiştir. Ömrünün son yıllarında Nîşâbûr'a yerleşmiş ve Nizâmiye Medresesi'ndeki odasında 18 Cemaziyevvel 477(22 Eylül 1084) senesinde vefat etmiştir.²⁸⁰

Ebü'l-Hasan Ebü'l-Me'âlî Muhammed b. Muhammed b. Zeyd el-Alevî, es-Seyyid el-İmâm (ö. 480/1087-1088) el-Hüseynî ve el-Bağdâdî olmak üzere iki künyeye sahiptir. 405 yılında doğmuştur. Semerkant'tan Nîşâbûr'a gelmiştir. Ebü'l-Hasan el-Alevî hadis rivâyetinde sika râvîlerdendir. Çok hadis yazan ve kitap toplayan Ebü'l-Hasan el-Alevî Nîşâbûr'a elçi olarak gelmiştir. Medresetü'l-Meştî'de konaklamış orada Meşâyih kendisinden hadis dinlemiştir. İmlâ meclisinde görev yapmış ve *Tasâniif* ini okutmuştur. Abdülgâfir el-Fârisî'nin babası düzenlenen imlâ meclislerine katılmıştır. Hadis dersi aldığı hocaları arasında Ebû Ali b. Şâzân, Ebû Ali b. el-Vasîtî, Hennâd en-Nesefî bulunmaktadır. Semerkant'a dönen Ebü'l-Hasan 480 (1087-1088) yılında öldürülmüştür.²⁸¹

Ebü'l-Kasım İsmail b. Abdullah²⁸² b. Musa b. Said es-Sâvî en-Nîşâbûrî (ö. 480/1087) Sika bir râvî olan Ebü'l-Kasım, tüccar ve zengin bir aileye mensuptur. Hadis dinlemek için çeşitli beldelere seyahatler düzenlemiş ve Maverâunnehir ötesine geçmiştir. Ebû Said es-Sayrafî, et-Tırâzî ve Ebû Nasr el-Müfessir'den Nîşâbûr'da dersler almıştır. 480 yılı Cemaziyevvel ayında (Ağustos-Eylül 1087) Nîşâbûr'da vefat etmiştir.²⁸³

Ebü'l-Hasan Muhammed b. Muhammed b. Zeyd b. Ali b. Musa b. Cafer b. Muhammed b. Alî b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib el-Hüseynî (ö. 480/1087-1088) Murtaza Zu-Şerefeyn lakabına sahip olan Ebü'l-Hasan Muhammed 405 (1014-1015)

²⁷⁹ el-Fârisî, *Târihu Nîşâbûr*, s. 189-190; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 224.

²⁸⁰ el-Fârisî, *Târihu Nîşâbûr*, s. 665-666; ; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 258. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, II, s. 104-105.

²⁸¹ el-Fârisî, *Târihu Nîşâbûr*, s. 62-63.

²⁸² İbn Kesîr'de ismi, Ebü'l Kasım İsmail b. İbrahim b. Musa b. Said olarak belirtilmiştir. Baba isimlerinde farklılık vardır. Bkz. ; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 268.

²⁸³ el-Fârisî, *Târihu Nîşâbûr*, s. 191; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 268; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 147.

senesinde dünyaya gelmiştir. Fazilet, mürüvvet ve servet sahibiydi. Çokça sadaka verir, âlimlere ve yoksullara yardım ederdi. Çok hadis dinlemiş, hadis âlimlerinin huzurunda hadis okumuştur. Hafız Ebû Bekir el-Hatib'in sohbetlerine katılmış ve hocası onun rivayet ettiği hadisleri bizzat dinlemiştir. Nîşâbûr'a elçi olarak gelmiştir. Kendisi için şehrin birkaç camisinde meclisler oluşturularak, Tasâñifi okunmuş, imla dersleri vermesi sağlanmıştır. Hayatının ilerleyen dönemlerinde Semerkant'a yerleşmiş, İsfahan gibi ilim merkezlerinde hadisler yazdırmıştır. Maverâunnehir sultanı Hızır b. İbrahim tarafından zindana kapatılmış, eşyalarına, mal ve paralarına el konulmuştur. Kendisi de zindanda aç bırakılmak suretiyle ölüme terk edilmiştir. 480 (1087-1088) yılında vefat etmiştir.²⁸⁴

Ebû Cafer Muhammd b. Ahmed et-Tabesî (ö. 481-482/1089): Zâhid ve sûfidir. Kâdî Ebû Bekir es-Sıddîkî'den hadis dersi almıştır. Nizâmiye medresesinde hadis yazdırmış, Tabes'e döndükten sonra 481-482 (1089) senesinde vefat etmiştir.²⁸⁵

Ebü'l-Feth Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Muhammed b. İsmail İsbahânî /İsfahânî (ö. 482/1090) Hadis hafızdır. Salih bir insan olup çokça ibadet ederdi. Hadis toplamak için farklı bölgelere seyahat etmiştir. Kitaplar derlemiştir. *Fevâid* eserine sahiptir. Herat şehrinde ikamet etmiştir. 482 senesi Zilhicce ayında (Şubat 1090) Nîşâbûr'da vefat etmiştir.²⁸⁶

Ebû Bekir Muhammed b. İsmâîl b. Muhammed b. es-Sürri²⁸⁷ b. Benûn b. Hamîd et-Tiflîsî el-Kureşî eş-Şeyh (ö. 483/1090) Sâlih, mukrî ve sûfilerden olan Ebû Bekir Muhammed, Ebû Ya'lâ Hamza el-Mahlebî, Abdullâh b. Yûsuf es-Sülemî, Ebû Sâdık es-Saydalânî ve Ashâbü'l-Esam'dan dersler almıştır. Uzun yıllar hadis rivâyet etmiş ayrıca Cuma namazı öncesi Hazîratü'l-Şehhâmî'de ölünceye kadar imla dersleri vermiştir. 483 yılı Şevval ayının son günlerinde (Aralık 1090) vefat etmiştir.²⁸⁸

Ebû Bekir b. Ali b. Abdullah b. Ömer b. Half eş-Şirazî (ö. 487 /1094) Edîp, sûfî, devrinin önde gelen âlimlerindendir. Hakim Ebû Abdullah ez-Zîyâdî, Kâdî Ebû Bekir er-Cürcânî, Kâdî Ebü'l-Heysem gibi devrin önde gelen âlimlerinden hadis dersi almış ve bu alanda otorite olmuştur. Zeynülislâm el-Kuşeyrî'den tarikat almıştır. Nizâmiye medresesinde uzun yıllar devam eden imlâ meclisi kurmuş ve hadis

²⁸⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 62-63; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 269.

²⁸⁵ Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 224.

²⁸⁶ İbn Kesîr, *el-Kâmil*, XII, s. 273; el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 74-74.

²⁸⁷ Rey şehrine bağlı köylerden olan es-Sürre'ye nisbetle bu ismi almıştır. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, II, s. 116.

²⁸⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 59.

yazdırmıştır. Dönemin meşhur âlimleri de bu derslere katılarak kendisinden faydalanmıştır.²⁸⁹

Ebû Saîd Abdülvahid b. Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî (ö. 494/1101) Zeynülislâm el-Kuşeyrî'nin ikinci erkek çocuğudur. Lakabı Rûknülislâm'dır. Yaklaşık onbeş yıl hatiplik eğitimi almıştır. Kur'an-ı Kerim'i hıfz etmiş, sürekli okurdu. Nizâmiye Medresesi'nde düzenlediği derslerde okunan metin üzeinde değerlendirme yapar, meşkilatı tahrir edip belirler, manayı verir ve konuyu hikaye ve beyitlerle süslerdi. 494 senesi Cemaziyevvel ayında (Mart-Nisan/1101) vefat etmiştir.²⁹⁰

Ebû Cafer Muhammed b. Ebî Alî Hasan b. Muhammed b. Abdillâh b. Hasan el-Hemedânî (ö. 531/1137) Gençken Nîşâbûr'a gelmiş ve burada Ebû Bekir b. Ebî Zekeriyâ, Osman el-Mahmî, İbn Râşid, İbn Hale'den çokça hadis dinlemiştir. es-Sülemî'nin kitaplarını okumuş Hankâhü's-Sülemî'de mutasavvıflarla birlikte kalmıştır. Daha sonra Tûs ve Herât'a gitmiş bu bölgelerin halklarından hürmet görmüştür. Daha sonra Hemedân'a dönmüş ve vaa'z meclisleri düzenleyerek insanlara vaaz etmiş. İlmi yolculukta elde ettiği birikimi yazmaya başlamıştır. 531 yılı Zilkade ayında (Temmuz-Ağustos 1137) vefat etmiştir.²⁹¹

2.3. Fıkıh İlmi

Ortaçağ İslâm dünyasında üzerinde en çok durulan ilimlerin başında fıkıh gelmektedir. Müslümanlar fıkıh eğitimine önem vermiş ve eğitim alabilmek için uzun yolculuklar yapmaktan çekinmemişlerdir. Eğitim kurumları arasında medreseler fıkıh eğitiminin yapıldığı merkezlerdir. Diğer dersler ise fıkıh eğitime yardımcı olması maksadıyla verilmekteydi. Fakîh olan âlimlerin hadis ilminde güvenilir raviler olması, hadis rivâyet ettikleri göstermektedir. Bu nedenle âlimlerin bir alanda uzmanlaşırken diğer ilim dallarında da kendilerini geliştirdikleri görülmektedir. Nîşâbûr'da fıkın eğitimi vermiş veya Nîşâbûr'da fıkıh eğitimi almış âlimlerin bazıları aşağıda belirtilmiştir.

Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf b. Abdullah el-Cüveynî (ö. 438/1047) Nîşâbûr'a bağlı Cüveyn kasabasında dünyaya gelmiştir. Aslen Senbes Kabilesindendir

²⁸⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 135-136; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 225.

²⁹⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 519-520; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 226.

²⁹¹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 79.

İmamaü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin babasıdır. Şâfiî mezhebine bağlıydı. Babası Ebû Yakub Yûsuf'dan edebiyat, es-Sa'lukî'den fıkıh öğrenmiş daha sonra Merv'e giderek Ebu Bekir el-Kaffal'dan ders almıştır. 407 (1016-1017) senesinde Nîşâbûr'a dönmüş ve münazara için meclis oluşturmıştır. Vermiş olduğu dersler ile birçok âlimin yetiştirmiştir. Çeşitli ilimlere dair eserler kaleme almıştır. 438 senesi zilkade ayında (Mayıs 1047) vefat etmiştir. İbn Hallikan *Tefsir-i Kesir*'i tasnif ettiğini belirtir. Ayrıca: *et-Tabsire*, *et-Tezkire*, *Muhtarü'l-muhtasar*, *el-Cem'el-fark*, *el-Vesâ'il fî furûk*'l-mesâ'il, *Mevkıfû'l-imâm* ve *'l-mem'mum*, *es-Silsiletü'l-vâsıl*, *Şerhu'r-risâle*, *el-Muhît* gibi kendisine ait birçok eser kaynaklarda zikredilmektedir.²⁹²

Ahmed b. Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Abdirrahmân b. Ömer b. el-Münkeder el-Fakîh Ebû Bekir el-Karşî el-Münkederî Merverrûzî (ö. 442/ 1050-1051) 37 (984-985) yılında dünyaya gelmiştir. Bağdat'ta ikamet eden Ebû Bekir el-Karşî Bağdatlı ve Horasanlı alimlerden hadis dersleri almıştır. Emîri'l-mü'minîn el-Kâim biemrillâh tarafından Buhâra'ya elçi olarak gönderilmiştir. 441 (1049-1050) yılında Nîşâbûr'a gelmiş ve hadis rivayet etmiştir. 442 (1050-1051) yılında Merverrûz'da vefat etmiştir.²⁹³

Ebü'l-Hasan Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Abdillâh b. Hameş el-Kâdî (ö. 446/1054-1055) 364 yılında dünyaya gelmiştir. Zengin ve soylu bir aileye mensuptur. Kadû'l-Haremeyn olarak tanınır. Bir süre Haremeyn'de ikamet etmiş daha sonra Nîşâbûr'a dönmüştür. Devlet adamları ve âlimler nezlinde saygı gösterilen değerli bir insandır. Vakıfların korunmasında hizmet almıştır. Türken ihtilafının yaşandığı zaman bir günlüğüne Nîşâbûr kadılığı yapmıştır. Değerini ve insanlar nezlindeki kadrini hiç yitirmemiştir. 446 (1054-1055) yılında vefat etmiştir.²⁹⁴

Ebü'l-Fazl İbn Ebî Alî Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin b. Dâvud b. Alî b. Îsâ b. Muhammed b. Kâsım b. Hasan b. Zeyd b. Hasan b. Alî b. Ebî Tâlib es-Seyyid el-Âlim (ö. 448/1057) Edip, zâhid, Hanefî fakihî olan alim hüsnü ahlakı ile nam salmıştır. Ders vermiş ve Münazara meclisleri düzenlemiştir. Nîşâbûr, Irak ve Mekke şehirlerinde ders vermiştir. 448 yılı Zilhicce ayında (Şubat-Mart 1057) vefat etmiştir.²⁹⁵

²⁹² İbn Kesîr, *el-Kâmil*, XII, s. 149-150; İbnü'l-Esîr, *el-Bidâye*, IX, s. 407; el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 434; Beşir Gözübenli, "Cüveynî, Rükûlislâm", *DİA*, VIII, s. 144.

²⁹³ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 115.

²⁹⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 117.

²⁹⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 116.

Ebû Sa'd Muhammed b. Muhammed b. Alî el-Hanîfî el-Hâkim (ö. 450/1058-1059) Hadîs ilminde ki yeri *fâzıl* ve *sika* gibi ifadelerle belirtilmiştir. Hanefî Fakîhi olan Muhammed, Ebû Sa'd b. Ebî Nasr el-Eşkar el-Vekîl ismi ile tanınır. Ebû Zekerîyyâ el-Harbî ve Ebü'l-Hasan el-'Alevî'den hadis dersleri almıştır. Yaklaşık olarak 450 (1058-1059) yılında vefat etmiştir.²⁹⁶

Ebü't-Tayyib et-Taberî, Tâhir b. Abdullah b. Tâhir b. Ömer (ö. 450/1058) Şâfiî fakihidir. H. 348/959 senesinde Taberistan'a bağlı Âmul kasabasında doğmuştur. Cürcân'da Ebû Ahmed el-Gitrîfî'nin derslerine katılmıştır. Fıkıh öğrendiği hocaları arasında Ebü'l-Hasan, Ebû Ali ez-Zücâcî ve Ebü'l-Kasım b. Kec bulunmaktadır. İsferyân'de Ebû İshak el-İsferyân'den usûl-i fıkıh dersi almıştır. Nîşâbûr'da dört yıl Ebü'l-Hasan el-Mâsercî'sinin derslerine katılmıştır. Bağdat'a giderek Dârekutnî gibi meşhur hocalardan hadis dinlemiş, Abdullah b. Muhammed el-Bûfî'den ileri düzey fıkıh eğitimi almıştır. Birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bunların en meşhurları: Hatip el-Bağdadî, Ebû İshak eş-Şîrâzî, İbnü's-Sabbâğ ve İbn Mâkûlâ'dır. Bâbüttâk ve Kerh kadılığı yapmıştır. Muhtasar ve İbn Haddad'ın *Furû'*unu şerh etmiş, usul ve cedel alanlarında eserler tasnif etmiştir. İbn Hallikan Ebû Tayyib ve kardeşinin tek bir sarık ve gömlekleri olduğunu biri bunları giydiğinde diğeri evde beklediğini söylemiştir. 450 senesi Rebiülevvel ayında (16 Mayıs 1058) vefat etmiş. Cenazesine Amidülmülk el-Kündürî de katılmış, Ahmed b. Hanbel'in kabrinin yanına defnedilmiştir.²⁹⁷

Ebû Sa'd Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed İbn Ebî Bekir el-Kencerûzî²⁹⁸ (ö. 453/1061) Fakîh, edîb ve nahiv âlimidir. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb* isimli eserinden kendisinden bahsetmiş ancak ismin Ebû Sa'îd olduğunu belirtmiştir.²⁹⁹ Ebû Amr Muhammed b. Ahmed b. Hamdân, Ebû Ahmed et-Temîmî, el-Hâkim Ebû Ahmed el-Hâfız, Ebü'l-Hasan b. Dehsem et-Tarsûsî, Ebû Sa'îd er-Râzî, Ebü'l-Fazl el-Attar gib ilim erbâbından dersler almıştır. Ali isnadları toplamış, çok değerli bilgiler elde etmiştir. Abdülgâfir el-Fârisî kendisinden icâzet almıştır. 453 senesi Safer ayında (Şubat-Mart 1061) vefat etmiştir.³⁰⁰

²⁹⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 53.

²⁹⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 414; İbn Kesîr, *el-Kâmil*, XII, s. 186-187; el-Bundârî, *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, s. 21.

²⁹⁸ el-Kencerûzî, Nîşâbûr kapısı üzerinde bulunan bir köy ismidir. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, s. 113.

²⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, s. 113.

³⁰⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 41.

Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm b. Muhammed b. Hüseyin b. Yunus el-Fakîh, eş-Şâlûsî er-Râzî (ö. 455/1063) Fakih olan Ebü'l-Feth Muhammed, Âmil-i Taberistân'a bağlı büyük bir köy olan Şâlûs'a ve Rey şehrine nisbet edilir. Nîşâbûr'a gelerek Ashabu'l-Esam'dan hadis dersleri almıştır. Daha sonra Mâverâünnehir bölgesine giderek hadis ilmi alanındaki bilgisini attırmak istemiştir. *Sahîh*'i eserleri topluyordu. 455/1063 yılında Nîşâbûr'un Büst³⁰¹ nâhiyesinde vefat etmiştir.³⁰²

Ebü Nasr Züheyr b. Ali b. Hasan b. Hüzam el-Hüzâmî (ö. 455/1063) Bağdat'a gelip Şeyh Ebû Hamid el-Esferâyînî'den fıkıh öğrenmiştir. Nîşâbûr'a gelerek ilim meclislerinde dersler almıştır. Farklı bölgelere giderek hadis dinlemiş ve çokça hadis rivâyet etmiştir. Fetva konularında kendisine danışılır ve problemlî konuları çözüme kavuştururdu. 455 (1063) senesinde Serahs şehrinde vefat etmiştir.³⁰³

Ebü Alî Muhammed b. İsmâîl b. Ahmed b. İsmâîl el-Kādî İmâm el-İrâkî et-Tûsî (ö. 459/1066-1067) Fıkıh eğitimini Bağdat'ta almış. Daha sonra Tûs şehrine Kādî olarak atanmış ve burada hadis dersleri vermiştir. 459 yılında vefat etmiştir.³⁰⁴

Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Ferevân el-Ferevânî(ö. 461/1069) Şafîî imamlarındandır. *el-İbâne* isimli garip nakilleri içeren esrin sahibidir. Fıkıhı Kaffal'dan öğrenmiş, usûl-ü fıkıh ve fûruat alanında kendini geliştirmiştir. Küçük yaşlarda İmamü'l-Haremeyn'in yanına giderek dersler almış ancak çeşitli hataları nedeniyle hocası tarafından eleştirilmiştir. 461 senesi ramazan ayında (1069) Merv şehrinde vefat etmiştir. Öğrencisi Ebû Sa'd Abdurrahman b. Muhammed el-Me'mun el-Mearrî hocanın *el-İbâne* isimli eserine, *Tetimmetü'l-ibâne* adında bir şerh yazmıştır. Ebû İshak'tan sonra Nizâmiye medresesinde hocalık yapmıştır.³⁰⁵

Ebü'l-Hasan Abdurrahman b. Muhammed b. Muzaffer b. Muhammed b. Davud ed-Davudî eş-Bûşencî (ö. 467/1074-1075) 374/984-985 senesinde dünyaya gelmiştir. Şeyh Ebû Hamid el-İsferâyînî ve Ebû Bekir el-Kaffâl'dan fıkıh dersleri almıştır. Çok hadis dinlemiş ve yazmıştır. Ebû Ali eb-Dakkāk ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin sohbetlerine katılmıştır. Çok yönlü bir kişilik olan Ebü'l-Hasan Abdurrahman ed-Davudî ders vermiş, fetva meclisleri oluşturmuş ve eser tasnif etmiştir.

³⁰¹ Nîşâbûr'un önemli nahiyelerinden biri olan Büst, çok sayıda edîp yetiştirdiği için *Horâsân'ın Arabî* olarak hayır ile anılmış. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, I, s. 156.

³⁰² el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 49.

³⁰³ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 356; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 202.

³⁰⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 52; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 238; İbnü'l-Esîr, X, s. 100.

³⁰⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 482; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 215-216; İbnü'l-Esîr, X, s. 74.

Nazım ve nesirde döneminin önde gelen edipleri arasında gösterilirdi. Çokça Allah'ı zikreder, insanlara nasihatte bulunurdu. Nizâmülmülk tarafından ara ara ziyaret edilirdi. Bu ziyaretlerin birinde Abdurrahman ed-Dâvudî Nizâmülmülk'e "Allah Tealâ seni kullanırına hakim kıldı, kıyamet gününde onları senden sorarsa ne cevap verirsin?" diye sorması üzerine vezir ağlamıştır. İbn Kesîr kendisine ait şiirlerden alıntı yapmıştır. 467 (1074-1075) senesinde Bûşenc şehrinde vefat etmiştir.³⁰⁶

Ebû Bekir Muhammed b. Kâsım b. Habîb b. Abdûs es-Saffâr (ö. 468/1075)

Güzel ahlâk sahibi, kibar ve hayatından övgüyle bahsedilen bir âlimdir. Fakîh ve imâm olan Ebû Bekir es-Saffâr Meşâyih çocuğu olması hasebiyle iyi bir eğitim almıştır. İmâm Ebû Muhammed el-Cüveynî'nin talebeleri arasında özel bir konumu sahiptir. Hocasının yokluğunda makamında ders vermiştir.

Eğitiminin ilk aşamasında ailesinin sağladığı olanaklar hem de müderris ve fetvâ ehlinden olması nedeniyle sonraki aşamalarda da dönemin önde gelen âlimleri ile tanışma, kendilerinden ders alma fırsatı bulmuştur. es-Seyyid Ebû'l-Hasan, Ebû Nu'aym el-Esferâyînî, Hakim Ebû Abdullâh ve Ashâbu'l-Esam'dan sema kaydı ile hadis dersleri almıştır. Müderris ve fetvâ ehlinden olup, uzun yıllar Mutarriz Mescidi'nde imlâ dersleri vermiştir. 468 yılı Rebiulâhir ayının ortalarında (Aralık 1075) vefat etmiştir.³⁰⁷

Ebû Bekir Muhammed b. Mahmûd b. Sevre el-Fakîh et-Temîmî (ö. 477/1084)

Zengin ve fazilet sahibi bir aileye mensuptur. Ebû Osmân es-Sâbûnî'nin damadı olan Ebû Bekir Muhammed et-Temîmî'nin Hasan ve Hüseyin adında iki oğlu bulunmaktadır. 477 yılı Rebîlevvel ayının 25. gecesini (1 Ağustos 1084) vefat etmiştir. Ebû Bekir es-Sâbûnî cenaze namazını kıldırması ve el-Hüseyin kabristânına defnedilmiştir.³⁰⁸

İmamü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rûknüddîn Abdülmelik b. Abdullâh b.

Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîşâbûrî (ö. 478/1085) Mütakellim ve fakîh olan Cüveynî özellikle fıkıh ve hadis usûlü başta gelmekle birlikte birçok ilim dalında şöhrete sahiptir. 419/1028 senesinde Nîşâbûr'a bağlı Ezâzvâr köyünde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini babası ve Şeyhü'l-Hicâz olarak bilinen amcası Alî b. Yûsuf'tan almıştır. Babasının vefâtının ardından, eğitimini tamamlamadığı halde babasının yerine medresede ders vermiştir. Nîşâbûr'da hadis meclislerine katılmış, hadis dinlemiştir. Ebû'l-Muhammed

³⁰⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 483; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 235-236; İbnü'l-Esîr, X, s. 99-100.

³⁰⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 59.

³⁰⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 68.

el-Cevherî, Abdurrahman b. Hasan b. Aliyek ve Ebû Nuaym el-İsfahânî'den hadis tahsiletmiştir. Ebû Abdullah el-Habbâzî'den kırâat, Ali b. Faddâl el-Mücâşîî'den Arap edebiyatı dersi almıştır. Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin fıkıh derslerine katılmıştır.³⁰⁹

Cüveynî, Katılmış olduğu münazaralarla Ehl-i sünnet itikâdını savunmuş ve Nîşâbûr'da güçlenmesini sağlamıştır. Ancak Mutezilî görüşlere sahip Selçuklu veziri Amidülmülk el-Kündürî, Eşârî âlimlerin faaliyetlerini kısıtlayarak vaaz ve ders vermelerini engellerek “mihnetü'l-Eşâriyye” olarak bilinen olaylar yaşanmıştır. Bu baskılar nedeniyle Beyhakî ve Abdülkerim Kuşeyrî gibi bir grup Eşârî âlimle birlikte Bağdat'a gitmiştir. Daha sonra Mekke'ye giderek dört yıl boyunca harameyne mücâvir olmuş ve kendisine “el-Haremeyn” lakabını verilmiştir. Sultan Alparslan'ın tahta geçmesi ve vezir olarak Nizâmülmülk'ün görevlenmesi üzerine Nîşâbûr'a dönerek müderrislik, hatiplik, vaizlik yaptı. 455 (1063) yılında kendisi için yaptırılan Nizâmiye Medresesi'nde hem müderrislik hem de vakıf idareciliği yapmıştır. 30 yıl bu derslere devam etmiştir.³¹⁰ Farklı bölgelerden öğrenciler gelir, meclisinde 300'den fazla öğrenci bulunurdu. Şeyh Ebû İshak eş-Şirâzî, Cüveynî'ye “ey maşrik ve mağripte yaşayan insanlara fayda veren kişi! Sen bugün İmamların İmamısın” demiştir.³¹¹ Gazzâlî ve Abdülgâfir el-Fârisî gibi âlimler yetiştirmiştir. *Nihâyetü'l-maṭlab fî dirâyeti'l-mezheb*³¹², *Muḡîsü'l-halk fî ihtiyâri'l-ehak*,³¹³ *el-Burhan fî usuli'l-fıkh, en-Nihaye, Telhisü't-takrîb*³¹⁴, *el-İnşâd, Gıyasü'l-ümemfî iltiyâsi'z-zulem*³¹⁵, *el-Varakât fî usûli'l-fıkh*³¹⁶, *el-Kâiye fî'l-cedel*³¹⁷ gibi fıkıh ilmine dair eserleri mevcuttur. 478 senesi Rebiülahir ayında (20 Ağustos 1085) Nîşâbûr'a bağlı Büştenikân köyünde vefat etmiştir.

Ebû Amr Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Kâdî el-İmâm er-Reîs, Ebû A'mr en-Nesevî (ö. 478/1085-1086) 378/983-84 yılında dünyaya gelmiştir. Melik ve

³⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 134; el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 507-508; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 260-261; Abdülazîm Mahmud ed-Dib, “Cüveynî İmâmü'l-Haremeyn”, *DİA*, VIII, s. 141-142.

³¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 134; el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 507-508; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 260-261; ed-Dib, “Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn”, *DİA*, VIII, s. 141-142.

³¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 134; el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 507-508; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 260-261.

³¹² Şâfiî fıkıhına dair önemli bir eserdir. Abdülazîm ed-Dib tarafından 1919 yılında iki cilt halinde basılmıştır. Bkz. ed-Dib, “Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn”, *DİA*, VIII, s. 144.

³¹³ Şâfiî mezhebinin tercihin edilmesinin önemini konu alır. Yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesinde, Ayasofya, nr. 2194, Esad Efendi, nr. 3532 bulunmaktadır. Bkz. ed-Dib, “Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn”, *DİA*, VIII, s. 144.

³¹⁴ Bâkîllânî'nin Fıkıh usûlü kitabının ihtisarıdır. İctihad ile ilgili bölümleri Abdülhamîd Ebû Züneyd tarafından Kitâbü'l-İctihâd ismiyle yayınlanmıştır (Beyrut 1408/1987). Bkz. ed-Dib, “Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn”, *DİA*, VIII, s. 144.

³¹⁵ İslâm anayasa hukukunu inceler, 1979 yılında Mustafa Hilmî ile Fuâd Abdülmün, 1981 Abdülazîm ed-Dib tarafından neşredilmiştir. Bkz. ed-Dib, “Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn”, *DİA*, VIII, s.144.

³¹⁶ 1977 yılında Abdüllatîf Muhammed el-Abd tarafından yayınlanmıştır. Bkz. ed-Dib, “Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn”, *DİA*, VIII, s.144.

³¹⁷ Fevkiyye Hüseyin Mahmûd tarafından (Kahire/1979) neşredilmiştir. Bkz. ed-Dib, “Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn”, *DİA*, VIII, s.144.

sultanların hürmet gösterdiği, ikramda bulunduğu, görüşlerine değer verilen bir kadıydı. Hilâfet meclisine elçi olarak gönderilmiş ve orada hadis okutmuştur. Gittiği bölgelerde bazı cemaatlerden dersler almıştır. Bunların başında Cürcân bölgesinde Ebû İshâk el-Esferâyînî ve Ebû Ma‘mer el-Mufazzal b. İsmâîl el-İsmâîlî gelmektedir. İbn-i Nazîf el-Ferâî’ ve Ebû Hasan es-Semsâr’ın cemaatinden Dımeşk bölgesinde, el-İmâm Ebû Bekir b. Muhammed b. Züheyr b. Ehtal’den Nesâ’da, Ebû Zerabdb. Ahmed el-Herevî’den Mekke’de, Ebû Bekir Muhammed b. Ca‘fer el-Askalanî’den hadis hadis rivayet etmiştir. Uzun yıllar hadis yazmıştır. Hadisler hakkında konuşur ve bir fıkıhçı gibi yazdığı şiirleri vardır. 478 (1085-1086) yılında vefat etmiştir.³¹⁸

Ebû Hasan Muhammed b. Muhammed b. Ca‘fer en-Nâsîhî el-Cûnâbezî (ö. 479/1086) 403 (1012-1013) senesinde dünyaya gelmiştir. Nîşâbûr’a bağlı bir köy olan Kûnâbezli olması nedeniyle bu nisbe ile anılmıştır. Ancak Kûnâbez ismi Araplar tarafından Cûnâbez olarak telaffuz edilmiştir.³¹⁹ Ebû Hasan Muhammed “sika” terimi ile güvenilirliği belirtilen râvîlerden olup dindâr bir insandır. Ebû Muhammed el-Cüveynî eş-Şâfiî ve Zeynülislâm Ebü’l-Kâsım’ın önde gelen öğrencileri arasındadır. Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, Ebû Bekir el-Hîrî ve Ashâbü’l-Esam’dan ders almıştır. 479 (1086) yılı Şaban ayında vefat etmiştir. Kardeşleri Ebû Sa‘îd ve Ebû Sa‘d fazilet sahibi fakihlerdir. 400 (109-1010) yılında doğan Ebû Sa‘îd, Ebû Muhammed el-Cüveynî’den fıkıh dersleri almıştır. 455 (1063) senesinde vefat etmiştir.³²⁰

Ebü’l- Kasım İsmail b. Zahir b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Fakih el-İmâm en-Nevkanî en-Nîsâbûrî (ö. 479/1086) Şâfiî ulemadandır. Ebû Bekir et-Tusî’den fıkıh dersi almış, kendisi ders aldığı bu dönemde aynı zamanda er-Remcar mahallesindeki mescidinde ders vermekteydi. İmâm Ebû Muhammed el-Cüveynî, Zeynülislâm el-Kuşeyrî ve Ahmed el-Beyhakî ile birlikte hac yolculuğu yapmıştır. Mekke ve Bağdat’ta dönemin ulemasından dersler almıştır. uzun yıllar hadis rivâyet etmiş, Nizâmiye Medresesi’nde de kendisi için imlâ meclisi kurulmuş, bu meclise Nîşâbûrlu âlimler de katılmıştır. 479 (1086) senesinde vefat etmiştir.³²¹

Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Said b. Muhammed en-Nîsâbûrî el-Hanefî es-Sâ‘idî (ö. 482/1089) h. 410 yılında doğmuştur. X. yüzyılda Horasan

³¹⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 80.

³¹⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb*, III, s. 289; İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb*, I, s. 293.

³²⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 68; İbnü’l-Esîr, *el-Lübâb*, III, s. 289.

³²¹ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 187; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 224.

bölgesinde idarecilik, kadılık, reislik yapan, eğitim öğretime önem veren bir aileye mensuptur. Dedesi ve amcasından hadis dersleri aldı. Reîsi Nîşâbûr, şeyhülislâm ve kadilkudât lakapları ile tanınmaktaydı. 440 (1048-1049) yılında Reisürresâ olarak görev yapmıştır. Görev yaptığı dönemde mezhep taassubu nedeniyle Eş'arî âlimler bölgeyi terk etmişlerdir. Alparslan dönemiyle birlikte görevi sona ermiştir. Elçi olarak Maverunnehir bölgesine gönderilmiş ve Melikşah dönemine kadar orada ikamet etmiştir. Nîşâbûr kadısı olarak görev yapmıştır. 482 (1089) yılında Nîşâbûr'da vefat etmiş ve Sikketü'l-Kassârîn'e defnedilmiştir.³²²

Muhammed b. Ahmed b. Saî'd b. Ebû Bekir en-Nesevî el-Fakîh (ö. 484/1091) Ebû Muhammed el-Cüveynî'nin ashâbındandır. Buhârâ'da fıkıh eğitimi aldığı kabul edilmektedir. Ebü'l-Kâsım es-Sûfî el-Mütekellim'in kızı ile evlenmiş ve Ebü'l-Kâsım'ın vefatı sonrası onun kitaplarını almıştır. 13 Cemaziyelahir 484 yılında (2 Ağustos 1091) vefat etmiştir. Cenaze namazını Ebû Tûrâb Mescidü'l-Mutarriz'in kapısında kıldırdı. Kendi döneminin hocalarından ders almıştır. Zeynü'l-İslâm ve Ebü'l-Hüseyn Abdülgâfir'den hadis rivayet etmiştir.³²³

Ebü'l-Kasım el Muzaffer b. İmamü'l-Haremeyn Ebü'l-Mealî el- Cüveynî (ö. 492/1098-1099)³²⁴ Rey'de doğmuş, daha sonra Nîşâbûr'a getirilmiştir. Babasının gözetimi altında islami ilimlerde dönemin önde gelen hocalarından ders almıştır. İmamü'l-Haremeyn'in vefatının ardından onun makamında ders vermeye başlamış, daha önce ders verdiği el-Mutarrız Medresesi'nden ise ayrılmak zorunda kalmıştır. Nizâmülmülk'ün yanına Irak'a gitmiş, kendisinden güzel muamele ve ikram görmüş, Nîşâbûr'a dönerek Nizâmiye Medresesi'nde ders vermiştir. Nîşâbûr Hatibi olan Ebü'l-Kasım, Batıniler tarafından 492 yılında Nîşâbûr'da öldürülmüştür.³²⁵

Ebü'l-'Alâ Saîd b. Ebi Muhammed en-Nîsâbûrî (ö. 499/1005-1006) Hanefî mezhebi bağlı Nîşâbûr kadısı, 499/1005-1006 senesinde İsfahan camii'de bir batını tarafından öldürüldü.³²⁶

³²² el İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 161; Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 138-140; İbnü'l-Esîr, X, s. 161; Seyit Bahcivan, "Sâidî Ailesi", *DİA*, XXXV, s. 581-583.

³²³ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 82-83.

³²⁴ el-Fârisî, eserinde vefat yılının h. 493 yılı olduğunu belirtir. Bkz. el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 686-687.

³²⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 686-687; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 307; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 240; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 223.

³²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 333; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTKY., Ankara 1990, s. 76.

Ebü'l-‘Alâ Saîd b. Muhammed b. Abdurrahman (ö. 502/1109) 448 yılında doğmuş, hadis tahsil etmiştir. Nîşâbûr, Buhara ve İsfahan kadılığı yapmıştır. büyük bir tehlike haline gelen Batınîler tarafından 502 yılı Ramazan ayında (Nisan-Mayıs 1109) öldürülmüştür.³²⁷

Muhammed b. Adnân b. Muhammed b. Ebû Nasr el-Lûkerî (ö. 502/1008-1009) Hanefî mezhebine bağlı olan el-Lûkerî Kâdîlık ve hatiplik yapmıştır. Vaaz Meclislerinde fasih lisanı ile insanlara hitap ederdi. Aslen Mervli olan el-Lûkerî uzun yıllar asker olarak seferlere katılmış. Sultan Merv kadısı olarak atamış, Nîşâbûr kadısı olarak görevlendirilince bu iki görevi aynı anda yapan önemli kişilerden biri olmuştur. Ömrünün sonlarına doğru Horâsân bölgesinde işlerin karışması nedeniyle görevinden ayrılmış, Merv'e yerleşerek evinden dışarı çıkmamıştır. Irak, Horâsân'da hadis dersleri almıştır. 502 yılı Rebiulevvel ayında (Ekim-Kasım 1108) Merv'de vefat etmiştir.³²⁸

Abdürrezzak b. Abdullah et-Tusî el-Vezîr (ö. 515/1121) Nizâmülmülk'ün yeğenidir. Zeynülislâm, Ebû Bekir es-Sayrafi gibi dönemin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. Bir süre Nizâmiye Medresesi'nde ders vermiş daha sonra Sencer'e vezirlik yapmış, Nîşâbûr'un önde gelen âlimlerindendir. İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî'den fıkıh almış, münazara ilminde maharet sahibiydi. 515 (1121) senesinde Serahs'ta vefat etmiştir.³²⁹

Ebü Said Muhammed b. Nasr b. Mansur el-Herevi el-Kādî (ö. 518/1124) Kendi asrının önde gelen âlimlerinden biri olan Ebû Said Muhammed halk ve sultanlar nezlinde söz sahibiydi. Sultanlar sözünden çıkmazlardı. Dünya âlimi, ilim denizi olarak nitelendirilmiş, adaletle hükmettiği belirtilmiştir. Sultan Sencer dönminde Kadıkudâtılık yapmıştır. Selçuklu devletinde nüfuz ve itibar sahibi bir zattı. Vezir Dergezi tarafından kendi aleyhinde beyanda bulunacak olması nedeniyle bir batını tarafından öldürtülmüştür. Halifenin mektubunu Sultan Sencer'e götürmek için yola çıkmıştı. Dönüşü sırasında Hemedan'da bir batını tarafından oğlu ile birlikte şehid edilmiştir. Selçuklu devletinde nüfuz ve itibar sahibi bir zattı.³³⁰

³²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 377; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, s. 77.

³²⁸ el-Fârisî, *Târihu Nisâbûr*, s. 81-82; İbnü'l-Esîr, *el-Lubâb*, III, s. 135.

³²⁹ el-Fârisî, *Târihu Nisâbûr*, s. 542-543; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 226.

³³⁰ el-Fârisî, *Târihu Nisâbûr*, s. 87; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 498; el-'Azîmî, *Târihu'l-'Azîmî; Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle ilgili Bölümler: H. 430-538*, s. 48; el-Bundârî, *Zübdet'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, s. 134-135.

Ebû Muhammed Abdülcebbâr b. Muhammed b. Ahmed el-Huvârî,³³¹ (ö. 536/1142) 445 (1053-54) yılında dünyaya gelmiştir. Şafîî fakihî olan Ebû Muhammed Beyhakî, İmam Haremeyn el-Cüveynî'nin önde gelen talebelerinden biridir. İmâm Haremeyn'in derslerine dikkatli bir şekilde katılmıştır. Mezhepte bilgili, ictihadları çoktur. Cemaate dersleri tekrar ederdi. Kendisi hızlı yazıyordu. Mezun oluncaya kadar böyle devam etmiştir. Çeşitli eserleri yazar ve satardı. Hâkim Ömer en-Nevkânî'nin ardından beş vakit namazı el-Câmî'l-Menî' de kendisi kıldırmıştır. Babası başta gelmek üzere döneminin âlimlerinden ders almıştır. 536 (1142) senesi Şaban ayında vefat etmiştir.³³²

2.4. Kelâm İlmi

Kelâm ilmi, İslâm dininin temel ilkelerini konu edinir. Bu disiplin İslâm'a yöneltilecek eleştirirken kimi zaman felsefe ve mantığın yöntemlerini kullanmıştır. Bu yaklaşımları nedeniyle mütekellimler eleştirilmiştir.³³³ Selçuklu döneminde bu alanda uzmanlaşmış, yazdığı eserlerle meşhur olmuş âlimler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları:

Ebû Bekir Muhammed b. Abdulcebbâr b. Ali, el-İşkâf el-Mütekellim, el-İsferâyînî İmâm Ebü'l-Kâsım'ın oğlu olan Ebû Bekir Muhammed mütekellimdir. Bir süre el-Câmî'i'l-Menî' de imâmlık yapmıştır. Ebû İshâk el-İsferânî ve Ashâbu'l-Esamm'dan dersler almıştır. Vefât yılı belirtilmeyen Ebû Bekir Muhammed Makber-i Şâhenber'e defnedilmiştir. Abdülgâfir el-Fârisî kendisinden ders aldığını belirtir.³³⁴

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mehran el-İsfahânî (ö. 430/1038) 334/1041-1043 İsfahan'da doğmuştur.³³⁵ Büyük hadis hafızı aynı zamanda kelâm, tasavvuf âlimi ve tarihçi olan Ebû Nuaym el-İsfahânî, kelâma dair

³³¹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 524.

³³² el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 524; Ebû Nasr Taceddîn İbnü's-Sübkî Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafî Sübkî, *Tabakatü's-Şafîiyyeti'l-kübra*, thk. Mahmud Muhammed Tanahi-Abdulfettah Muhammed, Kahire h. 1413, VII, s. 144.

³³³ Yusuf Şevki Yavuz, "Kelâm", *DİA*, XXV, s. 196-197.

³³⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 66-67.

³³⁵ Doğum yılı ile ilgili farklı bilgiler vardır. Ayrıntı için bkz. Osman Türer "Ebû Nuaym el-İsfahânî", *DİA*, X, s. 2001.

yazmış olduğu eserlerle adından söz ettirmiştir. İbnü'l-Cevzî kendisi için çok hadis dinleyen ve çok eser yazan bir âlim olduğunu, itikadî mezhebinin ise Eş'arî olduğunu belirtir. Hocaları arasında İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî, Assâl, Ebüş'ş-Şeyh, İbnü'l-Ciâbî, İbn Hafîf, Mâsercîsî, Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, Hasan b. Abdullah el-Askerî ve Nîşâbûr'lu âlim Ebû'l-Abbas el-Esam bulunmaktadır. *Mu'cemü'l-şüyûh* isimli eserinde ders aldığı hocalarından bahsetmektedir. Uzun hayatına çok sayıda eser sığdıran Ebû Nuaym el-İsfahânî, 20 Muharrem 430 (22 Ekim 1038) senesi vefat etmiştir.³³⁶ *Delâ'ilü'n-nübüvve* isimli eserini Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat etmek için yazılmıştır. *el-Mu'tekad, er-Red 'ale'l-lafziyye ve'l-hulûliyye, es-Sıfât, Tesbîtü'l-imâme, Sıfatü'l-cenne, el-Fiten, Zikrû'l-mehdî vee nü'ûtüh*, eserleri kelâm ilminin konularını kapsamaktadır. Kendi döneminde ve kendisinden sonra da eserleri ve görüşleri konuşulmuştur. Kelâm ilmine dair eserleri dışında, hadis, tasavvuf ve tarih alanında da eserler telif etmiştir. Kendisine ait çok sayıda eseri bulunmaktadır.³³⁷

Ebû'l-Fazl Ahmed b. Gamer b. Muhammed b. Ahmed. Abdірrahmân b. Abbâd el-Ebîverdî (ö. 431/140) el-Harahî, İbnü'l-Mâsî, İbnü'l-Muzaffer ve el-Bâkarhî'den Nîşâbûr ve Bağdat'ta dersler almıştır. Bağdat'ta Fıkıh eğitimi almış daha sonra Sultanın hizmetinde çalışmaya başlamıştır. Mahmud b. Sebüktekin'in hizmetinde Nîşâbûr posta teşkilatında görevliydi. İmla meclisi kurdu ve insanlara hadis yazdırdı. Abulgafir el-Farisi daha sonra bu yaşantısını terk etmiş ve içkiye yöneldiğini duyduğunu söylemektedir. 431 (1040) yılı ramazan ayında vefat etmiştir.³³⁸

Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Abdullah b. Musa el-Beyhâkî (ö. 458/1066) 384 (994-995) senesinde dünyaya gelmiştir. Fıkıh, hadis, kelâm ve Kur'an ilimlerinde eserler tasnif etmiştir. Nîşâbûr'da Ebû Abdullah en-Nîşâbûrî'den hadis dersi almıştır. Yapmış olduğu çalışmalar neticesinde dönemin önde gelen âlimleri arasında yer almıştır. Zahid ve takva ehki, dünyalığı az olan biriydi. 458/1066 senesinde Nîşâbûr'da vefat etmiştir. Eserleri: *Sünen-i kebir, Nusussu's-şâfiî, Sünen-i sağîr, el-Medhal, el-Adab ve şuabü'l-imân, el-Hilafiyat, Delâilü'n-nübüvve, el-Ba's ve'n-Nüşûr*'dur.³³⁹

İmamü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdullâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîşâbûrî (ö. 478/1085) Mütakellim ve fakih olan Cüveynî

³³⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 133-134; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 356; el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 110.

³³⁷ Ayrıntı için bkz. bkz. Osman Türer "Ebû Nuaym el-İsfahânî", *DİA*, X, s. 2001-2004.

³³⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 114.

³³⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 127-128; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 208-209; İbn Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 61.

özellikle fıkıh ve hadis usûlü başta gelmekle birlikte birçok ilim dalında şöhrete sahiptir. 419/1028 senesinde Nîşâbü'r'a bağlı Ezâzvâr köyünde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini babası ve Şeyhü'l-Hicâz olarak bilinen amcası Alî b. Yûsuf'tan almıştır. Babasının vefâtının ardından, eğitimini tamamlamadığı halde babasının yerine medresede ders vermiştir. Nîşâbü'r'da hadis meclislerine katılmış, hadis dinlemiştir. Ebû'l-Muhammed el-Cevherî, Abdurrahman b. Hasan b. Aliyyek ve Ebû Nuaym el-İsfahânî'den hadis tahsil etmiştir. Ebû Abdullah el-Habbâzî'den kırâat, Ali b. Faddâl el-Mücâşî'den Arap edebiyatı dersi almıştır. Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin fıkıh derslerine katılmıştır.³⁴⁰ İlk Nizâmiye Medresesi kendisi için Nîşâbü'r'da kurulmuştur. Derslerine İslâm dünyasının farklı bölgelerinden öğrenciler gelir, meclisinde 300'den fazla öğrenci bulunurdu. Gazzâlî ve Abdülgâfir el-Fârîsî gibi âlimler yetiştirmiştir.³⁴¹ *eş-Şâmil fî usûlid-dîn*³⁴², *el-İrşâd ilâ kavâti'l-esilleti fî usûli'l-i'tikâd*³⁴³, *el-'Akıdetü'n-nizâmiyye*³⁴⁴, *Lüma'u'ledille fî kavâ'idî ehli's-sünne*³⁴⁵, *Şifâ'ü'l-galîl*³⁴⁶, *Mesâ'ilü'l-'abdilhak es-sıkıllî*³⁴⁷, *Risâle fî zikri hâli's-şeyh Ebî 'Alî İbn Sînâ* gibi kelâm ilmine dair eserler telif etmiştir.³⁴⁸

Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hasan b. Ebî Eyyüb el-Fûrekî (ö. 478/1085) 408/1017 senesinde dünyaya gelmiştir. Üstad Ebû Bekir el-Fûrekî'nin torunudur. Eş'arî kelamcısı olan Ebû Bekir el-Fûrekî Nîşâbü'r'da eğitim görmüş, dönemin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. Kuşeyrî'ni kızı ile evlenmiştir. Tuğrul Bey döneminde elçilik faaliyetinde bulunmuş, sultanla birlikte Bağdat'a gitmiştir. Bağdat'a yerleşmiş ve Nizâmiye Medresesi'nde ders vermiştir. Yapmış olduğu vaazlar sebebiyle mezhepler arası çatışmaların yaşandığını, fitneye sebep olduğunu tarihî

³⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 134; el-Fârîsî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 507-508; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 260-261; ed-Dib, "Cüveynî İmâmü'l-Haremeyn", *DİA*, VIII, s. 141.

³⁴¹ İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 175-176; ed-Dib, "Cüveynî İmâmü'l-Haremeyn", *DİA*, VIII, s. 141.

³⁴² Kelâmî konuları ele aldığı en kapsamlı eseridir. Bir bölümü Ali Sâmî en-Neşşâr tarafından yayımlanmıştır. ed-Dib, "Cüveynî İmâmü'l-Haremeyn", *DİA*, VIII, s. 143.

³⁴³ Muhammed Yûsuf Mûsâ ve A. Abdülmü'min Abdülhamîd (Kahire 1950), *Es'ad Temîm* (Beyrut/1948) neşredilmiştir. Bkz. ed-Dib, "Cüveynî İmâmü'l-Haremeyn", *DİA*, VIII, s. 143.

³⁴⁴ Nizâmülmülk'e ithaf edilen eser, selef görüşlerine daha yakındır. ed-Dib, "Cüveynî İmâmü'l-Haremeyn", *DİA*, VIII, s. 143.

³⁴⁵ İlk olarak Fevkiyye Hüseyin Mahmûd tarafından yayınlanmış (Kahire/1965), Michel Allard Fransızca tercüme edip neşretmiştir (Beyrut/1968), Abdullah b. Muhammed et-Tilimsânî, bu esere şerh yazmıştır. ed-Dib, "Cüveynî İmâmü'l-Haremeyn", *DİA*, VIII, s. 143.

³⁴⁶ Tevrat ve İncil'in tahrif edilmiş kitaplar olduğunu ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır. Michel Allard Fransızcaya tercüme ederek yayımlanmıştır (Beyrut/1968). Ahmed Hicâzî es-Sakkâ tarafından neşredilmiştir. (Kahire 1979) ed-Dib, "Cüveynî İmâmü'l-Haremeyn", *DİA*, VIII, s. 143.

³⁴⁷ Abdülhak es-Sıkıllî'nin akâide dair sorduğu soruları cevaplandırmak üzere kaleme alınmıştır. ed-Dib, "Cüveynî İmâmü'l-Haremeyn", *DİA*, VIII, s. 143.

³⁴⁸ ed-Dib, "Cüveynî İmâmü'l-Haremeyn", *DİA*, VIII, s. 141.

kayıtlarda belirtilmektedir.³⁴⁹ Özellikle Hanbelilerle Eşariler arasında düşmanlığa sebep olduğunu söylemiştir. 478 senesinde vefat etmiş ve Meşraatü Zaviye ‘de bulunana Ebü'l-Hasan el-Eş’arî’nin kabrinin yanına defnedilmiştir. Günümüze ulaşan tek eseri *en-Nizâmî fî usûli’l-d-dîn* isimli eseridir.³⁵⁰

Ebû Hâmîd Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505/1111) 450 (1058) yılında Nîşâbü’r’a bağlı Tûs şehrinde dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebû Hâmîd’dir. Erken dönemde babasını kaybetmiş ve bir hâmi gözetiminde ilk eğitimini almıştır. Ancak daha sonra babaşarının emanet ettiği hâmi bir medreseye girmesini tavsiye etmiştir. İleri düzey fıkıh eğitimini ilk olarak 465 (1073) senesinde Ahmed b. Muhammed er-Râzkânî’den almıştır. Cürcân’da İsmâilî isimli hocasından beş yıl boyunca fıkıh eğitimi almıştır. 473/1080 senesinde Tûslu bir grup öğrenciyle birlikte Nîşâbü’r Nîzâmîye Medresesi’nde eğitim almaya başlamıştır. İmamü’l-Haremeyn’den ders almış birçok ilim dalında başarı göstermiş. Başta Şâfiî fikhı, hukuk ekolleri, hilâf, cedel, akaid ve mantık alanlarında kendini çok iyi yetiştirmiş ayrıca hikmet ve felsefe de okumuştur. Hocası Cüveynî hayattayken yazdığı *el-Menhul* isimli eserini değerlendirmiş ve “Beni sağken mezara gömdün; ölümümü bekleyemez miydin?” demiştir.³⁵¹

Tasavvuf anlayışının oluşmasında Kuşeyrî’nin öğrencisi Ebû Ali el-Fârmedî etkili olmuştur. Tasavvufa duyduğu ilgi hocası Fârmedî ile sınırlı kalmış, hocasının vefatının ardından kelâm ve felsefeye yönelmiştir. Hocası Cüveynî’nin vefatı sonrası Nîzâmülmülk’ün karargâhında altı yıl boyunca çalışmalar yapmıştır. Gazzâlî, gerek âlimler gerek devlet erkânı gerekse halk nezdinde büyük bir makam elde etmiştir. 484/1091 yılında heniz otuz dört yaşında Bağdat Nîzâmîye medresesinde ders vermeye başlamıştır. Farklı mezhebe bağlı âlimler tarafından da ilimdeki derinliği takdir görmüştür. Derslerinde Hanbeli reislerinden Ebü’l-Hattab ile İbn Ukayl de bulunurdu. Kendi eserlerinde İmam Gazzâlî’nin sözlerini nakletmişlerdir. Bu yoğun dönemin ayırından Gazzali münzevi bir hayat tercih ederek ibadete yönelmiş, kitap istinsahı ile geçimini sağlayarak Şam’da yaşamaya başlamıştır. Dımeşk ve Kudüs şehirlerinde de bir süre bulunmuştur. Bu yolculuğu sırasında *İhyay-ı ulûmi’l-d-dîn* adlı eserini yazmıştır.

³⁴⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 259-260.

³⁵⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü’r*, s. 137-138; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 259-260; Yusuf Şevki Yavuz, “Fûrikî”, *DİA*, XII, s. 219-220.

³⁵¹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü’r*, s. 83-85; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 332-333; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 392; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 177-180; Kasım Kufralı, “Gazzâlî”, *İA*, IV, s. 748-760; Mustafa Çağrı, “Gazzâlî”, *DİA*, XII, s. 489-505.

İslâm coğrafyasında adından en çok söz edilen eserlerden biri olmuş, üzerine birçok çalışma yapılmıştır. İbn Kesîr bu eser için “şeri ilimlerin bir çoğunu kapsamına alır. Tasavvufa ve kalbi amellere dair olan şeylerle adeta bir karışım halindedir” demiştir. Ancak münker, garîp ve mevzû hadisleri içermesi nedeniyle eleştirilmiş. Magripbölgesinde Hanbelîler tarafından yakılmıştır. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî *İhyây-ı ulûmid-din* üzerine bir eser yazmış ve gördüğü yanlışlıkları belirtmiştir. Bu eser için “Diri kimseler *İhyâ*'daki yanlışlıkları bilmeli” demiştir.³⁵²

Emirlerin teşviki ile uzletti bırakarak Nîşâbûr Nizâmiye medresesinde ders vermeye başlamıştır. Bu dönüşünün makam veya mevki ile ilgili olamadığını belirten Gazzâlî, insanları bunların değersiz olduğunu söylediği ilme davet etmek niyetiyle hareket etmiştir.³⁵³ Daha sonra Tus şehrine yerleşerek bir tekke yaptırmış, orada ders vermeye devam etmiştir. On dört Cemâziyelâhir 505 (1111) senesivefat etmiştir. Tus şehrine defnedilmiştir.³⁵⁴

2.5. Tasavvuf İlmî

İslamî ilimlerin her dalında eğitim veren Nîşâbûrlu âlim tasavvuf, sûfî hâl ve makamları konusunda söz sahibiydiler. Bu eğitimler çoğunlukla hankâhlarda ve âlimlerin evlerinde sürdürülmüştür. Nîşâbûr şehrinde yaşamış sûfilerden bazıları şunlardır:

Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed. Ahmed b. Ebî Abdirrahmân Muhammed b. Yûsuf eş-Şehhâm eş-Şurûtî el-Mukrî (ö. 442/1050-1051) Sika, zahid ve âbid olarak bilinir. Çok Kur'an-ı Kerim okuyan Ebû Bekir Muhammed cuma günleri bir veya ikinci rekâtta Kur'an-ı Kerim'i hatim edermiş. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Hâfız el-Hîrî gibi dönemin önde gelen âlimlerinden hadis dersi

³⁵²el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 83-85; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 332-333; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 392; Ebû Abdillâh Muhammed el-'Azîmî, *Târîhü'l-'Azîmî; Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle ilgili Bölümler: H. 430-538)*, TTKY, Ankara 1988, s. 38; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 177-180; Kasım Kufralı, “Gazzâlî”, *İA*, IV, s. 748-760; Mustafa Çağrı, “Gazzâlî”, *DİA*, XII, s. 489-505; Fehrullah Terkan, “Gazzâlî: Hakikat Arayışı ve Tecdid Arasınd Bir Hayat”, *İslâm Felsefesi Tarih ve Problemleri*, editör M. Cüneyt Kaya, İsam Yay., İstanbul 2013, s. 289-290.

³⁵³ Gazzâlî, *el-Mümkîz min ed-dalâl: Hakikat Arayışı el-Mümkîz Mined'Dalâl*, terc. ve thk. Abdurrezzak Tek, Bursa Akademi, Bursa 2015, s. 58-60.

³⁵⁴el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 83-85; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 332-333; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 392; Ebû Abdillâh Muhammed el-'Azîmî, *Târîhü'l-'Azîmî; Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle ilgili Bölümler: H. 430-538)*, TTKY, Ankara 1988, s. 38; Kasım Kufralı, “Gazzâlî”, *İA*, IV, s. 748-760; Mustafa Çağrı, “Gazzâlî”, *DİA*, XII, s. 489-505.

almıştır. Ebû Bekir Muhammed eş-Şehhâm 442 (1050-1051) yılında vefat etmiş, Hüseyin mezarlığına Yahya b. Yahya'nın yakınına defnedilmiştir.³⁵⁵

Ebû Bekir Muhammed b. Ebî Ali el-Haddâdî el-Hâfız el-Esferâyînî es-Sûfî (ö. 446/1054) Demirci nisbesine sahip olan Ebû Bekir Muhammed, sûfî erbâbındandır. Sika ravilerden olup Irâk, Horâsân ve Hicâz bölgesinde hadis yazmıştır. 446 senesi Cemaziyelahirde ayında (Eylül-Ekim 1054) Nîşâbûr'un Esferâyin nâhiyesinde vefat etmiştir.³⁵⁶

Ebü'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerim b. Hevazin b. Abdülmuttalib b. Talha el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) Rebülevvel 376 senesi (Temmuz 986) Üstüvâ'da dünyaya gelmiştir. Benî Süleym kabilesine mensuptur, ailesi İran fetihleriyle birlikte bölgeye yerleşmiştir. Küçük yaşlardayken babasını kaybetmiştir. Üstad, mutasavvıf, fakih, usûl âlimi, müfessir ve kâtiptir. Arapdili ve edebiyatını Ebü'l-Kâsım el-Yemânî'den öğrenmiştir. Köyüne konulan vergilerin hafifletilmesi için Nîşâbûr'a gitmiş ve hesap ilini öğrenerek müstevfî olmak istemiştir. Şeyh Ebû Ali ed-Dakkâk'ın sohbetlerine katılmış ve müridi olmuştur. Ebû Bekir b. Muhammed et-Tûsî'den Şâfîî fikhını öğrenmiş, Ebû Bekir b. Fûrek'ten kelim dersleri almıştır. Daha sonra Ebû İshak el-İsferâînî'nin kelim derslerine devam etmiştir. Hocası seviyesini yeterli görüp derslere devam etmeyip, eserlerini okumasını yeterli bulmuştur. Hâkim en-Nîsâbûrî'den hadis dersi almıştır. Bakillânî'nin eserleri üzerine de çalışmalar yapmış ve Eş'ârî kelamını benimsemiştir. Ebû Ali ed-Dekkâk, son derece iyi bir eğitim verdiği kızı Fatma ile Kuşeyrî'yi evlendirmiştir. Dekkâk'ın medresesinde ders vermeye başlamıştır. Ebû Ali ed-Dekkâk'ın 405/1015 yılında vefatından sonra Ebû Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'ye bağlanmıştır.³⁵⁷

Tuğrul Bey'in Nîşâbûr' hâkim olduğu dönemde şehirde ilmî faaliyetlerini sürdüren Kuşeyrî, vezir Amîdûlmülk el-Kündürî'nin baskısına maruz kalmıştır. Eş'ârî mezhebine bağlı olan Kuşeyrî, 436/1044-1045 senesinde Eş'ârî mezhebe bağlılığını bildiren bir fetva yayınlamıştır. 446/1054 yılında Şikâyetü Ehlîs-sünne isimli uzun bir mektup ile durumu ulemâya arz etmiştir. Bu gelişme üzerine Amîdûlmülk el-Kündürî, Kuşeyrî, el-Furâtî, Cüveynî ve Ebû Sehl b. Muvaffak'ın yakalanması yönünde karar

³⁵⁵el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 44-45.

³⁵⁶el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 36.

³⁵⁷el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 512; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 228-229; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 89-90; Süleyman Uludağ, "Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin" *DİA*, XXVI, s. 473-475; Makdisî, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, Klasik Yay., İstanbul 2012, s. 141.

çıkartmıştır. Furâtî ve Kuşeyrî yakalanarak eski Nîşâbûr kalesine hapsedi. Şehirde huzursuzluğa neden olan bu gelişmelerin ardından Ebû Selh siyahlı bir kuvvetle Nîşâbûr'a gelerek serbest bırakılmalarını istemiş, aksi yönde cevap alınca kaleye gidererek Furâtî ve Kuşeyrî'yi kurtarmıştır. Devam eden toplumsal karışıklıklar nedeniyle Kuşeyrî ve beraberindeki bir grup âlim Horasan'dan ayrılarak Bağdat'a gitmişlerdir. Hac farızasını yerine getirmiş ve daha sonra memleketine dönmüştür. Yaşadığı sıkıntılı dönemlerin ardından vezâret makamına Nizâmülmülk'ün gelmiş ve Kündürî nedeniyle ülkelerinden ayrılan fakih ve âlimlerin beldelerine dönmelerini sağlamıştır. Kuşeyrî'de Nîşâbûr' dönerek medresesinde ders vermeye devam etmiştir. 437/1045 senesinde başladığı hadis derslerine 465/1072 senesinde vefat edinceye kadar devam etmiştir. Şeyh Ebû Ali ed-Dakkāk'ın yanına defnedilmiştir. Aile bireyleri onun vefatından sonra saygı amacıyla birkaç sene kütüphanesine girmemiştir.³⁵⁸

Tasnif eserleri fazla olmakla birlikte 437-438/1045-1046 yılında yazdığı *er-Risale*³⁵⁹ adlı eseriyle şöhret olmuştur.³⁶⁰

Ebû Sa'd Abdurrahman b. Mansûr er-Rameşî (ö. 473-474/1081) 404/1013-1014 senesinde dünyaya gelmiştir. Sûfî olan Ebû Sa'd, hadis ilminde sika ravîlerden olduğu belirtilmiştir. Çok hadis dinlemiş, istinsâh etmiştir. Çocuk denecek yaşlarında Ebû Tâhir, İbn Yûsuf, Ebû'l-Kâsım es-Serrâc, İbn Fethûye'den hadis dersi almıştır. Şeyhülislâm Ebû Osman es-Sâbûnî'nin sohbetlerine katılmıştır. Makam mevki ve servet sahibi olan Ebû Sa'd tüm bunları geride bırakarak tasavvufa yönelmiştir. Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın sohbetlerine iştirak etmiştir. Bağdat'a giderek muhaddislerden hadis dinlemiştir. Nizâmiye medresesinde ikinci vakti hadis yazdırmak için imlâ meclisi kurmuştur. Bazen cuma namazından sonra mesmuâtından hadis naklelerdi. Ebû Ubeyd'in *Garibü'l-hadis*'i, Ebû Abdurrahmanen-Nesâî'nin *Sünen*'i bunlardan bazılarıdır. 473-474 (1081) yılında vefat etmiştir.³⁶¹

³⁵⁸el-Fârisî, *Târihu Nisâbûr*, s. 512; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 228-229; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 89-90; Süleyman Uludağ, "Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin" *DİA*, XXVI, s. 473-475; Makdisî, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, Klasik Yay., İstanbul 2012, s. 141; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s. 171-173.

³⁵⁹Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *er-Risâle; Kuşeyrî Risalesi (Sufilerin İnaç ve Ahlakı)*, terc. Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 2009.

³⁶⁰el-Fârisî, *Târihu Nisâbûr*, s. 512; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 228-229; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 89-90; Süleyman Uludağ, "Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin" *DİA*, XXVI, s. 473-475; Makdisî, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, Klasik Yay., İstanbul 2012, s. 141.

³⁶¹el-Fârisî, *Târihu Nisâbûr*, s. 486-487; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 223.

Muhammed b. Ebî Sâlih en-Nîsâbûrî es-Sûfî (ö. 481/1088) Muhammed es-Sûfî, Zeynülislâm el-Kuşeyrî'nin önde gelen müridlerindendir. Babası sûfî şeylerinden biriydi. Birçok defa hac yapmış ve hac sırasında farklı bölgelerden gelen alimlerle tanışma fırsatı bularak ilmî birikimini artırmıştır. Hac alimlerin buluşma yeri idi, farklı bölgelerden gelen birçok alim aynı anda aynı yerde olması İslamî birikim yayılması için çok önemli bir fırsattı. Çok hadis yazmış ve Abdulgâfir el-Fârisî ile birlikte İbn-i Râmeş'in sohbetlerine katılmıştır. Ebû Bekir b. Ebî Zekerîyyâ, el-Mahmî, Ebû Sa'd el-Cezerûdî'den hadis dersleri almıştır. Ebû'l-Hüseyn Abdulgâfir'den Müslim b. Haccâc'ın Sahîh'ini dinlemiştir. 481 yılı Cemaziyelahir ayının son günlerinde (Eylül 1088) vefat etmiştir. Makberi'l-Hîre'ye defnedilmiştir.³⁶²

Ebû Cafer Muhammd b. Ahmed et-Tabesî (ö. 481-482/1089) Zâhid ve sûfidir. Kâdî Ebû Bekir es-Siddîkîden hadis dersi almıştır. Nizâmiye medresesinde hadis yazdırmış, Tabes'e döndükten sonra 481-482 (1089) senesinde vefat etmiştir.³⁶³

Şeyhü'l-İslam Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089) Mutasavvîf, şair olan Ebû İsmail el-Herevî, 395 (1004-1005) senesinde Herat'ta dünyaya gelmiştir. Soyu Ebû Eyyüb el-Ensârî'ye dayanır. İlk eğitime Mâlînî Medresesinde başlamış, gününün büyük kısmını ders çalışmaya ayırdığı için yemek yemeye vakit bulamamıştır. Bu dönemde annesi yedirmiştir. Hadis rivayet etmiştir. Ayrıca hadisleri tasnif de etmiştir. Herat şehrinin şeyhülislâm'ıdır. 417 (1026) yılında Nîşâbûr'a gelerek dönemin önde gelen hocalarından olan ve neredeyse her biyografide isimlerinden bahsettiğimiz Ebû Said es-Seyrefî, Ebû Nasr el-Müfessir, Ebû'l-Hasan el-Tırâzî gibi âlimlerden ders almıştır. *Tasânîf* ve *Fevâid* eserleri kaleme almıştır. İbnü'l-Esir mezhep konusunda mutaassıp olduğunu belirtmiştir. Nîşâbûr'da Eş'arî âlimlerden ders almamış sohbetlerine katılmamıştır. Herat'a dönmüş ve Şeyh Amû'nun tekkesine gitmiştir. 423 (1032) yılında çıktığı hac yolculuğu sırasında yol güvenliği olmadığı için geri dönmüş ve dönüş yolunda Nîşâbûr şehrine uğramıştır. Ertesi yıl çıktığı hac yolculuğundan güvenlik problemi nedeniyle yine geri dönmek zorunda kalmış ve Nîşâbûr'a gelerek İbn Bâkûye Tekkesi'nde ünlü sûfî Ebû Saîd Ebû'l-Hayr ile görüşmüş, Ebû'l-Abbas el-Kassâb el Âmülî ziyaret etmiştir. Gazneli Hükümdarı Mesud döneminde rahat bir hayat yaşamıştır. Selçuklu döneminde ders verdiği meclisler engellenmeye çalışılmıştır. Yazdığı Tefsir kitabında Eş'arî ve Mutezilîleri bidatçilikle

³⁶² el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 80.

³⁶³ Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 224.

suçlamıştır. Ancak yazmış oldukları nedeniyle 438 (1046) yılında tutuklanmıştır. Tuğrul Bey döneminde Eş'arî âlimlere uygulanan baskı kendisini rahatlatmış ve derslerine devam etmiştir. Nizamülmülk dönemiyle birlikte kendisi aleyhine şikayetler artmış, kamu düzeninin bozulduğu gerekçe gösterilerek önlem alınması istemiş ve Herat'tan Belh şehrine sürülmüştür. Sürgün dönemi bittikten sonra itibarını geri kazanmış gerek Nizâmülmülk gerekse Abbasi halifesi tarafından ödüllendirilmiştir. Halife Kaim Biemrillah tarafından “şeyhülislâm” ve “şeyhüşşüyûh” unvanları verilmiştir. yaşana çeşitli olaylar nedeniyle tekrar sürgüne gönderilmiş. 478-480 yıllarını sürgünde geçirmiştir. 481 yılı Zilhicce ayında (Şubat-Mart 1089) Herat şehrinde vefat etmiştir. Tasavvuf alanında: *Menâzilü's-sâ'irîn*, *Tabakâtü's-sûfiyye*, *Sad Meydân*, *İlelül-makâmât*, *Münâcât*, *Muhtasar fî âdâbi's-sûfiyye*, *Kenzü's-sâlikîn*, *Makâlât fî'l-mez'iza*, *Risâle-i Mufasssala*, *Rubâ'îyyât* isimli eserleri kaleme almıştır. Ayrıca Kelam ilmine dair de eserleri bulunmaktadır. Günümüze ulaşan, *Zemmü'l-kelâm* ve *Kitâbü'lerba'in fî delâilü't-tevhîd* isimli eserleri bulunmakla birlikte kaynaklarda zikredilip elimize ulaşmamış eserleri bulunmaktadır.³⁶⁴

Ebû Bekir b. Ali b. Abdullah b. Ömer b. Half eş-Şirazî (ö. 487 /1094) Edîp, sûfî, devrinin önde gelen âlimlerindendir. Hakim Ebû Abdullah ez-Zîyâdî, Kâdî Ebû Bekir er-Cürcânî, Kâdî Ebü'l-Heysem gibi devrin önde gelen âlimlerinden hadis dersi almış ve bu alanda otorite olmuştur. Zeynülislâm el-Kuşeyrî'den tarikat almıştır. Nizâmiye Medresesi'nde uzun yıllar devam eden imlâ meclisi kurmuş ve hadis yazdırmıştır. Dönemin meşhur âlimleri de bu derslere katılarak kendisinden faydalanmıştır.³⁶⁵

Ebû Hâtem Muhammed b. İshâk b. Ömer el-Hattabî, el-İmâm (ö. 488/1095) 420/1029-1030 yılında dünyaya gelmiştir. Âbid ve Zâhid olan Ebû Hâtem, Ebû Abdillâh'ın Ashâbındandır. Usul ilmi alanında eğitim almış ve fevâyid yazmıştır. Irak'ta Ebî İshâk el-Esferâyînî'den fıkıh ve usul-u fıkıh dersleri almış, daha sonra Hacca gitmiş dönüşte Şam' ve Kudüs bölgesindeki alimleri ziyaret etmiştir. Bu yolculuklar sonrasında Nîşâbûr'a dönmüştür ve kalıcı olarak buraya yerleşmiştir. Nîşâbûr'da Mürebbatü'l-Kirmaniyeye Medresesini yaptırmış ve eğitim vermeye başlamıştır. 488 yılı Rebiülevvel ayında (Mart-Nisan 1095) vefat edinceye kadar medrese de hocalık

³⁶⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 447; İbn Kesîr, el-Bidâye, XII, s. 271; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 151; Tahsin Yazıcı, Süleyman Uludağ, “Herevî, Hâce Abdullah”, *DİA*, XVII, s. 222-226.

³⁶⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 135-136; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 225.

yapmaya devam etmiştir. Cenaze namazını büyük bir kalabalık el-Hüseyin Meydanı'nda kılmış ve Şâhenber Kabristanına defnedilmiştir.³⁶⁶

2.6. Nîşâbürlü Bayan Âlimler

Nîşâbürlü şehri gerek Selçuklu öncesi ve gerekse Selçuklu döneminde ilmî gelişimin üst düzey yaşandığı bir bölge olmuştur. Bu ilmî birikimden Kadın âlimlerinde istifade ettiği son derece iyi bir eğitim alarak hadis rivayet ettikleri görülmektedir. Ayrıca çocuklarının eğitimi noktasında da önemli vazifeler üstlenmişler ve Nîşâbürlü'nün gelişimine katkı sağlamıştır. Bunlardan bazı:

Âişe binti el-Kādî Ebî Ömer Muhammed b. Hasan el-Bestāmî³⁶⁷ Kendisi hakkında yeterli bilgiye ulaşılamamıştır. el-Haffaf ve tabakasından ders almıştır. Başarılı, dindardır. Vefat yılı bilinmemektedir.

Âişe binti Ebî Osmân Sa'îd b. Muhammed el-Buhayrî Saliha bir kadındır. Babası, amcası ve devrin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. 434 (1096-97) Ramazan ayında hadis rivayet etmiştir.³⁶⁸

Kerîme binti Ahmed Muhammed el-Merveziye Ümmü'l-Kirâm (ö. 463/1070-71) Uzun yıllar Mekke'De yaşamıştır. İffetli, saliha bir kadındır. *Sahih-i Buhârî*'yi el-Keşmihenî'den rivayet etmiştir. Ebû Ali es-Serahsî'den ders almıştır. el-Fârisî, Ümmü'l-Kirâm'ın icazetli öğrencisidir. 463 (1070-71) yılında Mekke'de vefat etmiştir.³⁶⁹

Fâtıma binti el-Üstâz Ebî Alî Hüseyin b. Alî ed-Dekkâk (ö. 480/1087-1088) Dekkâk Medresesi inşa edildiği 391 (1000-1001) senesinde dünyaya gelmiştir. Babasının gözetimi altında, sûfî terbiyesinde yetişmiştir. Kur'an-ı Kerimi hıfz etmiş olan Fâtıma gece gündüz ibadetle geçirir, sürekli Kur'an-ı Kerim okumuş. Dönemin meşhur hocalarından ders almıştır. Bunlar arasında: Ebû Naîm el-Esferâyî, Abdullah b. Yusuf, İbn Bâkûye bulunmaktadır. Daha sonra Zeynülslâm ile evlenmiştir. 480 (1088) yılında vefat etmiştir.³⁷⁰

³⁶⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbürlü*, s. 86.

³⁶⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbürlü*, s. 612.

³⁶⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbürlü*, s. 612.

³⁶⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbürlü*, s. 651.

³⁷⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbürlü*, s. 636; Ahmet Ocak, "Selçuklu İlim ve Tefekkür Hayatında Kadının Yeri", Ortaçağda Kadın, ed. Altan Çetin, s. 428.

Kerîme el-Meknân Ümmetür'rahîm el-Azîze binti el-Ustâz Zeynü'l-islâm Ebi'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî (ö. 486/1093) 422 (1030-31) yılında dünyaya gelmiştir. İlmi geleneğe sahip bir aileye mensuptur. ed-Dekkâk'ın torunu, Zeynü'lislâm'ın kızıdır. Zühdi bir hayatı tercih etmiş, az bir miktara kanaat etmiştir. Annesi eğitiminde öncülük etmiştir. 486/1093 yılında vefat etmiştir.³⁷¹

el-Harretü'l-Mesmât Hatîce binti Şeyhü'lislâm Ebî Osmân İsmâ'îl b. Abdirrahmân es-Sâbûnî (ö. 488/1095) 404 yılında dünyaya gelmiştir. Soylu ve ilim ehli bir aileye mensuptur. Ashâbü'l-Esam ve akranlarından ders almıştır. 488 (1095) yılı Ramazan ayında vefat etmiştir. Ebû Nasr Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Kattâde el-Aşrîn 412 yılı Recep ayında (Ekim-Kasım 1021) ders almıştır.³⁷²

Âişe bintü Ebî Osman Saîd b. Muhammed el-Buhayrî (ö. 504/1110-11) Babası, amcası ve kendi döneminin önemli âlimlerinden ders almıştır. 504/1110-11 yılında eşi Ebû Saîd el-Buhayrî'nin ölümünden sonra vefat etmiştir.³⁷³

Fâtıma binti Alî b. Muzaffer b. Hüseyin el-Bağdâdî Ümmü'l-Hayr, Babası başta olmak üzere: Ebü'l-Hüseyin Abdulgâfir el-Fârisî, Şeyhü'lislâm Ebû Osman gibi isimlerden ders almıştır. Kendisi küçük çocukların eğitimi ile meşgul olmuş, onların iyi eğitimin vermiştir. Küçük yaşta alınan bu dersler Nîşâbü'r'da ilmi hayatın sürekli canlı kalmasına katkı sağlamıştır.³⁷⁴

Fâtıma binti Halef b. Tâhir b. Muhammed eş-Şehâmî³⁷⁵

Fâtıma binti Muhammed b. İsmâ'îl, Ebî Sa'd İbn Ebi'l-Fazl el-Hemedânî Zengin ve soylu bir aledengelen salih bir âlimdir. dönemin önde gelen hocalarından ders almıştır.³⁷⁶

Kerîme binti el-Üstâz el-Vâ'iz Ebî Ya'lâ İshâk b. Abdirrahmân es-Sâbûnî es-Sâbûniyye Âlim bir aileye mensup olmasından dolayı ilimle iç içe büyümüştür. Hadis ilminde kendini geliştirmiş. Hadis rivayet etmiştir. Vefat tarihi bilinmemektedir.³⁷⁷

³⁷¹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 652.

³⁷² el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 338.

³⁷³ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 265.

³⁷⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 637.

³⁷⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 637.

³⁷⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 367.

³⁷⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 653.

Nemâr binti Ebi'l-Hüseyin Ahmed b. Abdirrahmân el-Keyyâl el-Meşât, İffetli salih bir kadındır. Ebû Mansur el-Bağdadî'den ders almış. Hayr işleri ile meşgul olmuş, vefatının ardından malvarlığını camiilere bağışlamıştır. Vefat tarihi bilinmemektedir.³⁷⁸

Hatîce bintü el-Fakîh Ebi'l-Kâsım Abdilazîz b. Abdirrahmân es-Saffâr

Beytül-hadis ve salâh ehliendir. Babası Zeynü'l-İslâm'ın muhtesiminlerinden ve Üstad Ebû Alî ed-Dekkâk'ın mürididir. Hadisleri cem etmiş ve yazmıştır bu özellikleri bile bilinir. Hatîce binti e-Saffâr, eş-Şenânî ve Ashâbü'l-Esam'dan ders almıştır. Ebü'l-Hasan'da haticeden hadis rivayet etmiştir. Vefat tarihi zikredilmemiştir.³⁷⁹

Dürdâne uhtü Ebi'l-Hasan el-Hafız İffetli, sâliha, zahide abidedir ve Ebû Alî ed-Dekkâk, Zeynü'l-İslâm ve Ebü'l-Hüseyin Abdilgâfir'in torunudur. Dedesi Zeynü'l-İslâm ve babaannesi Fâtıma binti Ebî Alî, annesi ve babasından ders almıştır. Çocukluk çağında Ebû Hâmid el-Ezherî'den ders almıştır. Vefat yılı bilinmemektedir.³⁸⁰

Fâtıma binti el-İmâm Ebî Osmân İsmâîl b. Abdirrahmân es-Sâbûnî Asıl ismi Zeradır ancak Fâtıma olarak tanınır. Alîme, iffetli, aziz, muhterem, sâbûnîye ailesinde bir inci ve göz aydınlığı idi. Babası için bir kız kardeş gibiydi. Ebû Ya'lâ ve kendi aralarından ders almış ayrıca Ashâbü'l-Esamm'dan da ders almıştır. Ebü'l-Hasan el-Hâfız kendisinden rivayette bulunmuştur. Vefat yılı zikredilmemiştir.³⁸¹

Cema binti Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Abdirrahman el-Mîkâlî vefat tarihi bilinmemektedir. Babasından hadis eğitimi almış, rivayette bulunmuştur.³⁸²

Cema binti Ebi'l-Hasan Ümmü'l-Hüseyin es-Samâniyye Beldesindeki âlimlerden hadis ders almıştır. Hac için yola çıktığında yol güzergahı boyunca karşılaştığı âlimlerden hadis dinlemiştir.³⁸³

2.7. Astronomi, Matematik ve Tıp İlmi

³⁷⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 717.

³⁷⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 338.

³⁸⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 343.

³⁸¹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 359.

³⁸² el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 265.

³⁸³ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 259.

Selçuklular döneminde İslâmî ilimlerin yanı sıra aklî ilimlerde okutulmaktaydı. Ancak Astronomi, matematik ve tıp gibi aklî ilimler ilk dönemlerde, medrese dışında bimaristân, rasathâne ve âlimlerin evlerinde özel olarak öğretilmekteydi.

Ebü'l-Hasen Zahîrüddîn Alî b. Zeyd b. Muhammed el-Beyhakî (ö. 565/1169) 493/1100 yılında Beyhak'ın Sebzevâr kasabasında dünyaya gelmiştir.³⁸⁴ Tarihçi ve eddipdir. Fundukîler diye bilenen Nîşâbürlü Kādî ailesine mensup olması nedeniyle İbn Funduk adıyla meşhur olmuştur. Eğitime ailesinin yanınada Beyhak'ta başlamış daha sonra ailelisiyle birlikte Şeştamed'e gitmiştir. Çeşitli zaman dilimlerinde Nîşâbü'r'da bulunmuştur. Cuma günleri Cuma Camii'nde, Çarşamba günü Mescidü'l-Murabba', Pazartesi günü ise Mescidül-Hac'da dersler düzenlemiş, halka vaaz etmiştir. İslamî ilimlerin yanı sıra astronomi, mantık, cebir ve matematik eğitimi de almıştır. 565 (1169) Beyhak'ta vefat etmiştir. *Cevâmiu'l-ahkâm*, isimli astroloji ilmine dair eseri üç ciltten oluşmaktadır. Dili farsça olan eser 252 kitaptan derlenmiş, on bölümden oluşmaktadır.³⁸⁵

Ebü'l-Kāsım Abdurrahman b. Ali b. Ebi'l-Kāsım Ahmed b. Ebû Sâdık et-Tabip en-Nîşâbü'rî (ö. 470/1077-78) İbn Sînâ'nın öğrencisidir. Câviden ismi ile meşhur olmuştur. Amüdülmülk Kündürî'nin daveti üzerine Nîşâbü'r'a gelerek burada yaşamaya başlamıştır. *Menâfa 'alâ Âza* ve *Târîh-i kebir* isimli eserleri bulunmaktadır.³⁸⁶

el-Hakîm Davud et-Tabip (ö. 480/1087-1088) Nîşâbüru bir Yahudi olan Davud et-Tabip, alanında çok iyi bir doktordu. Hastalıkların tanı ve tedavisi noktasında son derece uzmanlaşmıştır. Birçok öğrenci yetiştiren Davud et-Tabip, tedavi yöntemlerini anlattığı *Kitâbü't-Tecârib* isimli bir eseri bulunmaktadır.³⁸⁷

Ebü İshâk Alî b. Ebi'l-Kāsım Abdurrahmân b. Ebî Sâdık et-Tabîb (ö. 489/1096) Alanında son derece başarılı bir tabibdir. Hastalarıyla diyalogunda son derece zarif, çok tecrübeli ve en dikkatli şekilde tedavi etmiştir.³⁸⁸

³⁸⁴ Doğum tarihi *Mu 'cemü'l-üdeba*'da Beyhakî'nin *Meşâribü't-tecârib* isimli eserinden yapılan alıntıda 499/1105-06 olarak belirtilmiş bu durumun müstensih hatasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Yâkût b. Abdillâh Hamevî er-Rûmî, *Mu 'cemü'l-üdeba*, I, s. 1759-1768; Abdülkerim Özaydın, "Beyhakî, Ali b. Zeyd", *DİA*, XI, s. 62-63.

³⁸⁵ Yâkût b. Abdillâh Hamevî er-Rûmî, *Mu 'cemü'l-üdeba*, I, s. 1759-1768; Abdülkerim Özaydın, "Beyhakî, Ali b. Zeyd", *DİA*, XI, s. 62-63.

³⁸⁶ Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi 'nde Nîşâbü'r'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 220-221.

³⁸⁷ Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi 'nde Nîşâbü'r'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 221.

³⁸⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbü'r*, s. 594.

Ebû Nasr Muhammed b. Sâid el-Elme'î el-Edîp (ö. 516/1122) Nîşâbûr'da iyi bir eğitim almıştır. Üstâd el-Îmâm Ahmed el-Meydânî dersler almıştır. Daha sonra tıp alanında eserleri okuyarak, tasnif etmiş. Hayatının devam eden sürecinde devlet erkânı ile yakınlaşmış, onlara eşlik etmiştir. Safer 516 yılında (Nisan-Mayıs 1122) öldüğü haberi Serahs'tan geldi.³⁸⁹

Ebü'l-Feth Gıyâsüddîn Ömer b. İbrâhîm el-Hayyâm (ö. 526/1132 ?) İran asıllı âlim, şair ve filozoftur. 430-439 (1039-1048) yılları arasında Nîşâbûr'da doğmuştur. Eğitimi Nîşâbûr ve Semerkant'ta tamamlamıştır. Semerkant, İsfahan, Buhara ve Belh ilim merkezlerini gezmiştir. 517-526/ 1123- 1132 yılları arasında vefat ettiği tahmin edilmektedir. İbni Sînâ ekolüne bağlıdır, cebir, geometri, astronomi, tıp ve fizik ilmi ile yakından ilgilenmiştir. Rubâîleri muşretinin yayılmasını hızlandırmıştır. Matematik ev abalitik geometri alanında yapmış olduğu çalışmalar ses getirmiş, Descartes'e kadar yapmış olduğu çalışmalar aşılammıştır. Ömer Hayyam cebir alanında da önemli çalışmalara imza atmış, cebirsel denklemleri sınıflandırmış ve çözümlerine yönelik yeni öneriler getirmiştir.³⁹⁰

Astronomi alanında da bilim dünyasına değerli katkılarda bulunmuştur. Sultan Melikşah tarafından Ebû Hâtim İsfirâzî, Muhammed b. Hâzin, Meymûn b. Necîb el-Vâsitî ve Abdurrahman Hâris ile birlikte İsfahan'da bulunan rasathânedede ortak çalışma yapmalarını ve devlet tarafından kullanılan Yezdicerd takviminin iyileştirmesini istemiştir. Ancak Hayyam ve arkadaşları iyileştirmek yerine mevsimlerle uyumluluk arzeden Celâlî takvimi geliştirmişlerdir. Eserleri: *Rubâ'îyyât*, *Risâle fî taksîmi rub 'i'd-dâ'ire*, *Nevruznâme*, *Zîc-i Melikşâhî*, *Mizânü'l-hikem*, *Fi'l-Kustâsi'l-müstakîm*, *Risâle fî'l-berâhîn 'alâ mesâ'ili'l-cebir ve'l-mukâbele*, *Risâle fî şerhi mâ eşkele min musâderâti Kitâbi Öklîdis*'dir.³⁹¹

Ebü'l-Abbâs Fazl b. Alî b. Muhammed eL-Esferâyenî el-Hâkim er-Re'îs Nîşâbûr bölgesinin ileri gelen hocaları arasındadır. Katip, şair ve edip olmasının yanında tıp alanında da uzmandır. Dönemin en önemli âlimlerinden olan el-Esferâyini'den ders almıştı. Vefat tarihi bilinmemektedir.³⁹²

³⁸⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 90.

³⁹⁰ Yavuz Unat, "Ömer Hayyâm", *DİA*, XXXIV, s. 66-68; Baştürk, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nîşâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, s. 221-223.

³⁹¹ Yavuz Unat, "Ömer Hayyâm", *DİA*, XXXIV, s. 66-68.

³⁹² el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 621.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE NİŞÂBÛR'DAKİ İLMÎ FAALİYETLERİN İSLÂM COĞRAFYASINA ETKİLERİ

Büyük Selçuklu devletinin ilk başkenti olan Nîşâbûr, birçok eğitim kurumunu içerisinde barındırmaktadır. Ayrıca ticaret yolları üzerinde bulunması nedeniyle öğrenci ve müderrislerin Nîşâbûr'u ziyaret etmesini kolaylaştırmıştır. Nizâmülmülk tarafından kurulan Nizâmiye Medreseleri'nin ilkinde ev sahipliği yapması, İmamü'l-Haremeyn Cüveynî, Hücetü'l-İslâm el-Gazzâlî, Zeynülsîlâm el-Kuşeyrî gibi âlimlere sahip olması önemini daha da arttırmıştır. Gelen öğrenciler ve ders veren hocalar ile karşılıklı bir etkileşim yaşanmıştır. Nîşâbûr'da ortaya koyulan bir görüş, telif edilen eserler vasıtasıyla İslâm coğrafyasına hızlı bir şekilde yayılmıştır. Olumlu veya olumsuz karşılık bulmuş, bazen desteklenmiş bazen de eleştirilmiştir. Ortaya koyulan görüşlerin doğruluğunu ve yanlışlığını ispat etmek isteyen âlimler, yeni eserler telif etmiş ve bu eserleri ile kendi düşünce dünyalarını, anlayışlarını, ilmî birikimlerini ortaya koymuşlardır. Bu durum İslâm eğitim ve kültür hayatında ciddi bir atılımın yaşanmasını sağlamıştır.

Nîşâbûrlu âlimlerce kaleme alınan eserlere zeyiller yazılmış ve ilmi birikim katlanarak gelecek nesillere ulaştırılmıştır.

Nîşâbûrlu âlimler gerek hac farızasını yerine getirmek için gerekse ilmî birikim elde etmek için İslâm coğrafyalarının farklı bölgelerine seyahatler düzenlemişlerdir. Bu seyahatlerde çeşitli hadisleri ravilerinden dinleme olanığı bulmuşlardır. Ayrıca kendileri de farklı şehirlerde çeşitli dersler vermiştir. Karşılıklı etkileşimin yaşandığı bu dönem, İslâm eğitim ve kültür tarihi açısından son derece önemlidir. Çeşitli başlıklar altında bu bölüm ele alınarak, etkileşim yansıtılmaya çalışılacaktır.

3.1. Âlimlerin İlmî ve Dinî Tesirleri

Nîşâbûr'lu âlimler eğitim verdikleri kurumlarda öğrencilerini görüş ve düşünceleriyle etkilemişlerdir. Bu etki neticesinde yazmış oldukları eserlere öğrencileri

tarafından eklemeler yapılmış, bazı görüşleri eleştirilmiştir. Bu başlıkta âlimlerin ilmî ve dinî tesirleri ele alınacaktır.

Ebû Âsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Herevî el-Abbâdî (ö. 458/1066) Şâfiî fakihîEbû Âsım Muhammed, 375 (985) senesi Herat şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk Fıkıh eğitime Herat Kadısı Ebû Mansûr el-Ezdî ile başlamıştır. Daha sonra Nîşâbûr'a giderek, Nîşâbûr Kadısı Ebû Ömer el-Bistâmî, Ebû İshak el-İsferâyînî ve Ebû Tâhir ez-Zîyâdî gibi âlimlerden ders alarak eğitimin sürecini tamamlamıştır. İlmi seyahatler düzenleyerek farklı bölgelerde yetişmiş olan bilginlerle tanışmıştır. Herât'a döndükten sonra Kādî olarak görev almıştır. 458 senesi Şevval ayında (Eylül 1606) Herât'ta vefât etmiştir. Telif ettiği eserler ile Şâfiî mezhebinin tedvinine katkı sağlamıştır. Şâfiî mezhebinin gelişimini etki etmiştir.³⁹³ Yazmış olduğu eserlerle hocası Ebû İshak el-İsferâyînî'nin ilmî uslubünden etkilenmiş ve kendisi de hocası gibi nadir kullanılan ifadelere eserlerinde yer vermiş, kapalı bir yazım uslûbunu benimsemiştir.³⁹⁴

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mehran el-İsfahânî (ö. 430/1038) 334 (1041-1043) İsfahan'da doğmuştur.³⁹⁵ Büyük hadis hafızı aynı zamanda kelâm, tasavvuf âlimi ve tarihçi olan Ebû Nuaym el-İsfahânî, kelâma dair yazmış olduğu eserlerle adından söz ettirmiştir. İbnü'l-Cevzî kendisi için çok hadis dinleyen ve çok eser yazan bir âlim olduğunu, itikadî mezhebinin ise Eş'arî olduğunu belirtir.³⁹⁶ Kendi döneminde ve kendisinden sonra da eserleri ve görüşleri konuşulmuştur. Kelâm ilmine dair eserleri dışında, hadis, tasavvuf ve tarih alanında da eserler telif etmiştir. Kendisine ait çok sayıda eseri buunmaktadır.³⁹⁷

Yaşadığı dönemde yazmış olduğu eserlerle kendinden sonraki birçok âlimi etkilemiştir. Bazı âlimler ise yıllarca düşüncelerini tartışmıştır. Çağdaşı Hanbelî Ebû Abdullah İbn Mende ile mezhep taassubuna dayanan tartışmaları olmuştur. Bu tartışmalar nedeniyle Hanbelî öğrencileri dersine katılmamıştır. Hanbelîlerin suçlamalarına karşı onu destekleyen Şâfiî âlimler, İsfahânî'ye yöneltilen eleştirilere cevap vermiştir. Sübkî, Ebû Nuaym el-İsfahânî tarafından fıkıh ilmi ile tasavvuf ilminin birleştirdiğini savunur. Takıyüddin İbn Teymiye, Ebû Nuaym'ın *er-Red 'ale'l-Lafziyye ve'l-Hulûliyye* eseri ile Kur'an lafzının mahluk olduğunu savunarak selefe karşı çıktığını

³⁹³ Telif ettiği eserler için ayarınca bkz. Ali Bardakoğlu, "Abbâdî, Ebû Âsım", *DİA*, I, s. 13-14.

³⁹⁴ Ali Bardakoğlu, "Abbâdî, Ebû Âsım", *DİA*, I, s. 13-14; Salih Sabri Yavuz, "İsferâyînî Ebû İshak", *DİA*, XXII, s. 516-517.

³⁹⁵ Doğum yılı ile ilgili farklı bilgiler vardır. Ayrıntı için bkz. Osman Türer, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", *DİA*, X, s. 2001.

³⁹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 133-134; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 356, el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 110.

³⁹⁷ Ayrıntı için bkz. Osman Türer, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", *DİA*, X, s. 2001-2004.

belirtmiştir. Ancak İbn Teymiyye *Mecmû'u fetâvâsın*'da, Ebû Nuaym'ın seleften olduğunu belirtmiştir. İbnü'n-Neccâr, Zehebî, Bağdâdî, Sübkî Hanbelî ve Şîlilere karşı Ebû Nuaym'ı savunmuşlardır.³⁹⁸

Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Abdullah b. Musa el-Beyhâkî (ö. 458/1066)

384/994-995 senesinde dünyaya gelmiştir. Fıkıh, hadis, kelam ve Kur'an ilimlerinde eserler tasnif etmiştir. Nîşâbûr'da Ebû Abdullah en-Nîsâbûrî'den hadis dersi almıştır. Yapmış olduğu çalışmalar neticesinde dönemin önde gelen âlimleri arasında yer almıştır. Zahid ve takva ehli, dünyalığı az olan biriydi. 458 (1066) senesinde Nîşâbûr'da vefat etmiştir. *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerî'a* isimli eseri ile dikkat çekmiştir. Bu eseri telif ederken "eş-Şeyhü'r-Reis" diye zikrettiği hocası Ebû Sa'd Muhammed b. İbrahim el-Hargûşî'nin *el-Medhal ilâ Kitâbi Delâ'ili'n-nübüvve* adlı eserinden etkilenmiştir. Eser bir giriş ve on bir bölümden oluşmaktadır. Beyhakî'nin *Delâilü'n-nübüvve*'si içerik ve plan açısından Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Delâilü'n-nübüvve*'si ile benzerlik gösterir. Eser sonraki dönemlerde birçok âlimi etkilemiştir ve üzerine muhtasar eserler yazılmıştır. İbnü'l-Mülakkın'ın *Gâyetü's-sûl fî hasâisi'r-Resûl* ismiyle ihtisar etmiştir. Ayrıca İbn Dihye el-Belensî, *Bugyetü's-sâil 'ammâ havâhü Kitâbü'd-Delâil* isimli eseri de *Delâilü'n-nübüvve*'nin muhtasarıdır. Ebû Bekir Beyhakî'nin eseri üzerine yapılan diğer bir çalışma ise Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî'ni, *el-Kavlü'l-murtekâ fî hatmi Delâilü'n-nübüvve*'dir. Ebû Bekir Beyhakî, yazmış olduğu eserle âlimleri takdirini kazanmış ve sürekl bu esere atıf yapılmıştır. İbn Kesîr, *el-Bidâye*'de, es-Suyûtî el-Hasâisü'l-kübrâ'sında *Delâilü'n-nübüvve*'ye çokça atıfta bulunmuştur.³⁹⁹

Ebü'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerim b. Hevazin b. Abdülmuttalib b.

Talha el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) Rebülevvel 376 senesi (Temmuz 986) Üstüvâ'da dünyaya gelmiştir. Benî Süleym kabilesine mensuptur, ailesi İran fetihleriyle birlikte bölgeye yerleşmiştir. Küçük yaşlardayken babasını kaybetmiştir. Üstad, mutasavvıf, fakih, usûl âlimi, müfessir ve kâtiptir. Arapdili ve edebiyatını Ebü'l-Kâsım el-Yemânî'den öğrenmiştir. Nîşâbûr'da Şeyh Ebû Ali ed-Dakkāk'ın sohbetlerine katılmış ve müridi olmuştur. Ebû Bekir b. Muhammed et-Tûsî'den Şâfiî fikhını öğrenmiş, Ebû Bekir b. Fûrek'ten kelam dersleri almıştır. Daha sonra Ebû İshak el-İsferâînî'nin kelam

³⁹⁸ Türer, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", *DİA*, X, s. 2001-2004.

³⁹⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 127-128; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 208-209; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 61; Yusuf Şevki Yavuz, "Delâilü'n-nübüvve", *DİA*, IX, s. 117-118.

derslerine devam etmiştir. Hocası seviyesini yeterli görüp derslere devam etmeyip, eserlerini okumasını yeterli bulmuştur. Hâkim en-Nîsâbûrî'den hadis dersi almıştır. Bakillânî'nin eserleri üzerine de çalışmalar yapmış ve Eş'ârî kelimasını benimsemiştir. Ebû Ali ed-Dekkâk'ın 405 (1015) yılında vefatından sonra Ebû Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'ye bağlanmıştır.⁴⁰⁰

437 (1045) senesinde Kuşeyrî Medresesi'nde başladığı hadis derslerine 465 (1072) senesinde vefat edinceye kadar devam etmiştir. Birçok öğrenci yetiştirmiş hem kendi döneminde hem de sonrasında adından sıklıkla söz ettirmiştir. En gözde öğrencileri İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî ve Ebû Ali el-Fârmedî ile İslâm dünyasının yetiştirmiş olduğu en meşhur âlimlerden olan Gazzâlî'yi etkilemiştir. Tasavvuf tarihi eserlerinde kendisine Kuşeyriyye ismiyle bir tarikat nisbet edilmiş, Fîrûzanfer tarafından bu tarikatın XVII. yüzyıla kadar Hindistan'da varlık gösterdiği belirtilmiştir. Tasavvufa sünî bir bakış açısı kazandırmış, 437-438 (1045-1046) yılında yazdığı *er-Risale*⁴⁰¹ adlı eserinde melâmetten ve Eş'ariyye akîdesine uygun olmayan sözleri zikretmemiştir. Bu eseri ile sûfleri yöneltile eleştirilere cevap vermiş ve sûfleri Sünî akîde dışına çıkmasını önlemeye çalışmıştır.⁴⁰²

İmamü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rûknüddîn Abdülmelik b. Abdullah b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbûrî (ö. 478/1085) Selçuklu döneminin en meşhur âlimlerinden biri olan Cüveynî gerek kendi döneminde yetiştirdiği öğrencileriyle gerekse kendisinden sonra bıraktığı eserlerle adından sıklıkla söz ettirmiştir. Yaşadığı dönemde katılmış olduğu münazaralarla Nîsâbûr'da Ehl-i sünnet düşüncesine yayarken, Şîî-Mutezilî düşüncelerin karşısında yer almıştır. Tuğrul Bey'in Mutezilî anlayışta olan veziri Amidülmülk Kündürî, Cüveynî'nin vaaz ve ders vermesini yasaklamış ve "mihne" denilen sıkıntılı bir dönem yaşatmıştır. Bu baskılar sonucu Cüveynî Bağdat üzerinden Haremeyn'e gitmiştir. Dört yıl boyunca Haremeyn'de eğitim vermeye ve talebe yetiştirmeye devam etmiştir.⁴⁰³

Cüveynî fıkıh, kelâm, tefsir ve hadis alanlarında telif ettiği eserleri ile meşhur olmuştur. Şâfiî mezhebine bağlı olan Cüveynî, bazı konularda kendi ictihadını

⁴⁰⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 512; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 228-229; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 89-90; Süleyman Uludağ, "Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin", *DİA*, XXVI, s. 473-475; Makdisî, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, Klasik Yay., İstanbul 2012, s. 141.

⁴⁰¹ Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *er-Risâle; Kuşeyrî Risalesi (Süfîlerin İnaç ve Ahlakı)*, terc. Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 2009.

⁴⁰² Süleyman Uludağ, "Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin" *DİA*, XXVI, s. 473-475.

⁴⁰³ ed-Dib, "Cüveynî", *DİA*, VIII, s. 141.

koymuştur. Cüveynî kelâmî görüşleri ile ön plandadır. Kelâmî konularda genel olarak Eşârî görüşleri benimsemiş ancak ilâhî sıfatların yorumu, âlemin hâdis oluşunun ispatı ve Allah-alem ilişkisi gibi meselelerde kendi görüşlerini ortaya koymuştur. İn'ikâs-ı edille prensibini reddetmiş. Alemin hâdis olduğunu ortaya koymak için hudûs ve imkân delillerini birleştirerek yeni bir delil ortaya koymuştur. Cübbâî'nin ortaya koyduğu ahvâl nazariyesini desteklemiştir.⁴⁰⁴

Ebû Hâmîd Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505/1111) İslâm dünyasının yetiştirdiği en meşhur isimdir. Hayatı ve eserleri ile geniş kitlelere ulaşmış, görüşleri kimi âlimler tarafından övülmüş bazıları ise eleştirmiştir. Gazzâlî eserinde mütekellimlere hasımlarına karşı güçlü ergüman geliştiremeyip, cevher, araz ve bunların hükümlerini araştırmaya dalmalarını eleştirmiştir. Şüphesiz en büyük eleştirisi filozoflara olmuştur. *Tehâfütü'l-felâsife* isimli eserinde üç hususa filozofları tekfir etmiştir. Bunlar: Âlem ezelî ve kadimdir, Allah sadece tümelleri bilir; tikelleri bilmez, cesetler dirilmeyecek, mükâfat ve ceza cismanî değil ruhanî bir şekilde gerçekleşecektir. Gazzâlî bir hakikat arayışcısı olarak sûfîlerin yolunu yani tasavvufa ulaşmıştır. Sûfîler hakikate teorik tartışmalarla değil, ahlâkî gelişimle ulaşılacağını savunur.⁴⁰⁵

3.2. Nîşâbûr'da Ders Veren Âlimler

Nîşâbûr ilmî geleneğe sahip, âlime hürmet gösteren bir şehirdir. Bu özelliğini bilen âlimler ders vermek için bu şehri seçmişlerdir. Yaptıkları yolculuk sırasında uğrayanlar olduğu gibi bizzat devlet erkânı ve halk tarafından davet edilen âlimlerde vardır. Nitekim Nizâmülmülk yaptırmış olduğu Nizâmiye medreselerine devrin en meşhûr âlimlerini davet etmiş, ders vermelerini sağlamıştır. Nîşâbûr'a gelen bazı âlimlerin hayatı incelenmiştir. Bunlardan bazıları aşağıda zikredilmektedir.

Ahmed b. Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Abdirrahmân b. Ömer b. el-Münkeder el-Fakîh Ebû Bekir el-Karşî el-Münkederî⁴⁰⁶ Merverrûzî (ö. 442/1050-1051) 374/984-985 yılında dünyaya gelmiştir.

⁴⁰⁴ ed-Dib, "Cüveynî", *DİA*, VIII, s. 142.

⁴⁰⁵ Fehrullah Terkan, "Gazzâlî: Hakikat Arayışı ve Tecdid Arasınd Bir Hayat", *İslâm Felsefesi Tarih ve Problemleri*, editör M. Cüneyt Kaya, İsam Yay., İstanbul 2013, s. 289-290.

⁴⁰⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbûr*, s. 115.

Bağdat'ta ikamet eden Ebû Bekir el-Karşî Bağdatlı ve Horasanlı alimlerden hadis dersleri almıştır. Emîri'l-mü'minîn el-Kâim biemrillâh tarafından Buhâra'ya elçi olarak gönderilmiştir. 441 yılında Nîşâbûr'a gelmiş ve hadis rivayet etmiştir. 442 yılında Merverrûzî'de vefat etmiştir

Ebû Sehl Muhammed b. Ahmed b. Ubeydillah el-Hafsâ, el-Mervezî (465/1072-1073) Küşmîhenî'den Merv'de *Sahîh-i Buhârî* dinleyen son kişidir bu nedenle insanlar tarafından ikrâm görmüş. Alimler Sahîh'i dinlemek için Merv'e gitmişlerdir. Nîşâbûr'a gelen Ebû Sehl Muhammed, Nizamülmülk tarafından ikram ve teveccüh görmüştür. Nizâmiye Medresesinde *Sahîh-i Buhârî* dersleri vermiştir. Daha sonra Merv'e geri dönmüştür. 465 (1072-1073) yılı sonrası vefat ettiği belirtilmiştir. Zehebî *et-Tezkiye* isimli eserinde 466 (1073-1074) yılında vefat ettiğini söylemektedir.⁴⁰⁷

Ebü'l-'Alâ' Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Hatîb el-Cürcânî (ö. 472/1079-1080) Soylu bir aile mensuptur. Sika diye ifade edilen güvenilir muhaddislerdendir. Cürcânî âlim Ebü'l-'Alâ' Muhammed, Nîşâbûr'a gelerek ders vermiştir. 472 (1079-1080) Senesi vefat etmiştir.⁴⁰⁸

Ebü'l-Hasan Ebü'l-Me'âlî Muhammed b. Muhammed b. Zeyd el-Alevî es-Seyyid el-İmâm (ö. 480/1087-1088) El-Hüseynî ve el-Bağdâdî olmak üzere iki künyeye sahiptir. 405 yılında doğmuştur. Semerkant'tan Nîşâbûr'a gelmiştir. Ebü'l-Hasan el-Alevî hadis rivâyetinde sika ravîlerdendir. Çok hadis yazan ve kitap toplayan Ebü'l-Hasan el-Alevî Nîşâbûr'a elçi olarak gelmiştir. Medresetü'l-Meştî'de konaklamış orada Meşâyih kendisinden hadis dinlemiştir. İmlâ meclisinde görev yapmış ve Tasâni'ini okutmuştur. Abdülgâfir el-Fârisî'nin babası düzenlenen imlâ meclislerine katılmıştır. Hadis dersi aldığı hocaları arasında Ebû Ali b. Şâzân, Ebû Ali b. el-Vasîtî, Hennâd en-Nesefî bulunmaktadır. Semerkant'a dönen Ebü'l-Hasan h. 480 (1087-1088) yılında öldürülmüştür.⁴⁰⁹

Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ca'fer et-Tabesî el-Kādî (482/1089) Fâzıl, sûfî, sika ve dindar bir Müslümandır. Ebü'l-Fazl, *Müsnedü Ebi'l-Müvecceh*'i Kādî Ebû Bekir es-Sıddıkî'den dinlemiştir. *Tesâni'* türü eseri bulunmaktadır. Abdülgâfir el-Fârisî kendisinden *Bostânü'l-'Ârifîn*'i dinlediğini belirtir.

⁴⁰⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 65.

⁴⁰⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 66.

⁴⁰⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 62-63.

Nîşâbûr'a gelen Ebü'l-Fazl Muhammed bir süre burada ikâmet etmiş, Nizâmiye medresesinde de imla dersleri vermiştir. Ömrünün sonlarına doğru gerçekleştirdiği bu derslerin ardından Tabes'e dönmüş ve 482 yılı⁴¹⁰ Ramazan ayında (Kasım-Aralık 1089) Tabes'te vefat etmiştir.⁴¹¹

Ebü Sehl Muhammed b. Ahmed el-Mervezî (ö. 464-465/1072) Keşmîkenî'den Sahîh-î Buhârî'yi rivayet etmektedir. Nîşâbûr'da Nizâmülmülk'ün ikramı ve teveccühü ile karşılanmış kendisine Nizâmiye Medresesi'nde ders düzenlenmiştir. Bu derse bizzat Nizâmülmülk ve Nîşâbûr'lu âlimler katılmıştır. Daha sonra Merv'e geri dönmüştür.⁴¹²

Ebü'l-Kasım el-Hüzeli (ö. 465/1072-1073) Yusuf b. Ali el-Mağribi el-Hüzeli, Kırâat, sarf ve nahiv alanlarında dönemin önde gelen isimlerinden biri olması nedeniyle Nizâmülmülk tarafından Nîşâbûr Nizâmiye Medresesi'nde görevlendirilmiş, uzun yıllar burada kırâat eğitimi vermiştir. Zeynülislâm Ebü'l-Kasım'dan usûl dersleri almış, Zeynülislâm da kendisine sarf ve nahiv konularında danışmıştır. 458 (1065-66) senesinde katıldığı bu derslere 465 (1072-1073) yılında vefât edinceye kadar devam etmiştir.⁴¹³

Şeyh Ebü İshak İbrahim b. Ali b. Firuzabadî eş-Şîrâzî (ö. 476/1083) 393 (1003) senesinde Fars eyaletine bağlı Fîrûzâbâd köyünde doğmuştur.⁴¹⁴ İlim, zühd, ibadet ve cömertlikte devrin öncü simaları arasındadır. Fars eyaletinde Ebü Abdullah el-Beyzavî'den fıkıh dersleri aldı. Kâdî Ebü Tayyib et-Taberî'den de fıkıh eğitimi alarak bu alanda önemli bir gelişme gösterdi. İbn Şazan ve Berkanî'den hadis okudu. Bağdat Nizamiye Medresesi kendisi için Nizâmülmülk tarafından yaptırılmıştır. İlmi birikimi siyasi arenadada saygı görmesini sağlamış ve Abbasi Halifesi Muhktedî-Biemrillâh tarafından 475 yılı Zilhicce ayında (Nisan-Mayıs 1083) Sultan Melikşah'a elçi olarak gönderilmiştir. Bir grup âlimle birlikte Nîşâbûr'a gelen Şîrâzî, ikramla karşılanıp, talepleri karşılanmıştır. Ayrıca bir meclis düzenlenerek Cüveynî ile münazara yapmıştır. Eserleri arasında *el-Mühezzeb*, *et-Tenbih*, *en-Nüket*, *el-Lüma' fî usûli'l-fıkh*, *et-Tebkira fî usûli'l-fıkh*, *Tabakatü's-şafîiye*, *Şerhü'l-Lüma*, *el-Mülahhas fî'l-cedel*, *el-Ma'üne fî'l-cedel*, gibi eserlerinin yanında kendisine nispet edilen birçok eseri vardır. 476 (1083)

⁴¹⁰ İbû'l-Esîr 480 yılı civârında vefat ettiğini belirtir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, II, s. 274.

⁴¹¹ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 61.

⁴¹² Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 222-223.

⁴¹³ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 751; Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, s. 222.

⁴¹⁴ Ayrıca Harezmi şehrinin başka bir adı olarak da kaynaklarda geçtiği belirtilir. Bkz. İbn Kesir, XII, s. 255.

senesinin Cemaziyelahir ayında Ebü'l-Muzaffer b. Reisür'r-Rüesa'nın evinde vefat etmiştir. Cenaze namazı saray camii'nde kılındı. Nizamiye medresesinde üç gün taziyeler kabul edildi. Nizamülmülk, Şîrâzî'nin ölünden sonra medresenin bir yıl kapalı kalması gerektiğini belirtmiştir. Cenaze namazı Babü'l-Firdevs'de kılındı, halifenin katıldığı namazda Ebü'l-Feth Reisü'r-Rüesa imam olmuştur. Daha sonra Ebrez'e (İbrez) defnedilmiştir.⁴¹⁵

3.3. Farklı Bölgelere Seyahat Eden Nîşâbürlü Âlimler

Nîşâbü'r'da yetişen âlimler, ilim öğrenebilmek, kendi birikimlerin İslâm dünyasının farklı bölgelerinde yaşayan insanlara ulaştırmak için ilmî seyahatler düzenlemişlerdir. Bu seyahatlerde birçok âlimle görüşme fırsatı elde etmişlerdir. Bu âimlerden bazıları şunlardır:

Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ b. İbrâhîm b. Muhammed b. Yahyâ b. Sahtûye el-Müzekkî (ö. 474/1081-1082) Babası gibi muhaddis olan Ebû Bekir el-Müzekkî alimlerin kucağında büyümüştür. Dedesi Ebû İshâk el-Müzekkî, Irak ve Horâsân bölgesi muhaddisidir. Babası Ebû Zekerîyya kendi döneminin önemli hadis âlimlerinden biridir. Dedesi ve babası eğitimi sırasında hep yanında olmuşlardır, âlimlerle birlikte olması onun ilmî gelişimine katkı sağlamıştır. Ebû Bekir el-Müzekkî Horasan ve Iraklı muhaddislerden hadis dersleri almıştır. Ebû Bekir hem yaşantısına hem de kılık kıyafetine dikkat eden, zengin bir âlimdi. Abdullâh b. Yûsuf, el-Hâkim Ebû Abdullâh, ez-Ziyâdî ve el-Kâdî Ebû Zeyd'den hadis dersleri almıştır. Medinetü's-Selâm'da imlâ meclisinde görev yapmıştır. Derslerine yoğun katılım olmuş, 500'den fazla hokka bulunduğu söylenir. Kendisi için yaklaşık beş yüz hocadan birer hadis rivâyet ederek oluşturduğu *Fevâ'id* adlı eserinde çoğunlukla Alevî hocalardan rivâyetler bulunmaktadır. 474 yılı Recep ayında (Aralık-Ocak 1081-1082) 80 yaşlarındayken hastalanarak vefat etmiştir. Cenaze namazını İmam Ebû Saî'd el-Kuşeyrî, Sehlû's-

⁴¹⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nîşâbü'r*, s. 161; İbn Kesîr, *el-Kâmil*, XII, s. 255-256; İbnü'l-Esîr, *el-Bidâye*, X, s. 124; 'Azîmî, *Târîhu'l-'Azîmî; Azîmî Tarihi*, s. 24; Bilal Aybakan, "Şîrâzî, Ebû İshak", *DİA*, XXXIX, s. 184-186.

Su' lûkî Medresesi'nde kıldırılmıştır. Medresenin arkasındaki kabristâna babasının yanına defnedilmiştir.⁴¹⁶

Cüveynî mihne döneminde Bağdat, Mekke ve Medineye gitmiştir. Dört yıl boyunca Haremeyn'e dersler vermiştir.

Ebü'l-Kasım el-Hüzeli: Yusuf b. Ali el-Mağribi el-Hüzeli, Endülüs'ten Semerkan'a kadar ilmi seyahat yapmış 395 hocadan ders almıştır.⁴¹⁷

Ebü Osman İsmail b. Abdurrahman b. Ahmed b. İsmail b. İbrahim b. Amir b. Abid es-Sâbûnî en-Nîsâbûrî (ö. 449/1057) 373 (983) yılında Herat'a bağlı Bûşenc kasabasında dünyaya gelmiştir. Şeyhülslâm olarak görev yapmıştır. Hatip, müfessir, muhaddis ve vaizdir. Ebü Osman es-Sâbûnî, mezhep çatışmaları nedeniyle küçük yaşta babasını kaybetmiştir. kendisinin Ebü't-Tayyib Sehl b. Muhammed es-Su' lûkî yetiştirmiştir. Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebü Tâhir Muhammed b. İshak b. Huzeyme, Ebü Muhammed eş-Hasan b. Ahmed eş-Şeybânî gibi dönemin önde gelen hocalarından istifade etmiştir. Sem'ânî, Sâbûnî'nin Hint kıtası, Hicaz, Kudüs, Şam, Harran, Cürcân, Taberistan ve Azerbaycan bölgesinde çok sayıda öğrencisi bulunduğunu ve kendisinden hadis rivayet ettiklerini belirtir. Hac için yola çıkmış ve yolculuk sırasında Dimeşk şehrine de uğrayarak halka nasihatta bulunmuştur. Bu yolculuk sırasında Horasan, Azerbaycan ve Irak'ta çeşitli meclislerde vaazlar vermiştir. 3 Muharrem 449 (1 Mart 1057) senesinde Nîşâbûr'da vefat etmiştir. *Akîdetü's-selefe ve ashâbi'l-hadîs, el-Vasiyye, el-Erba'ûn fi'ül-hadîs, Kitâbü'l-mi'eteyn, Kitâbü'l-intisâr, Kitâbü'd-da'avât* gibi eserleri kaynaklarda zikredilmektedir.⁴¹⁸

3.4. Hakkında Yeterli Bilgi Sahibi Olamadığımız Nîşâbûrlu Âlimler

3.4.1. Fakihler

Ahmed b. Alî b. Ahmed b. el-eh el-Hâkim Ebü Hâmid⁴¹⁹ (ö. 430)

Alî b. Ebî Nasr el-Cürcânî Ebü'l-Hasan (ö. 447/1055)⁴²⁰

Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed b. Yusuf b. Sâbiti's-Sâbitî, Ebü Nasr⁴²¹ (ö. 447/1055-56)

⁴¹⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 60-61.

⁴¹⁷ Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri* s. 222.

⁴¹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 181; s. 176-181; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 483; Muhammed Aruçi, "Sâbûnî, İsmail b. Abdurrahman", XXXV, s. 359-360.

⁴¹⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 115.

⁴²⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 593.

Alî b. Ahmed b. Yahyâ b. İsmâ'îl b. Yahyâ b. Zekeriyâ b. Harb el-‘Âbid, Ebü'l-Hasan (ö. 449/1057)⁴²²

Alî b. Muhammed el-Cüveynî Ebü'l-Hasan el-Fakîh (ö. 460/1067-68'den sonra)⁴²³

Alî b. Hasan b. Şerîf Ebü'l-Hasan ez-Zührî el-‘Âlim el-Vâiz (ö. 464/1072)⁴²⁴

Alî b. Mûsâ b. Muhammed es-Sekrî (sükri) Ebû Sa'd el-Fakîh el-Hâfiz (ö. 466/1073-74)⁴²⁵

Fazl b. Emâl b. Fazl eş-Şeybânî el-Hatîb Ebü'l-Hasan el-Bestâmî (ö. 470/1077-78)⁴²⁶

Alî b. Muhammed el-Mûlkâbâzî Ebü'l-Hasan el-Vâ'iz, el-Fakîh (ö. 475/1082-83)⁴²⁷

Ömer b. Ebi'l-Abbâs İbn Ahmed et-Tabbâh el-Câr, Ebû Hafs (ö. 478/1085-86)⁴²⁸

Ömer b. Sûyedük Ebû Hafs el-Huvârezmî el-Hâcî el-Fakîh (ö. 473/1080-81)⁴²⁹

Urve b. Ahmed b. Urve el-Hâkim Ebü'l-Kâsım el-Hanefî (ö. 485/1092)⁴³⁰

Alî b. Muhammed b. Muhammed b. Alî el-Hâkim Ebü'l-Hasan el-Eşkar (ö. 490/1097)⁴³¹

Alî b. Muhammed b. İsmâ'îl el-İrâkî el-Kādî Ebü'l-Hasan (ö. 498/1105)⁴³²

Alî b. Muhammed b. Abdîrahmân b. Dust Ebü'l-Hasan (ö. 500/1107)⁴³³

Alî b. Hüseyin b. Alî b. Abdîrahmân ed-Dehhân Ebü'l-Muvaffik (ö.503/1019)⁴³⁴

Alî b. Muhammed b. Alî el-Keyâ el-Herâsî Ebü'l-Hasan (ö. 504/1110-11)⁴³⁵

Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Meydânî Ebü'l-Kâsım (ö. 506/1112-13)⁴³⁶

Alî b. Hasan b. İsmâ'îl b. Sâid Ebû Bekir İbn el-Kādî Ebî Alî b. Kādîlkudât Ebi'l-Hüseyin İbn Sâid (ö. 508/1114)⁴³⁷

Osmân b. Ebî Bekir el-Hânî el-Vâ'iz, Ebü'l-Kâsım (ö. 508/1114-15)⁴³⁸

⁴²¹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 118-19.

⁴²² el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 572-73.

⁴²³ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 584.

⁴²⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 581.

⁴²⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 583.

⁴²⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 627.

⁴²⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 584.

⁴²⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 559.

⁴²⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 561.

⁴³⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 1367.

⁴³¹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 589.

⁴³² el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 594.

⁴³³ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 596.

⁴³⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 593.

⁴³⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 598.

⁴³⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 597.

⁴³⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 596.

Ömer b. Muhammed b. Muhammed et-Tüsî Ebû Hafs (ö. 509/1115-16)⁴³⁹

Alî b. Hasan b. Muhammed b. Muhammed es-Saffâr el-İmâm Ebü'l-Kâsım İbn Ebî Alî es-Saffâr en-Nîsâbü'rî (ö. 522/1128)⁴⁴⁰

3.4.2. Muhaddisler

Alî b. Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Hürmüz Ebü'l-Hüseyn el-'Attâr el-İsbahânî (ö. 430/1038-39)⁴⁴¹

Alî b. Muhammed el-Berrâz Ebû Nasr (ö. 430/1038-39)⁴⁴²

Fazl b. Abirrahmân b. Hamdân(hamedân) en-Nesrevî ed-Dahkân Ebû Sa'îd el-Adl ibn Ebî Sa'd (ö. 445/1053)⁴⁴³

Fazl b. 'Atâ' b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mihrânî (mehranî) Ebû İbrâhîm (ö. 460/1067-1068)⁴⁴⁴

Osmân b. Muhammed b. Osmân eş-Şehvânî en-Nesevî, Ebû Muhammed (ö. 474/1081-82)⁴⁴⁵

Osmân b. Ömer b. Ahmed el-İbrîsimî, Ebû Amr (ö. 480/1087-88)⁴⁴⁶

Ömer b. Ahmed Ebü'l-Futûh es-Sandalî (ö. 481/1088-89)⁴⁴⁷

Ömer b. Muhammed b. Muhammed b. Alî el-Hâkim, Ebû Abdirrahmân İbn el-Eşkar (ö. 485/1092-1093)⁴⁴⁸

Fazl b. Ahmed b. Muhammed et-Tâcir Ebü'l-Kâsım İbn Ebî Harb el-Cürcânî (ö. 488/1095)⁴⁴⁹

Alî b. Hasan b. Re'îs el-İmâm Ebü'l-Kâsım el-Alevî el-Ebîverdî (ö. 497/1103-04)⁴⁵⁰

Ubeydillâh b. Muhammed b. Ubeyd Ebü'l-'Alâ İbn Ebi'l-Fazl İbn Ubeyd el-Müzekkî et-Tâcir (ö. 512/1118)⁴⁵¹

⁴³⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 565.

⁴³⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 560.

⁴⁴⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 600.

⁴⁴¹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 578.

⁴⁴² el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 580.

⁴⁴³ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 620.

⁴⁴⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 624.

⁴⁴⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 564.

⁴⁴⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 564.

⁴⁴⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 560.

⁴⁴⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 559.

⁴⁴⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 625.

⁴⁵⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 590.

⁴⁵¹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbü'r*, s. 609-10.

3.4.3. Edipler

Ömer b. Ahmed b. Muhammed b. Hasan el-Keşânî el-Edîb Ebû Hafs (ö. 456/1064)⁴⁵²

Atîk b. Muhammed el-Mervezî el-Ferrâ'i el-Vekîl el-Edip Ebû Bekir en-Neccâr (ö. 457/1064-65)⁴⁵³

Fazl b. Sâlih el-Hasanî es-Seyyid Ebü'l-Me'âlî el-Yemâmî en-Nahvî (ö. 480/1087-88'den sonra)⁴⁵⁴

‘Îsâ b. Abdillâh el-Gaznevî el-‘Âriz (ö. 490/1096-97'den sonra)⁴⁵⁵

Alî b. Muhammed b. Alî b. Mansûr el-Cevrî es-Sikâ Ebü'l-Hasan (ö. 497/1103-04)⁴⁵⁶

Ömer b. Abdillâh b. Muhamed b. el-Heysem Ebü'l-Reşîd (ö. 513/1119-20)⁴⁵⁷

3.4.4. Diğer İlim Dalları

Ali b. Ebî ‘Addî İbn Muhammed Ebi'l-Hasan el-Ebîverdî Ebü'l-Hasan (ö. 447/1055-56)⁴⁵⁸

Fazl b. Muhammed b. Hüseyin en-Niyâbâzî Ebû Sa‘îd (ö. 453/1061-62'den sonra)⁴⁵⁹

Fazlullâh b. Hebetillâh b. Ebî Sahbâ'i el-Karşî Ebû Nasr İbn Ebî es-Senâbil (ö. 460/1067-68)⁴⁶⁰

Alî b. Muhammed b. Îsâ Ebü'l-Hasan (ö. 462/1069-70)⁴⁶¹

Fazl b. Muhammed b. Ahmed el-Ezgandî Ebü'l-Muzaffer el-Ustâz (ö. 479/1086)⁴⁶²

Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. el-Leys Ebü'l-Hasan en-Nâmekî (ö. 480/1087)⁴⁶³

Alî b. Ahmed el-Fâmî el-Attâr Ebü'l-Hasan (ö. 482/1090)⁴⁶⁴

Alî b. Hüseyin b. Alî b. Amruye el-Amrevî Ebü'l-Hasan (ö. 482/1089-1090)⁴⁶⁵

⁴⁵² el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 557.

⁴⁵³ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 609.

⁴⁵⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 630.

⁴⁵⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 611.

⁴⁵⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 595.

⁴⁵⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 561.

⁴⁵⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 579.

⁴⁵⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 632.

⁴⁶⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 633.

⁴⁶¹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 581.

⁴⁶² el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 625.

⁴⁶³ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 587-88.

⁴⁶⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 593.

⁴⁶⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 589.

Alî b. Muhammed b. Abdillâh el-Cüzcânî Ebü'l-Kāsım (ö. 490/1097)⁴⁶⁶

Alî b. Muhammed b. Adem Ebü'l-Hasan el-Müzekkir el-Fassâl (ö. 496/1103)⁴⁶⁷

Azîz b. Abdirrahmân b. Câmi'i b. Yahyâ el-Müzekkî el-Kâtib Ebü'l-Kāsım (ö. 511/1117/1118)⁴⁶⁸

Alî b. Muhammed b. Ebi'l-Kasım et-Tüsî el-Kâtib Ebü'l-Hasan (ö. 514/1120-21)⁴⁶⁹

Fazlullâh b. Ebî Nasr el-Kuşeyrî Ebü'l-Kāsım (ö. 518/1124)⁴⁷⁰

Alî b. Mansûr b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. İshâk er-Re'îs Ebü'l-Hasan el-Beyhakî (ö. 519/1125)⁴⁷¹

3.4.5. Vefat Tarihi Bilinmeyen Âlimler

Fazl b. Abdillâh b. Mandûye el-İsbehânî Ebü'l-Me'âlî⁴⁷²

Fazl b. Alî el-Esferâyenî Ebü'l-Tayyib⁴⁷³

Fazl b. Sahr b. Muhammed et-Tüsî Ebü'l-Necîb İbn Hâkim Ebî Ubeyd⁴⁷⁴

Fazl b. Abdirrahmân b. Ahmed es-Serdâdî Ebû Alî⁴⁷⁵

Fazl b. Abdillâh b. Muhammed b. Abd el-Erkânî el-Esferâyenî el-Fakîh ebü'l-Me'âlî⁴⁷⁶

Fazl b. Muhammed b. Fazl b. Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nisâbûrî el-Cenzerûzî Ebü'l-Abbâs İbn Ebî Tâhir⁴⁷⁷

Fazl b. Muhammed et-Ta'likî el-Esferâyenî Ebü'l-Abbâs⁴⁷⁸

Fazl b. Sehl b. Amed b. Sehl es-Saffâr el-Mervezî Ebü'l-Abbâs⁴⁷⁹

Fazl b. Muhammed b. Abdillâh b. Mûsâ el-Eskâf el-İsbehânî Ebü'l-Kāsım⁴⁸⁰

⁴⁶⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 590.

⁴⁶⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 595.

⁴⁶⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 610.

⁴⁶⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 597.

⁴⁷⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 632.

⁴⁷¹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 601.

⁴⁷² el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 634.

⁴⁷³ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 634.

⁴⁷⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 631.

⁴⁷⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 630.

⁴⁷⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 627.

⁴⁷⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 621-22.

⁴⁷⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 625.

⁴⁷⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 622.

⁴⁸⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 622.

Fazl b. Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd el-İsbehânî Ebü'l-Kâsım et-Tâcir er-Re'îs⁴⁸¹

Fazl b. Muhammed b. Muhammed el-Havâfî el-Hâkim Ebü'l-Muzaffer⁴⁸²

Fazl b. Abbâs b. Yahyâ b. Hüseyin es-Sagâni el-Fakîh Ebü'l-Abbâs⁴⁸³

Fazl b. Muhammed b. Muhammed b. İshâk b. huzeyme b. Abdirrahmân b. Ebî Tâhir⁴⁸⁴

Fazl b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdillâh b. Fazl el-Hatîb el-Ebîverdî Ebû Bekir İbn Ebî Muhammed⁴⁸⁵

Fazl b. Muhammed b. Fazl el-Cellâb en-Nesevî Ebü'l-Abbâs⁴⁸⁶

Gânim Ebî Sehl en-Nesevî el-Efhemî⁴⁸⁷

Gâlib b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm et-Tabesî Ebü'l-Hasan⁴⁸⁸

'Atâ' b. Fazl b. 'Atâ' Ebû Bekir el-Mehrânî⁴⁸⁹

Azîz b. Hebetillâh b. Alî b. Muhammed b. Muhammed b. Yahyâ el-Hasanî Ebû Ca'fer⁴⁹⁰

Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. el-Hâtemî el-Cüveynî⁴⁹¹

Ebü Bekir Muhammed b. Alî b. Muhammed b. İshâk el-Harîrî⁴⁹²

Muhammed b. Sa'd b. Muhammed et-Tûsî el-Kādî Ebû Saî'd el-Ferhazâdî⁴⁹³

Ömer b. Şâh b. Hüseyin es-Savvâf el-Mukrî, en-Nîsâbûrî⁴⁹⁴

Ömer b. Ahmed b. Hüseyin b. el-Hârisî el-Hâkim el-Cenzerûzî, Ebû Hafs⁴⁹⁵

Ömer b. Sa'îd b. Muhammed b. Ahmed el-Buhayrî, Ebû Hafs İbn Ebî Osmân⁴⁹⁶

Ömer b. Ebî'l-Kâsım İbn Ebî Abdirrahmân b. Muhammed Ebû Hafs el-Beykî⁴⁹⁷

Osmân b. Muhammed b. Ahmed, Ebû Amr es-Seb'î⁴⁹⁸

⁴⁸¹ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 622.

⁴⁸² el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 623.

⁴⁸³ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 620.

⁴⁸⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 620-21.

⁴⁸⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 619.

⁴⁸⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 620.

⁴⁸⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 615.

⁴⁸⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 615.

⁴⁸⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 612.

⁴⁹⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 611.

⁴⁹¹ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 69..

⁴⁹² el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 69-70.

⁴⁹³ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 76.

⁴⁹⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 557.

⁴⁹⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 557.

⁴⁹⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 562.

⁴⁹⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr*, s. 562.

Osmân b. Muhammed b. Ahmed Ebü'l-Kâsım el-Herâs el-Gâzî es-Sûfî⁴⁹⁹

Osmân b. Muhammed b. el-Heysam Ebü Sa'îd⁵⁰⁰

Osmân b. Abdirrahîm b. Osmân b. Ahmed es-Sünnî Ebü Yahyâ⁵⁰¹

Alî b. Ömer b. Ahmed b. Hafs b. Muhammed el-Hûrî Ebü Bekir İbn Ebî Hafs el-Müzekkir el-Ferrâ'î⁵⁰²

Alî b. Abdillâh b. Muhammed b. el-Heysâm Ebü'l-Hasan el-Eşnânî⁵⁰³

Alî b. Şâfi'î b. Alî es-Sâbûnî et-Terîsîsî Ebü'l-Hasan ibn Ebi'l-Fazl⁵⁰⁴

Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Ca'fer eş-Şâzeyâhî Ebü'l-Kâsım İbn Ebî Abbâs⁵⁰⁵

Alî b. Muhammed b. Hüseyin b. Hamîd el-Mukrî el-Bezzâz, Ebü'l-Hasan el-Esferâyenî⁵⁰⁶

Alî b. Halef b. Muhammed b. İbrâhîm el-'Umrî (amrî) el-Bestî Ebü'l-Hasan⁵⁰⁷

Alî b. Muhammed b. Alî b. el-Hayd et-Tâcir er-Remcârî el-Müfîd ebü'l-Hasan es-Seyrefî⁵⁰⁸

Alî b. Muhammed b. Abdillâh et-Tarkî Ebü'l-Hasan⁵⁰⁹

Alî b. Abdillâh el-Belhî Ebü'l-Muzaffer el-Horâsânî⁵¹⁰

Alî b. Muhammed es-Sûyerî Ebü'l-Hasan⁵¹¹

Alî b. Muahmmmed b. Alî el-Edîb Ebü'l-Hasan el-Behâsî ez-Zûzenî⁵¹²

Alî b. Muhammed b. Ahmed b. ed-Dehhân el-Mervezî⁵¹³

Alî b. Tâhir b. Alî b. Hüseyin b. Muhammed b. 'Asme b. es-Seyrefî Ebü'l-Sehl⁵¹⁴ 2

Alî b. Ahmed b. İbrâhîm es-Serhâbâzî er-Râzî Ebü'l-Hasan⁵¹⁵

⁴⁹⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 563.

⁴⁹⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s.563.

⁵⁰⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 563.

⁵⁰¹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 564.

⁵⁰² el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 574.

⁵⁰³ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 599.

⁵⁰⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 599.

⁵⁰⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 574-75.

⁵⁰⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 575.

⁵⁰⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 576.

⁵⁰⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 577.

⁵⁰⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 577.

⁵¹⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 577.

⁵¹¹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 578.

⁵¹² el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 579.

⁵¹³ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 579.

⁵¹⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 579.

Alî b. Muhammed b. Ca‘fer el-Lehsânî es-Sûfî Ebü'l-Hasan⁵¹⁶

Alî b. Mûsâ b. İshâk b. Hüseyin b. Hüseyin b. İshâk b. Mûsâ b. İshâk b. Ca‘feri'l-Sâdık, Ebü'l-Kâsım⁵¹⁷

Alî b. Hüseyin ed-Dehkânî el-Mervezî Ebü'l-Hasan⁵¹⁸

Alî b. Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Hasan el-Fârisî⁵¹⁹

Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Hâmid Ebü'l-Kâsım es-Süheylî et-Tûsî⁵²⁰

Alî b. Osmân b. Muhammed b. İbrâhîm Ebü'l-Hasan el-İsbehânî⁵²¹

Alî b. Hüseyin b. Muhammed b. Talha b. Amr el-Re'îs Ebü'l-Kâsım el-Esferâyenî⁵²²

Alî b. Muhammed b. Alî b. Câbir Ebü'l-Hasan el-Hârî⁵²³

Alî b. Dâ'î b. Zeyd b. Hamza el-Alevî el-Hüseynî es-Seyyid ez-Zâhid Ebü'l-Hasan⁵²⁴

Alî b. Muhammed b. Selme b. Tamîm Ebû Sâh es-Sehî⁵²⁵

Alî b. Hüseyin b. Hamza et-Tûsî Ebü'l-Hasan⁵²⁶

Alî b. Hasan b. Ahmed b. Alî b. Abdirrahmân el-Gazzal Ebü'l-Hasan el-Fârisî es-Semerkindî⁵²⁷

Alî b. Muhammed b. Abdillâh el-Melâhamî el-Mervezî Ebü'l-Hasan⁵²⁸

⁵¹⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 580.

⁵¹⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 580.

⁵¹⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 581.

⁵¹⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 586.

⁵¹⁹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 588.

⁵²⁰ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 588.

⁵²¹ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 589.

⁵²² el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 590.

⁵²³ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 591.

⁵²⁴ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 592.

⁵²⁵ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 592.

⁵²⁶ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 593.

⁵²⁷ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 594.

⁵²⁸ el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr*, s. 595.

SONUÇ

Nîşâbûr şehri Selçuklular öncesinde gerek Tâhîrîler gerekse Gazneliler döneminde idarî ve askerî merkez olarak kullanılmış, ticaret yolları üzerinde bulunması ve iklim şartlarının elverişli olması nedeniyle hep göz önünde olmuştur. Bu önemi nedeniyle tüccar ve âlimlerin sürekli ziyaret ettiği bir merkez olmuştur. Selçuklu öncesinde Nîşâbûr şehrinde eğitim kurumlarının varlığı dikkat çekmektedir. Selçuklu öncesi Nîşâbûr'da eğitim öğretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü birçok mescid ve cami bulunmaktadır. Hz. Peygamberimizin teşvikleri ile mescidlerde başlayan eğitim İslâm coğrafyasının genişlediği dönemlerde de önemini korumaya devam etmiştir. Nîşâbûr'da bulunan cami ve mescidlerde İslâmî ilimlere dair dersler verilmiştir. Selçuklular öncesinde varlık gösteren diğer bir eğitim müessesesi ise sûfilerin hem eğitim aldığı hem de ikâmet ettiği hankâhlardır. Hankâhların Nîşâbûr'daki yoğunluğu dikkat çekmektedir. Mescidlerin yakınında kurulan hankâhlar, mescidlerde eğitim alan öğrencilerin barınma ihtiyaçlarını da karşılamıştır.

Selçuklu öncesinde Nîşâbûr şehrinde Beyhakiyye ve Saîdiyye medreslerinin yanı sıra otuza yakın medresenin eğitim faaliyetlerini sürdürdüğü bilinmektedir. Nîşâbûr'da bulunan bu medreseler ilk olmalarının yanında Nizâmîye Medreselerine de örnek olmuştur. Bürokrat ya da zengin ve varlıklı aileler tarafından bir âlimin ilminden istifade edilmesi için kurulmuşlardır. Kendisi için medrese yaptırılan bilim insanının vefatından sonra da eğitim çocukları veya öğrencileri tarafından devam ettirilmiştir.

Nîşâbûr, Gaznelilerle yapılan Serahs ve Dandanakan Savaşı sonrasında Selçuklu Devleti'nin siyasi ve askeri merkezi olmuştur Selçuklular, ilmi ve kültürel anlamda var olan birikimi ve müesseseleri daha ileri seviyelere taşımışlardır. Var olan ilmî altyapı doğru şekilde yönlendirilmiştir. Nîşâbûr'u alan Tuğrul Bey'in ilk icraatlerinden biri Sultaniyye isminde bir medrese inşa ettirmek olmuştur. Böylece bölgenin mevcut alt yapısından doğru şekilde istifade edilmiştir.

Selçuklular İslâm dünyasına idarî ve siyasi bir takım yenilikler getirmiştir. Ancak getirmiş oldukları yeniliklerin en önemlisi hiç şüphesiz İslâm dünyasına kazandırdıkları Nizâmîye Medreseleri olmuştur. Batınî ve Şîî akımlara karşı Ehl-i

Sünnet akâdesini korumak ve güçlendirmek isteyen Selçuklu veziri Nizâmülmülk tarafından kurulmuştur. Selçuklular döneminde gerçekleşen bu eğitim seferberliği ile hem Ehl-i sünnet itikadını yayacak birçok âlim yetiştirilmiş hem de devlet kurumlarında çalışacak bürokrat ihtiyacı karşılanmıştır. Üst düzey eğitim verilen Nizâmiye Medreselerinde her türlü ihtiyaç karşılanmış eğitim öğretim için uygun şartlar oluşturulmuştur. Dönemin en ünlü hocalarının dersler vermesi, öğrencilere kalacak yer ve yiyecek temin edilmesi, zengin vakıflara sahip olması, Nizâmiye Medreseleri'ni cazibe merkezi haline getirmiştir. İslâm dünyasının dört bir yanından ders vermek isteyen hocalar, eğitim almak isteyen öğrenciler bu kurumlara müracaat etmiştir. Abdülgâfir el-Fârisî'nin *Târîhu Nîsâbûr* isimli eseri incelendiğinde, dönemin ne kadar hareketli olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle hadis ve fıkıh eğitimi almak isteyen yüzlerce öğrencinin ismi ve biyografileri, hangi hocalardan ders aldığı, ilmî rihle yaptıkları farklı eğitim merkezleri hassas bir şekilde tek tek zikredilmiştir.

Nîşâbûr şehri tüm bu ilmî birikimi ile yetiştirdiği âlimler sayesinde Ortaçağ'ın en önemli ilim havzalarından biri olmuştur. Selçuklular döneminde kurulan Nizâmiye medreseleri, eğitim faaliyetlerini arttırmış ve meşhur âlimlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu âlimler gerek yetiştirmiş olduğu öğrenciler ve gerekse cami ve mescidlerde halka açık şekilde sürdürdükleri vaazlarla görüşlerini geniş kitlelere ulaştırmayı başarmışlardır. Böylece Şîf Batınî akımların yayılması engellenmiştir. Ayrıca yazmış oldukları eserler sayesinde yüzyıllarca kendilerinden söz ettirmişler ve eserleri okunarak görüş ve düşünceleri tekrar tekrar değerlendirilmiş yeni çalışmalara konu olmuştur. Nîşâbûrlu âlimlerin yazmış olduğu eserler üzerine yazılan muhtasarlar, zeyiller bunun en büyük göstergesidir. Var olan ilmî birikim yapılan seyahatlerle birlikte bir bölgede hapsolmemiş ve tüm İslâm coğrafyasına yayılarak kimi zaman desteklenmiş, kimi zaman eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak sonuç itibarıyla ilmî gelişim süreklilik göstermiştir.

Ortaçağın en önemli ilim havzası olan Nîşâbûr Selçuklu dönemiyle birlikte gelişimini devam ettirmiş ve İslâm dünyasına orta koyduğu müesseseler ve yetiştirdiği âlimlerle örnek olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- Agacanov, Sergey Grigoreviç, *Oğuzlar*, çev. Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, Selenge Yay., İstanbul 2002.
- Ağarı, Murat, “Ya‘kūbî”, *DİA*, XXXXIII, s. 287-288.
- Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 2011.
- Ansarı, A. S. Bazmee, “Cüzcanî, Minhâc-ı Sirâc”, *DİA*, VIII, s. 98-99.
- Armağan, Servet, *İslam'da İlim ve İlim Adamları*, Işık Yay., İstanbul 2010.
- Aruçi, Muhammed, “Sâbûnî, İsmail b. Abdurrahman”, *DİA*, XXXV, s. 359-360.
- Ayan, Ergin, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2007.
- Aybakan, Bilal, “Tabakâtü's-Şâfiyyetü'l-kübra”, *DİA*, XXIX, s. 303-304.
- , “Şîrâzî, Ebû İshak”, *DİA*, XXXIX, s. 184-186.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, İFAV., İstanbul 2005.
- Bahcıvan, Seyit, “Sâidî Ailesi”, *DİA*, XXXV, s. 581-583.
- Bakkal, Ali, *İslam Astronomi Tarihi*, Rağbet Yay., İstanbul 2017.
- , “Selçuklularda Astronomi”, *Selçuklularda Bilim ve Düşünce*, III, ed. Mustafa Demirci, Konya 2013, s. 34-47.
- Bardakoğlu, Ali, “Abbâdî, Ebû Âsım”, *DİA*, I, s. 13-14.
- Barthold, Vasilij Vladimiroviç, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1190.
- Baştürk, Nadir, *Büyük Selçuklular Dönemi'nde Nişâbûr'da Eğitim Öğretim Faaliyetleri (1040-1157)*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Doktora Tezi, Konya 2019.
- Bayraktar, Faruk, *İslâm Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münâsebetleri*, İFAV, İstanbul 2013.
- Bozkurt, Nebi, “Medrese”, *DİA*, XXVIII, s. 323-327.

- Ceceli Dursun, Gülseren, *Hârizmşâhlar Devleti'nde İlmî Hayat (1097-1231)*, Mimar Sinan Üniversitesi, SBE, Doktora tezi, İstanbul 2015.
- , “Hârizmşâhlar Devleti Siyasî Hayatında Kadın'ın Yeri ve Önemi”, *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Ankara 2011, s. 483-519.
- Çağrıçı, Mustafa, “Gazzâlî”, *DİA*, XII, s. 489-505.
- Çakan, İsmail Lütfü, “Ebû Sâlih el-Müezzîn”, *DİA*, X, s. 226.
- Çetin, Abdurrahman, “Vâhidî”, *DİA*, XXXXII, s. 438-439.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İFAV, İstanbul 2011.
- Efendioğlu, Mehmet, “Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed”, *DİA*, XXXVI, s. 461-462.
- ed-Dib, Abdülazîm Mahmud, “Cüveynî İmâmü'l-Haremeyn”, *DİA*, VIII, s. 141-144.
- es-Semânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî, nşr. Muhammed Emîndemc, Beyrut Lübnan, XII.
- el-'Azîmî, Ebû Abdillâh Muhammed, *Târîhü'l-'Azîmî; Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle ilgili Bölümler: H. 430-538)*, TTKY, Ankara 1988.
- el-Bundârî, el-Feth b. Ali b. Muhammed, *Zübdet'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTKY, Ankara 1999.
- el-Cûzcânî, Minhâc-i Sirâc, *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, trc. Erhan Göksu, TTKY, Ankara 2015.
- el-Fârisî, Abdülgâfir, *Târîhî Nîşâbûr: el-Müntehâb mine's-Siyâk*, nşr. Mahammed Kâzım el-Mahmûdî, Kum 1403/hş. 1362.
- el-Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerim, *er-Risâle; Kuşeyrî Risalesi (Sufilerin İnanç ve Ahlakı)*, terc. Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 2009.
- el-Mukaddesî, Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-takâsim*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2015.
- el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb *Kitâbü'l-Büldân*, nşr. Muhammed Emîn Dinnâvî, Dare'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2002.
- Fayda, Mustafa, “Ensâb”, *DİA*, XI, s. 244-249.
- Gazzâlî, *el-Münkız mined'dalâl: Hakikat Arayışı el-Münkız Mined'Dalâl*, terc. ve thk. Abdurrezzak Tek, Bursa Akademi, Bursa 2015, s. 58-60.
- Gözübenli, Beşir, “Cüveynî, Rükûnülislâm”, *DİA*, VIII, s. 144.
- Hâkim en-Nîsâbûrî, *Târîh-i Nîşâbûr*, trc. Muhammed b. Hüseyin Halîfe-i Nîşâbûrî, nşr. M. Rızâ Şefî Kedkenî, Tahran 1375.

- , *Târîh-i Nîşâbûr: The Histories of Nishapur*, ed. Richard N. Frye, London-Paris 1965.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *Vefeyâtü'l-a'yân*, thk. İhsan Abbâs, Beyrut 1900, III.
- İbni Havkâl, *Siretü'l-arz: 10. Asırda İslâm Coğrafyası*, trc. Ramazan Şeşen, Yeditepe yay., İstanbul 2014.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye fî't-târîh: Büyük İslam Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, XII-XIII, İstanbul 2000.
- İbnü'l-Adim, Ebü'l-Kâsım Kemaleddin Ömer b. Ahmed, *Bugyetü't-taleb fî tarihü'l-Haleb*, Darü'l-Fikr, Beyrut (t.y.), II, s. 114.
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman, *el-Muntazam fî Târîhü'l Ümem'de Selçuklular*, trc. Ali Sevim, Ankara 2014.
- İbnü'l-Esîr, Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fî't-Tarih: İslam Tarihi*, çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yay., IX, X, XI, İstanbul 1989.
- , *el-Lübâb fî tehzîbü'l-Ensâb*, I, II, III.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Selçuklular”, *İA*, X, s. 353-416.
- , *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İÜEF Yay., İstanbul 1953.
- , *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- Kandemir, M. Yaşar, “Hâkim en-Nîsâbûrî”, *DİA*, XV, s. 190-193.
- , “Abdülgâfir el-Fârisî”, *DİA*, I, s. 203-204.
- , “Hadis”, *DİA*, XV, s. 27-64.
- , “Furâvî”, *DİA*, XIII, s. 218-219.
- Kara, Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İz Yay., İstanbul 2007.
- Kitapçı, Zekeriyya, *Orta Asya Türk İslam Medeniyeti Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri: Tefsir ve Hadis İlminin Türk Asıllı İlk Öncüleri*, Yedi Kubbe Yay., Konya 2016.
- , *Orta Asya Türk İslam Medeniyeti Fıkıh Kelam ve İslam Felsefesinin gelişmesinde Türklerin yeri: Fıkıh Kelam ev İslam Felsefesi İlminin Türk Asıllı İlk Şerefli Öncüleri*, Yedi Kubbe Yay., Konya 2017.

- *Orta Asya Türk İslam Medeniyeti Metematik Tıp Eczacılık ve Astronomi İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, Yedi Kubbe Yay., Konya 2008.
- Koçyiğit, Talât, *Hadis Tarihi*, TDV, Ankara 2014.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Alp Arslan ve Zamanı, III, Ankara 1992.
- , “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihinde Oğuz İstilâsı”, TAD, V (1947), Ankara, s. 563-617.
- , “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı (1153)”, TAD, V (1947), Ankara, s. 159-173.
- Kufralı, Kasım, “Gazzâlî”, *İA*, IV, s. 748-760;
- Kutlu, Sönmez, “Kerrâmiye”, *DİA*, XXV, s. 294-296.
- Makdisi, George, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı*, Klasik Yay., İstanbul 2012.
- , *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, trc. Hasan Tuncay Başoğlu, Klasik Yay., İstanbul 2007.
- , *İslâm'ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı'da Beşeri Bilimler*, trc. Hasan Tuncay Başoğlu, Klasik Yay., İstanbul 2009.
- Merçil, Erdoğan, *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, TTKY, Ankara 2007.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslam ve Bilim; İslam Medeniyetinde Pozitif Bilimlerin Tarihi Ve Esasları*, İnsan Yay., İstanbul 2006.
- Ocak, Ahmet, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiye Medreseleri*, Nizamiye Akademileri, İstanbul 2017.
- , “Medrese Geleneği İçinde Nizâmiye Medreseleri'nin Önemi ve İlim Dünyasına Kazandırdığı Yenilikler”, *Selçuklularda Bilim ve Düşünce I*, ed. Mustafa Demirci, Konya 2013, s. 441-462.
- , “Selçuklu İlim ve Tefekkür Hayatında Kadının Yeri”, *Ortaçağda Kadın*, s. 420-447.
- Önkal, Ahmed- Bozkurt, Nebi, “Cami”, *DİA*, VII, s. 46-56.
- Özarslan, Selim, *Kelâm Tarihi*, Nobel Yay., Ankara 2013.
- Özaydın, Abdülkerim, “el-Kâmil”, *DİA*, XXIV, s. 281-283.
- , “el-Bidâye ve'n-Nihâye”, *DİA*, VI, s. 131-132.
- , “Bündârî”, *DİA*, VI, s. 489-490.
- , “Nizâmiye Medresesi”, *DİA*, XXXIII, s. 188-191.

- , *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İ.Ü. Yay., İstanbul 2001.
- , *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTKY, Ankara 1990.
- , “Beyhakī, Ali b. Zeyd”, *DİA*, XI, s. 62-63.
- Özgüdenli, Osman Gazi, *Selçuklular Cilt I Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1117)*, İsam Yay., 2015 Ankara.
- , “Nîşâbur”, *DİA*, XXXIII, s.149-151.
- Öztürk, Mürsel, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan (Moğol İstilâsına kadar)*, Ankara 2001.
- Özkan, Halit, “Zâhir b. Tâhir”, *DİA*, XXXIV, s. 91-92.
- Pırlanta, İsmail, *Fethinden Sâmânîlerin Sonuna Kadar Nîşâbûr*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 2010.
- Piyadeoğlu, Cihan, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2012.
- Safedî, Ebü's-Safâ Selâhuddîn Hâil b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, *el-Vafl bi'l-vefeyat*, thk. Ahmed Arnavud-Türki Mustafa, Beyrut 2000, Darü'l-ihya, III, s. 178.
- Saklan, Bilal, “Ebû Müslim-i Horasânî”, *DİA*, X, s. 197-199.
- Sezgin, Fuat, *Tanınmayan Büyük Çağ*, Timaş Yay., İstanbul 2014.
- , *İslâm Bilimler Tarihi Üzerine Konferanlar*, Timaş Yay., İstanbul 2015.
- , *İslâm'da Bilim ve Teknik*, trc. Abdurrahman Aliy, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2007
- Sübkî, Ebû Nasr Taceddîn İbnü's-Sübkî Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi, *Tabakatü's-Şafiyyeti'l-kübra*, thk. Mahmud Muhammed Tanahi-Abdulfettah Muhammed, Kahire h. 1413, VII, s. 144.
- Şeşen, Ramazan, “İbn Havkal”, *DİA*, XX, s. 34-35.
- , “Sultan Sencer'in Muhitinde Yaşayan Felsefeciler, Matematikçiler, Tabipler”, XIV, Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002, s. 441-452.
- , *10. Asırda İslam Coğrafyası*, Yeditepe Yay., İstanbul 2014.
- Tagriberdî, Ebü'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf, *en-Nucûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire*, Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, Kahire 1929, III, s. 192.
- Temel, Ali Rıza, “Enderâbî”, *DİA*, XI, s. 185.

- Terkan, Fehrullah, “Gazzâlî: Hakikat Arayışı ve Tecdid Arasınd Bir Hayat”, *İslâm Felsefesi Tarih ve Problemleri*, ed. M. Cüneyt Kaya, İsam Yay., İstanbul 2013, s. 289-290.
- Tolmacheva, Marina “Makdisî, Muhammed b. Ahmed”, *DİA*, XXVII, s. 431-432.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmine Giriş*, Damla Yay., İstanbul 2013.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- , *Selçuklular ve İslâmiyet*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.
- Türer, Osman, “Ebû Nuaym el-İsfehânî”, *DİA*, X, s. 2001-2004.
- Uğur, Mücteba, “Bündâr, Muhammed b. Beşşâr”, *DİA*, VI, s. 488-489.
- Uludağ, Süleyman, “Sülemî, Muhammed b. Hüseyin”, *DİA*, XXXVIII, s. 53-55.
- , “Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin”, *DİA*, XXVI, s. 473-475.
- Unat, Yavuz, “Ömer Hayyâm”, *DİA*, XXXIV, s. 66-68.
- Uslu, Recep, “Dekkâk, Ebû Ali”, *DİA*, IX, s. 112.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdüllâh Şihâbeddîn, *Mu‘cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas, Dârü'l-Mağribü'l-İslâmî, Beyrut 1993, I, s. 398-399.
- Yavuz, Salih Sabri, “İsferâyînî Ebû İshak”, *DİA*, XXII, s. 515-517.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Kelâm”, *DİA*, XXV, s. 196-203.
- , “Delâilü'n-nübüvve”, *DİA*, IX, s.117-118.
- , İbn Fûrek, *DİA*, XIX, s. 495-498.
- , “Fûrekî”, *DİA*, XIII, s. 219-220.
- Yazıcı, Hüseyin, “Seyahatnâme”, *DİA*, XXXVII, s. 9-11.
- Yazıcı Tahsin, Uludağ Süleyman, “Herevî, Hâce Abdullah”, *DİA*, XVII, s. 222-226.
- Yıldırım, Ahmet, “İbn Zencûye”, *DİA*, XX, s. 462-463.
- Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi*, İFAV, İstanbul 2011.
- Zehebî, Ebû Abdüllâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd, Darü'l-Garbi'l-İslâmî, XI, s. 961.

EK 1

EK 1: Nîşâbûr Haritası

Kaynak:

[http://www.turkcewiki.org/wiki/B%C3%BCy%C3%BCK_Sel%C3%A7uklu_%C4%B0_mparatorlu%C4%9Fu#/media/Dosya:Seljuq_Dynasty_1037-1194_\(AD\).png](http://www.turkcewiki.org/wiki/B%C3%BCy%C3%BCK_Sel%C3%A7uklu_%C4%B0_mparatorlu%C4%9Fu#/media/Dosya:Seljuq_Dynasty_1037-1194_(AD).png)

EK 2

EK 2: Nîşâbü'r Haritası

Kaynak: <https://islamansiklopedisi.org.tr/harizmsahlar>

EK 3

EK 3: Nîşâbûr Şehri

Kaynak:

<https://www.wikizeroo.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly91cGxvYWQud2lraW1lZGhlLm9yZy93aWtpcGVkaWEvZmEvYy9jNC9OaXNoYXB1cl9ncmFuZF9tb3NxdWVfMy5qcGc>

EK 4

EK 4: Ömer Hayyamin Mezarı

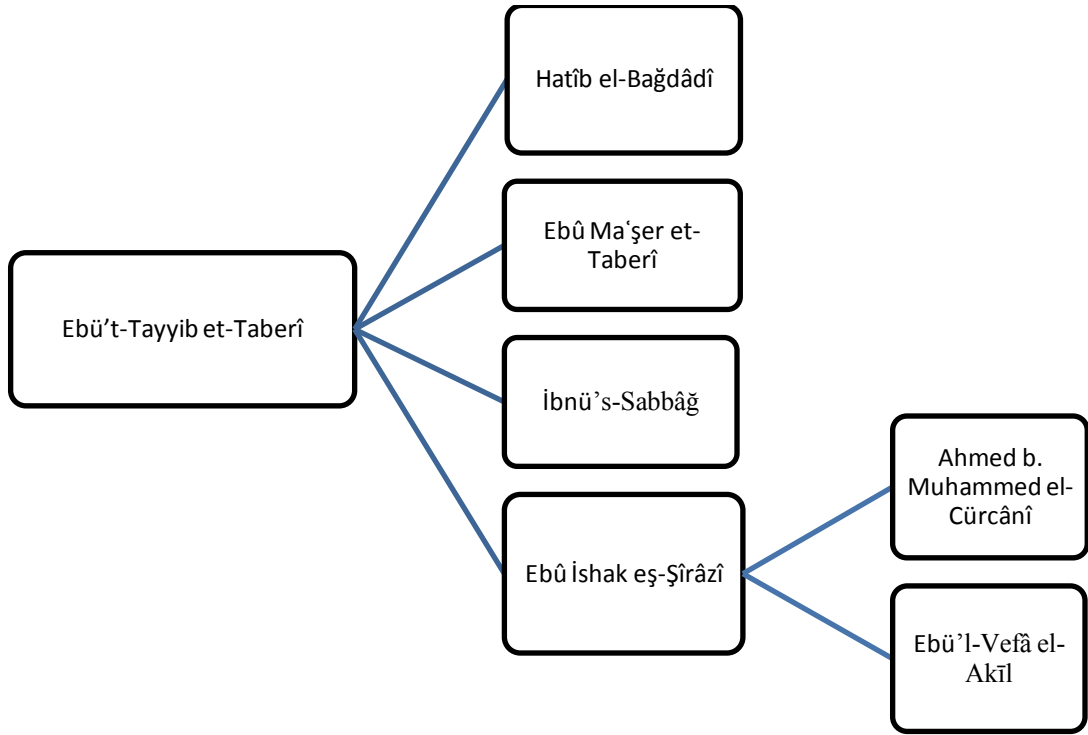

Kaynak:

<https://www.itto.org/iran/city/Neyshabur/#&gid=1&pid=1802101245066srj1ai6pm>

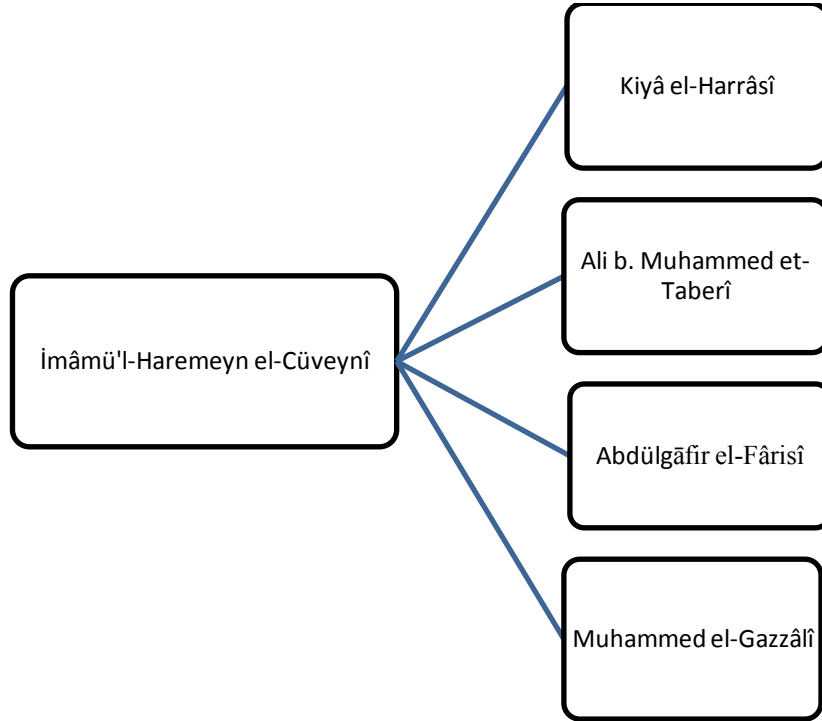
EK 5

EK 5: Ebü't-Tayyib et-Taberî'nin Talebeleri

EK 6

EK 6 : İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin Talebeleri

EK 7

EK 7: Ebü'l-Kâsım Abdülkerim el-Kuşeyrî'nin Talebeleri

